

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

1

ROČNÍK XXII, 1971

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ÚSTAV EUDOVÍTA ŠTÚRA

SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

JAZYKOVEDNÝ ČASOPIS

ROČNÍK XXII, 1971

VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

OBSAH

Päťdesiat rokov Komunistickej strany Československa	3
Jozef Ružička, Polstoročie výskumu slovenčiny	5
Ján Kačala, Prísudkové (vetnozákkladové) sloveso vo vetách s doplnkom	31
Milan Majtán, Z problematiky predložkových zemepisných názvov	41

Rozhlady

Wayles Browne, Some Questions of Slovak Morphology	49
Ján Horecký, Z problematiky aktuálneho členenia	58

Diskusie

František Kočiš, Kvantitatívny a kvalitatívny prvok v zloženom súvetí	65
Izidor Kotulič, Nad Atlasom slovenského jazyka I	77

Správy a posudky

Konferencia o aktuálnych problémoch lexikológie v Minsku. V. Blanár	97
O. Kajanová-Schulzová, Úvod do fonetiky slovenčiny. A. Král	99
Jazykovedný zborník (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae Prešovensis). Š. Pečiar	105
I. Němec, Vývojové postupy české slovní zásoby. V. Blanár	108
A. M. Babkin, Russkaja frazeologija, jejo razvitije i istočniki. J. Mlacek	111
E. N. Prokopovič, Stilistika častej reči (glagolnyje slovoformy). I. Kothaj	114
E. A. Nida — Ch. R. Taber, The Theory and Practice of Translation. V. Krupa	116
Ch. J. Fillmore, The Case for Case. Universals in Linguistic Theory. E. Ružičková	117
H. T. Carvell — J. Svartvik, Computational Experiments in Grammatical Classification. V. Krupa	119

СОДЕРЖАНИЕ

Пятидесятилетие Коммунистической партии Чехословакии	3
Йозеф Ружичка, Половина столетия в исследовании словацкого языка	5
Ян Качала, Сказуемый глагол в конструкциях с вторым сказуемым	31
Милан Майтан, К проблеме географических названий с предлогом	41

Обзор

Вейлес Браун, Некоторые проблемы морфологии словацкого языка	49
Ян Горецкий, Проблематика актуального членения предложения	58

Дискуссия

Франтишек Коциш, Количественные и качественные элементы в сложном предложении усложненного типа	65
Изидор Котулич, Над Atlasом словацкого языка I.	77

Сообщения и рецензии

Конференция по актуальным проблемам лексикологии в Минске. В. Бланар	97
О. Каянова-Шулцова, Введение в фонетику словацкого языка. А. Краль	99
Лингвистический сборник. Ш. Пециар	105
И. Немец, Развитие словарного запаса чешского языка. В. Бланар	108
А. М. Бабкин, Русская фразеология, ее развитие и источники. Й. Млачек	111
Э. Н. Прокопович, Стилистика частей речи (глагольные словоформы). И. Котхай	114
Ю. А. Найда — Ч. Р. Тейбер, Теория и практика перевода. В. Крупа	116
Ч. Дж. Филлмор, Надеж. Е. Ружичкова	117

PÄTDESIAT ROKOV KOMUNISTICKEJ STRANY ČESKOSLOVENSKA

Obdobie, v ktorom pred päťdesiatimi rokmi vznikla Komunistická strana Československa, bolo ešte v znamení následkov svetovej vojny. Pomery boli neusporiadané, nijako nie vhodné na rozvíjanie vedeckej práce. Platí to najmä o Slovensku, kde možno hovoriť skutočne len o zárodkoch vedy, pestovanej na veľmi neúplnej a nedobudovanej jedinej univerzite a v nedostatočne organizačne pripravenej Matici slovenskej.

Je prirodzené, že v takýchto pomeroch nemohla KSČ priamo vplývať na rozvoj vedy, hoci na druhej strane nechýbali vo vtedajšom Československu pokrokoví, socialisticky zmýšľajúci vedci. Nemohla vplývať predovšetkým preto, lebo nebola vládnucou stranou, nemohla mať slovo na tých miestach, kde sa rozhodovalo o subvenciách pre vedecký výskum i o personálnych otázkach vysokých škôl ako jediných nositeľov vedeckej práce.

Vo vojnovom období utrpela Komunistická strana Československa veľké straty. Ale jednako bola schopná udržať svoje organizačné základy. Ba prácou v odboji a najmä vytýčením jasných cieľov národnooslobodzovacieho boja si získala vedúce miesto v našej spoločnosti. Obhajovala národnú slobodu, štátnu nezávislosť Československej republiky a demokratické usporiadanie spoločnosti. Svoje skúsenosti v politickej práci vedela aplikovať najmä pri prechode od národnej a demokratickej revolúcie k socialistickej revolúcii. V Československej socialistickej republike sa potom prirodzene stala vedúcou silou našej spoločnosti, a tak prispieva k jej rozvoju doteraz nevidanou mierou.

V našej rozvinutej socialistickej spoločnosti má dôležité miesto aj veda. Preto jej rozvoju venuje strana sústavnú pozornosť.

Už sa pri inej príležitosti (päťdesiate výročie Československa) spomenulo, že slovenská jazykoveda v rámci ostatných vied prežíva dnes obdobie nevidaného rozmachu. Svedčia o tom stále rozsiahlejšie bibliografické súpisy, ale i vynikajúce monografie kolektívov i jednotlivcov, vydávanie viacerých jazykovedných časopisov, a to všetko nielen v oblasti slovakistiky, ale vo všetkých jazykovedných disciplínach, od slovakistiky až po orientalistiku. Pritom je dôležité, že práca našich jazykovedcov preniká jednak do vedomia našej spoločnosti, jednak do známosti po celom svete.

Chceli by sme znova zdôrazniť dôležitosť týchto faktorov a pripomenúť práve pri päťdesiatom výročí založenia Komunistickej strany Československa, že toto všetko sa deje vďaka porozumeniu a múdrej politike našej strany. Zároveň by sme však chceli zdôrazniť, že je tu dvojstranný vzťah: nielen vzťah strany k vede a vedeckým pracovníkom, ale aj vzťah vedy a najmä vedeckých pracovníkov k strane a jej úlohám. Ak Komunistická strana Československa vyjadruje a realizuje starostlivosť o rozvoj našej vedy, vedeckí pracovníci musia svoj postoj k strane a jej politike formulovať a najmä realizovať tiež vo vedomí svojich záväzkov voči vede v živote našej spoločnosti.

Záleží nám na rozvíjaní týchto vzťahov, lebo nám záleží na raste našej vedy a našej spoločnosti, záleží nám na ďalšom úspešnom napredovaní Komunistickej strany Československa.

POLSTOROČIE VÝSKUMU SLOVENČINY

JOZEF RUŽIČKA

I. Organizácia výskumu

1.1. Slovakistika ako jazykovedná disciplína sa zaoberá všestranným výskumom slovenčiny. Rozličné smery výskumu vyplývajú nielen z rozličnosti skúmaných problémov, lež aj z metodologického prístupu k nim. Zjednocujúcou silou je pritom teória, že slovenčina ako národná reč Slovákov predstavuje geneticky aj typologicky osobitnú jednotku medzi slovanskými jazykmi. Celá slovakistika je bytostne spätá s touto teóriou, a to i v tom zmysle, že pred vybudovaním tejto teórie nebolo slovakistiky vo vlastnom zmysle slova.

1.2. Slovakistika prevzala z jazykovedných diel 18. a 19. storočia pomerne veľmi málo. Niektoré myšlienky zakladateľa slavistiky Josefa Dobrovského a prvého slovenského slavistu Pavla Jozefa Šafárika mali istú úlohu počas celého 19. storočia aj vo výskume slovenčiny, tak napr. aj v náhľadoch prvých kodifikátorov spisovnej slovenčiny, t. j. Antona Bernoláka (1762—1813) na konci 18. storočia, Ludovíta Štúra (1815—1856) v prvej polovici 19. storočia a Martina Hattalu (1821—1903) v päťdesiatych rokoch 19. storočia, ale slovakistika vo vlastnom zmysle slova (teda ako všestranný výskum slovenčiny) vznikla až v druhej polovici 19. storočia v dielach Samuela Czambela (1856—1909), ktorý bol odborne dobre pripravený na všestranný výskum slovenčiny, ako aj na kodifikáciu spisovnej slovenčiny. Samuel Czambel sa uplatnil najmä ako dialektológ.¹ Známa je aj jeho teória o juhoslovanskom pôvode slovenčiny, koncipovaná na základe istých fonetických, gramatických a lexikálnych javov stredoslovenských nárečí.² Solidný výskum spisovnej slovenčiny a nárečí sa stal východiskom jeho kodifikačných prác.³ Celková obranná orientácia tejto činnosti sa výrazne prejavila v Czambelovom purizme,

¹ Podrobnejšie sa mu podarilo preskúmať iba východoslovenské nárečia; porov. jeho nedokončené dielo *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov* (1906).

² Do diskusie o tejto zaujímavej slavistickej otázke zasiahli mnohí slavisti a slovakisti, pričom zaujímali k nej rozličný postoj. Stačí uviesť mená ako Jozef Škultéty, František Trávníček, Štefan Knieszsa, Ján Stanislav, Karel Horálek a Eugen Pauliny. Otázka ešte nie je doriešená.

³ Sú to tieto práce: *Slovenský pravopis. Historicko-kritický nákres* (1890); *Rukovät spisovnej reči slovenskej* (1902).

t. j. v úsilí očistiť jazykovú prax na Slovensku od nepotrebných lexikálnych a gramatických výpožičiek z češtiny, ruštiny, nemčiny a maďarčiny.

So S. Czamblom úzko spolupracoval najmä Jozef Škultéty (1853—1948), ktorý bol dôležitým kultúrnym činiteľom v martinskom (pomatičnom) období (1876—1918) a stal sa r. 1919 prvým profesorom slovenskej reči a literatúry na Komenského univerzite v Bratislave. Jozef Škultéty má mimoriadne zásluhy na poli jazykovej kultúry.⁴ Jeho univerzitné prednášky, uverejnené v časopise *Slovenské pohľady* 1922, ukazujú, že J. Škultéty bol filológom staršieho razenia, ktorý si za hlavný cieľ vytýčil obranu a glorifikáciu rodnej reči. Metodologicky ho prevyšoval Štefan Hlavatý (1876—1923), ktorý mal solídne komparatistické vzdelanie a bol tým priamo určený za Škultétyho nástupcu na univerzite. Predčasná smrť však prerušila jeho výskumy, tak úspešne začaté knihou *Vývoj skloňovania podstatných a prídavných mien slovenských* (1922).

Dvadsať rokov nášho storočia priniesli teda už solídne predpoklady na výskum slovenčiny, a to nielen spomínanou odbornou a pedagogickou prácou na novej univerzite, lež aj obnovením činnosti Matice slovenskej (1. 1. 1919) a jej Jazykového odboru, kde sa mohla inštitučne sústrediť starostlivosť o spisovnú reč a o jej kultúrnu úroveň.⁵ Na popud J. Škultétyho sa začalo pracovať na základných normatívnych príručkách, lebo sa ukázalo, že Czamblova *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, vydaná v treťom, doplnenom vydaní r. 1919, už pre nové pomery v samostatnom štáte nestačí.

1.3. Rozvoj čs. školstva doniesol pre vývin slovakistiky nevídané možnosti, lebo už počas dvadsiatych rokov vyštudovala prvá generácia slovakistov, ktorá sa cielavedome začala starať o poznanie i uplatnenie sa slovenčiny. Do tejto generácie patria menovite Ján Mihál (1891—1969), Belo Letz (nar. 1902), Ján Stanislav (nar. 1904), Anton Jánošík (nar. 1904), Henrich Bartek (nar. 1907), Ludovít Novák (nar. 1908), Jozef Štolc (nar. 1908), Štefan Tó bik (1909—1969), Eugen Jóna (nar. 1909) a iní. Sú to všetko absolventi čs. univerzít v Bratislave a Prahe, odchovanci českých profesorov slavistiky a bohemistiky. V Bratislave pôsobili vtedy Miloš Weingart a František Ryšánek.

Táto generácia slovenských jazykovedcov pracovala úspešne najmä v tridsiatych rokoch a zaslúžila sa o prvý rozkvet vo výskume slovenčiny. Formulovala svoj náhľad na základné otázky slovenčiny, a to jednak v rozvíjaní do-

⁴ Jozef Škultéty sa veľmi zaslúžil o rozvoj slovenskej kultúry a vedy na konci 19. storočia. Úzko spolupracoval so Svetozárom Hurbanom-Vajanským ako redaktor i kultúrno-politický pracovník.

⁵ Utvorila sa osobitná komisia, ktorej vedúcim bol od začiatku Václav Vážný. Členom komisie bol aj Ján Damborský. Výsledkom práce tejto komisie boli *Pravidlá slovenského pravopisu* (1931).

mácej tradície (teórie A. Bernoláka, L. Štúra, S. Czambla a J. Škultétyho), jednak v diskusii s českými jazykovedcami, najmä v boji o uznanie slovenčiny ako osobitnej slovanskej reči. V tejto diskusii ich najväznejšími protivníkmi boli František Trávníček (1888—1961) a Václav Vážný (1892—1966), ktorí dobre poznali slovenské (najmä stredoslovenské) nárečia a zasahovali do rozvoja i do kodifikácie spisovnej slovenčiny. Najmä Václav Vážný pri kodifikovaní spisovnej slovenčiny (najprv v Matici slovenskej a potom na Univerzite J. A. Komenského) uplatňoval požiadavky štátnej ideológie o jedinom a jednotnom jazyku československom, ako sa to ukázalo najmä v polemikách o *Pravidlách slovenského pravopisu* z roku 1931.⁶

Prvá generácia slovakistov začala nielen výskum mnohých otázok teoretickej i praktickej povahy, lež sa starala aj o prípravu širšej organizačnej bázy a tiež o výchovu väčšieho počtu praktických pracovníkov (učiteľov, stredošk. profesorov a osvetových pracovníkov). Spomedzi nich vynikli napr. Jozef Barát, Ľudovít Meliš-Čuga, Vlado Uhlár a iní. Metodologicky však ostala zväčša verná staršej, historicky a pozitivisticky orientovanej filológii, preto pri výchove vedeckého dorastu aj v tridsiatych rokoch naďalej silnejšie pôsobili českí jazykovedci, najmä štrukturalisti, združení v Pražskom lingvistikom krúžku. Spomedzi nich záslužne pracoval u nás Josef M. Kořínek (1899—1945), ktorý takmer desať rokov pôsobil na bratislavskej univerzite ako profesor porovnávacej a všeobecnej jazykovedy. Metodologicky mu bol blízky iba Ľudovít Novák. Z jeho priamych žiakov treba uviesť aspoň Jozefa Ružičku a Jána Horeckého.

1.4. Druhá generácia slovakistov vyštudovala zväčša v tridsiatych rokoch na bratislavskej univerzite a začala pracovať už koncom tridsiatych rokov. Väčšie úspechy dosahovala však až v štyridsiatych rokoch, ale najmä po druhej svetovej vojne. Mala už pomerne dobré možnosti práce na rozširujúcej sa univerzite a tiež v Matici slovenskej a potom najmä v Jazykovednom ústave Slovenskej akadémie vied (založený r. 1943). Okrem vedúcej osobnosti Eugena Paulinyho (nar. 1912) patria sem najmä Štefan Peciar (nar. 1912), Jozef Ružička (nar. 1916), Ján Horecký (nar. 1920), Vincent Blanár (nar. 1920). Týchto jazykovedcov spájalo úsilie o uplatňovanie novších metód vedeckej práce, ako aj úsilie o nadviazovanie pracovných kontaktov so zahraničnou lingvistikou a o prenášanie vlastných výskumov slovenčiny do celej slavistickej verejnosti.⁷ Preto podporovali prevažne kolektívne výskumné akcie, usporadúvali na Slovensku širšie osnované jazykovedné podujatia (pracovné porady, sym-

⁶ Známe sú slová českého pokrokového publicistu Juliusa Fučíka z roku 1932: Autoři *Pravidel* se v tomto boji přiznali, že byli vedeni jedinou snahou: „sjednotit“ slovenský jazyk s českým.

⁷ U týchto jazykovedcov treba pripomenúť aj ich širšie záujmy: sú medzi nimi odborníci vo všeobecnej jazykovede, slavistike a germanistike.

póziá a konferencie) a zaslúžili sa o vybudovanie pevného organizačného systému práce.

Osobitne treba pripomenúť, že aj táto druhá generácia slovakistov úzko spolupracovala s českými vedeckými inštitúciami a ich pracovníkmi, často však musela slovenčinu aj obraňovať, najmä v polemikách s Jaromírom Běličom (nar. 1914).

Dnes sa rady aktívnych slovakistov rozšírili o mnohých mladších pracovníkov, ktorí pracujú vo výskumných ústavoch, alebo účinkujú na vysokých školách. Je to už tretia generácia odborníkov. Sú to takmer výlučné odchovanci tých lingvistov, ktorých zaraďujeme do uvedených dvoch generácií slovakistov. Vyznačujú sa detailným rozborom kľúčových otázok slovenčiny i aplikáciou novších metód vedeckej práce. Väčšie pracovné úspechy dosiahli z nich **Ferdinand Buffa**, **Gejza Horák**, **Rudolf Krajčovič**, **Ábel Král**, **František Miko**, **Jozef Mistrík**, **Pavol Ondrus**, **Šimon Ondruš** a **Ján Oravec**. Spoločnou prácou všetkých aktívnych slovakistov — ich počet sa dnes pohybuje okolo 60—65 — dosahuje súčasná slovakistika vysokú metodologickú úroveň a vypracúva sa k pozoruhodnej spoločenskej vážnosti.

2.1. Slovakistika si postupne vybuďovala vyhovujúcu organizačnú základňu, a to jednak v rámci vysokého školstva, jednak v rámci Slovenskej akadémie vied. V prvých desaťročiach v ČSR mala dôležitú úlohu aj Matica slovenská; menší význam mala aj Učená spoločnosť Šafaříkova i Spolok svätého Vojtecha.

Vedúce postavenie v rámci vysokého školstva má Univerzita Jána Amosa Komenského v Bratislave a pre slovakistiku katedra slovenského jazyka, v ostatných rokoch pod vedením prof. Eugena Paulinyho. Pravda, aj katedra slovenčiny na Univerzite Pavla Jozefa Šafaříka v Prešove (založenej r. 1959) sa vypracovala na dobrú úroveň, najmä zásluhou prof. Štefana Tóbiika. Okrem toho existujú a dobre pracujú aj katedry slovenčiny na štyroch pedagogických fakultách (Trnava, Nitra, Banská Bystrica, Prešov), ktoré najmä v ostatnom desaťročí vykazujú pozoruhodnú organizačnú i výskumnú činnosť. Slovakisti však nepracujú osihotene, lebo napr. s otázkami historickej gramatiky slovenčiny a tiež etymológie slovenskej lexiky sa zaoberajú aj slavisti, členovia Katedry slavistiky a indoeuropeistiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, najmä prof. Ján Stanislav a prof. Šimon Ondruš.

Je dôležité, že sa aj pri vysokých školách zakladajú nové výskumné pracoviská, ako je Ústav fonetiky a matematickej lingvistiky na Filozofickej fakulte UK v Bratislave alebo Kabinet literárnej komunikácie na Pedagogickej fakulte v Nitre.

Oveľa väčší vedecký i spoločenský význam má však Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra Slovenskej akadémie vied (založený v r. 1943, v rokoch 1950 až 1965 vedený Štefanom Peciarom a v ostatných rokoch vedený prof. Jozefom Ružičkom), lebo sa venuje komplexnému výskumu slovenčiny

a stará sa o výchovu vedeckého dorastu. Má kľúčové postavenie v slovenskej jazykovede vôbec. Dosahuje pritom pozoruhodné pracovné výsledky. Výsledky výskumu sa usiluje preniesť do spoločenského života modernými prostriedkami.

Metodologicky a spoločensky stmelujúcu úlohu spĺňa Združenie slovenských jazykovedcov pri SAV, lebo pomocou vedeckých prednášok domácich i zahraničných lingvistov, ďalej dokumentačnou prácou svojho stáleho aparátu, ako aj podporou tlače v cudzích jazykoch spája slovakistiku s celou domácou, európskou, ba i svetovou lingvistikou. Združenie slovenských jazykovedcov má odpočiatku širšiu činnosť než predchádzajúce jazykovedné spolky. menovite Slovenská jazykovedná spoločnosť (1941—1945) a Bratislavský lingvistický krúžok (1945—1950). Nadväzuje pracovné styky so susednými vednými odbormi, najmä so sociológiou a psychológiou. Realizuje aj niektoré pracovné úlohy, najmä také, ktoré presahujú pracovnú náplň a organizačné možnosti jednotlivých inštitúcií (konferencie s medzinárodnou účasťou, koordinácia práce všetkých slovakistických pracovísk a pod.).

2.2. Rozrastajúce sa sily slovakistiky si vyžiadali, aby sa rozšírili a diferencovali aj orgány slovenskej jazykovedy. Okrem monografických prác a veľkých súborných diel vydáva sa slušný počet periodík; sú to časopisy a zborníky.

Slovenská reč je základný slovakistický orgán; viedol ho od r. 1932 do r. 1938 Henrich Bartek; po dlhé roky bol potom redaktorom Eugen Jóna, dnes ho vedie Štefan Peciar. Venuje sa prevažne výskumu spisovnej reči a prináša aj základné správy o jazykovede na Slovensku.

Jazykovedný časopis je teoretický orgán slovenskej jazykovedy, založený r. 1949; dnes ho vedie Ján Horecký. Prináša aj cudzojazyčné príspevky všeobecnejšieho rázu. Dôležitá je aj recenzná rubrika. Jazykovedný časopis nadviazal na lingvistické zborníky, a to jednak na *Jazykovedný sborník Matice slovenskej* a neskorší *Jazykovedný sborník SAVU*, jednak na *Linguistica Slovaca SAVU*.

Osobitne treba uviesť význačný teoretický časopis *Slovo a tvar*, ktorý v štyroch ročníkoch od 1947 do 1950 priniesol veľa závažných moderných poznatkov z oblasti spisovného jazyka a štylistiky. Viedol ho Eugen Pauliny.

Slavica Slovaca sa venuje slavistickej problematike, ale prináša články aj zo slovakistiky. Bola založená r. 1967; lingvistickú časť redigoval Šimon Ondruš.

Kultúra slova je časopis pre teoretické a praktické otázky jazykovej kultúry. Bol založený roku 1967; prvé štyri ročníky redigoval Gejza Horák. Venuje sa aj terminologickým otázkam a tým pokračuje v práci bývalých časopisov *Slovenské odborné názvoslovie* (1953—1961) a *Československý terminologický časopis* (1962—1966).

Jazykovedné štúdié sú zborník, založený r. 1956 Jozefom Ružičkom, na uverejňovanie väčších štúdií a materiálov z konferencií. Niektoré z doterajších desiatich ročníkov sa zostavili ako príležitostné zborníky, napr. X. ročník ako Štolcov zborník.

Dobrú úroveň má aj väčšina fakultných zborníkov, najmä zborník FF UK, založený už r. 1922 (v ostatných rokoch vedený Eugenom Paulinym) a zborník FF UPJŠ (najmä zväzok venovaný VI. zjazdu slavistov r. 1968).

Recueil linguistique de Bratislava (I 1948, II 1968, III v tlači, IV v rukopise) je zborník s vybranými príspevkami prevažne slovenských autorov, koncepcionovanými v cudzích jazykoch. Je určený na styk s cudzinou.

3. Organizačná základňa aj publikačné možnosti slovakistiky sú dnes na žiadúcej výške, vďaka sústredeniu v Slovenskej akadémii vied i vďaka úsiliu skúsenejších pracovníkov vo všeobecnej jazykovede, slavistike a slovakistike. Keby sme dnešné prostriedky slovakistiky porovnávali so stavom medzi dvoma vojnami, museli by sme konštatovať radostný kvantitatívny a kvalitatívny rast.⁸ Aj v dôsledku toho sa vedúce slovakistické pracoviská pokladajú za rovnocenných partnerov v celej svetovej slavistike.

Uvedený rozvoj slovakistických pracovísk na Slovensku súvisí so všeobecným rozvojom slovenskej spoločnosti, najmä však s rastúcou podporou Komunistickej strany Československa ako vedúcej sily našej spoločnosti po zmene spoločenského poriadku.

Okrem domácich slovakistických pracovísk treba aspoň v skratke poukázať na tie lingvistické pracoviská v zahraničí, ktoré sa doteraz zaslúžili o výskum slovenčiny.

Na prvom mieste treba uviesť moskovské slavistické pracoviská, ktoré sa seriózne venujú aj výskumu slovenčiny. Už z tradície prof. A. M. Seliščeva, autora monumentálneho diela *Slavianskoje jazykoznanije* (I, 1941), vyplýva záujem ruských slavistov o slovenčinu. Tento záujem vyústil v monografické práce N. A. Kondrašova z dejín spisovnej slovenčiny a L. N. Smirnova o vidovom systéme spisovnej slovenčiny.

Ďalej možno poukázať aj na práce talianskeho slavistu Bruna Meriggiho (1927—1970), ktorý je autorom niekoľkých slovakistických a bohemistických

⁸ O kvantitatívnom rozvoji slovakistiky najlepšie svedectvo vydávajú bibliografie. Aspoň výber najdôležitejších prác komentuje J. M. Kořínek *Die čechoslovakische Sprachwissenschaft in den Jahren 1928—1932* (Zeitschrift für slavische Philologie 1935, 1936). Oveľa podrobnejšie sú samostatné bibliografie zachytávajúce slovakistickú literatúru od r. 1939 do r. 1965: V. Blanár, *Bibliografia jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939—1947* (1950); L. Dvonč, *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1948—1952* (1957); *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1953—1956* (1958); *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1957—1960* (1962); *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1961—1965* (1970); *Bibliografia slovenskej jazykovedy za roky 1966—1968* (v rukopise).

O kvantitatívnom rozvoji slovakistiky hovoria príležitostné úvahy, ktoré uvedieme na príslušných miestach.

učebnic a štúdií. Rovnako úspešne pracuje aj anglický slavista Robert Auty, ktorý skúma problémy spisovných jazykov slovanských a načrtáva ich typológiu.

Na mnohých nemeckých univerzitách sa prednáša o slovenčine, najprv v Lipsku v r. 1941—44, dnes najmä v Berlíne. V Kolíne n. Rýnom sa pripravujú pod vedením slovenských profesorov viaceré dizertácie z dejín slovenčiny.

Silné centrá slovakistiky sa budujú aj v Bukurešti (zásluhou prof. P. Olteana), v Novom Sade (kde pracuje skupina slovenských jazykovedcov) i v Budapešti (zásluhou niektorých pracovníkov univerzity, najmä nebohého prof. Štefana Kniezsu, aj akadémie, najmä Petra Királya).⁹

Aj úsilím týchto zahraničných pracovísk sa rozširujú poznatky o slovenčine do širokých vrstiev slavistov na celom svete. Svedčí o tom aj základná slavistická príručka londýnskeho profesora R. G. A. de Braya *Guide to the Slavonic Languages* (1951, 1963, 1969), kde sa slovenčine venuje toľko pozornosti ako ostatným slovanským rečiam.

II. Metódy, úlohy a výsledky výskumu

4.1. Výskum dialektov.¹⁰ Zakladatelia slovenskej jazykovedy, ako aj príslušníci prvej generácie slovakistov mali veľký záujem o problémy slovenských nárečí. Iba v menšej miere sa robili pokusy o riešenie otázok historickej gramatiky, hoci v dvadsiatych i tridsiatych rokoch sa u nás uplatňovala ešte vo veľkej miere tzv. mladogramatická teória jazyka a jazykovedy. Javí sa to nielen na prácach S. Czambla a Š. Hlavatého, ale aj v rozsiahlom diele J. Stanislava, kde sa popri historických dokladoch uplatňujú aj fakty z nárečí. Táto metóda však má u nás menší dosah, lebo v podstate nemáme súvislejšie slovenské texty pred roku 1500. Práve preto aj pre historickú gramatiku slovenčiny majú rozhodujúci význam nárečia, ich dnešný stav a priestorová diferenciácia. Synchronna dialektológia teda poskytuje najbohatší a najspolahlivejší materiál pre diachronický opis a výklad slovenčiny ako národnej reči. V tom treba hľadať korene nevšedného záujmu o slovenské nárečia už v tridsiatych rokoch, no najmä v ostatných desaťročiach. Z hľadiska spisovného

⁹ O štúdiu slovenčiny na zahraničných univerzitách písal napr. Ján Stanislav *Slovakistika vo svete* (zborník Slovenčina naša, 1970, 39 n.).

¹⁰ Podrobnejší prehľad o doterajšom výskume slovenských nárečí podávajú Ferdinand Buffa, *Polstoročie výskumu slovenských nárečí*, Slovenská reč 1969, 14 n.; Anton Habovštiak, *Slovenská dialektológia v rokoch 1938—1953*, Jazykovedný časopis 1950, 69 n. a Eugen Pauliny, *Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynulých dvadsať rokov*, Carpatica I A, 1939, 377 n.

jazyka sa však kladie čoraz menší dôraz na nárečia, lebo starostlivosť o spisovnú reč, ako aj jej výskum sa vedú z iných aspektov.

Niektorí slavisti mali záujem o slovenské nárečia už v 19. storočí, napr. František Pastrnek, osnovateľ prvého plánu na sústavný výskum slovenských nárečí. Hneď po r. 1918 začali skúmať slovenské nárečia viacerí českí jazykovedci, napr. aj František Trávníček. Ale až v tridsiatych rokoch sa dalo sústrediť dosť prostriedkov na hlbší a systematickejší prieskum slovenských nárečí. Uskutočňovalo sa to najprv v Matici slovenskej, potom na bratislavskej univerzite pod vedením Václava Vážneho. Ako priekopník jazykového zemepisu zamýšľal zostaviť slovenský nárečový atlas. Tento plán sa mu však nepodarilo uskutočniť, hoci mal nebývalé úspechy pri použití nepriamej, dotazníkovej metódy a tiež pri geografickom fixovaní mnohých hláskoslovných, tvaroslovných i lexikálnych javov. Syntézou týchto výskumov je stať *Nárečí slovenská* (Čs. vlastivěda 3, 1934, str. 219—310). V pozostalosti zostal rukopis slovníka turčianskych nárečí (teraz je v archíve JÚLŠ). Veľký význam má aj oblastná monografia Jána Stanislava *Liptovské nárečia* (1932), lebo sa opiera o bohatý materiál z vlastného priameho výskumu.

S uvedenou renesanciou slovenskej dialektológie súvisia aj pedagogické úspechy V. Vážneho, ktorý sa staral o mnohých adeptov lingvistiky a slovenskej dialektológie, menovite aj o E. Paulinyho, J. Štolca, Š. Tóbika a J. Orlovského. Títo sa venovali najmä monografickému prieskumu menších-väčších oblastí, resp. aj výskumu nárečových ostrovov v cudzom jazykovom prostredí, pričom sa však na rozdiel od svojho učiteľa usilovali využiť aj niektoré novšie metodologické prvky, najmä nový, funkčný a štruktúrny výklad jazykových javov. Tým vyniká monografia Eugena Paulinyho *Nárechie zátopových osád na Hornej Orave* (1947). Veľký metodologický význam má aj monografia Jozefa Štolca *Nárechie troch slovenských ostrovov v Maďarsku* (1949).

Nový rozkvet slovenskej dialektológie v povojnových rokoch sa viaže k akademickému ústavu, kde sa otázka atlasu slovenských nárečí stala jednou z ústredných úloh. Eugen Pauliny a Jozef Štolc už r. 1947 zostavili základný dotazník, zorganizovali a vyškolili primeranú pracovnú skupinu a postarali sa o získanie úplného materiálu priamou metódou z každej slovenskej obce. Táto prípravná fáza trvala takmer dvadsať rokov, lebo až v šesťdesiatych rokoch sa mohlo pristúpiť k mapovaniu. Výsledkom celej akcie je *Atlas slovenského jazyka*, ktorého prvý diel — obsahujúci hláskoslovie — vyšiel r. 1969. Druhý diel s morfológickou problematikou je v sadzbe. Tretí diel so slovotvornou problematikou a štvrtý diel s lexikologickou problematikou sú v pokročilom prípravnom štádiu; tu bolo treba zostaviť špeciálne dotazníky a vykonať osobitný výskum (autormi dotazníkov, ako aj vedúcimi výskumov sú Ferdinand Buffa a Anton Habovštiak).

V ostatných dvoch desaťročiach dosiahla slovenská dialektológia veľké úspechy aj vo forme monografií, v ktorých sa spracúvajú menšie-väčšie nárečové celky. Dôležité sú najmä tieto práce: Ferdinand Buffa, *Nárečie Dlhej Láky* (1953), Gejza Horák, *Nárečie Pohorelej* (1955), Pavol Ondrus, *Stredoslovenské nárečia v MLR* (1956), Anton Habovštiak, *Oravské nárečia* (1965), Jozef Štole, *Reč Slovákov v Južoslávií* (1968). Osobitne treba uviesť monografiu Václava Vážneho *O jménech motýlů v slovenských nářečích* (1955) ako vzor.

V ostatných rokoch si slovenská dialektológia kladie nové, širšie úlohy. Jednak sa zapája do medzinárodnej akcie *Celoslovanského jazykového atlasu* (najmä teoretickou prácou Eugena Paulinyho a vlastným výskumom Antona Habovštiaka), jednak sa pripravuje na dôkladný prieskum nárečovej lexiky, vrátane ľudovej poľnohospodárskej a remeselníckej terminológie (najmä prácami Konštantína Palkoviča, Pavla Ondrusa a Štefana Lip-táka): buduje sa tým základná kartotéka pre budúci nárečový slovník (v JÚLŠ). Osobitná pozornosť sa venuje aj budovaniu archívu súvislých textov písaných aj hovorených.

Všetky úlohy súčasnej dialektológie sú reálne, lebo okrem organizačných a finančných predpokladov existuje aj rozhodujúci faktor — početná skupina dobre vyškolených dialektológov pracujúcich v JÚLŠ a na šiestich vysokoškolských katedrách slovenčiny. Pracovné nadšenie je pozoruhodné najmä z hľadiska medzinárodnej súťaže. Iba ťažkosti s vydávaním obsiahlych dialektologických monografií a slovníkov sú retardujúcim momentom v radostnom rozvoji našej dialektológie; azda aj preto sa nedokončili viaceré dôležité práce, napríklad oblastné monografie zo Spiša, Gemera alebo Záhoria, ktoré by mohli priniesť nové riešenie parciálnych otázok, ale aj vyvolať potrebu nových syntetických pohľadov na vývin a dnešný stav slovenských nárečí.

4.2. Výskum vývinu slovenčiny.¹¹ Vývin slovenčiny ako národného jazyka bol vždy vďačnou témou slovakistov. V dvadsiatych rokoch však ešte nebolo dosť čiastkových štúdií, aby sa mohla urobiť aká-taká vedecká syntéza. Až tridsiate roky priniesli niekoľko takých pokusov. Treba spomenúť aspoň práce Václava Vážneho a Jána Stanislava, no najmä štúdie Henricha Bartka. Zaujímavé je aj dielo Wladislawa Bobeka *Dejiny slovenského jazyka v náčrte* (1938); najdôležitejšia je doteraz nepublikovaná práca Ludovíta Nováka o najstarších dejinách slovenčiny (napísaná už r. 1939). Jednotlivé problémy vývinu fonologickej a gramatickej stavby slovenčiny stali sa námietom početných štúdií umiestnených v domácej i zahraničnej odbornej tlači.

¹¹ Stručný prehľad problémov a výsledkov tohto výskumu podáva Izidor Kotulič v úvahu *Výskum dejín slovenského jazyka za uplynulé polstoročie*, Slovenská reč 1969, 197 n. Okrem toho pozri Eugen Pauliny, *Výskum dejín slovenčiny v rokoch 1945--1969*, Jazykovedný časopis 1960, 165 n.

Iba s niektorými problémami sa zaoberajú knižné monografie, napr. Vladimíra Šmilauera *Slovenské striednice jerové a zmena e, ě > a, o* (1930) alebo Elisabeth Nonnenmacher-Pribić *Die baltoslawischen Akzent- und Intonationsverhältnisse und ihr quantitativer Reflex im Slovakischen* (1961).

Osobitný význam pre poznanie dejín Slovenska a dejín slovenčiny majú dve práce špeciálneho zamerania: kniha Vladimíra Šmilauera *Vodopis starého Slovenska* (1932) a monumentálne dielo Jána Stanislava *Slovenský juh v stredoveku* (1948). Nimi sa začal onomastický výskum na Slovensku, ktorý sa rozvíja najmä v ostatných desaťročiach výskumnou i organizačnou prácou Vincenta Blanára.¹² Z tejto problematiky čerpá aj jeho kniha *Príspevok k štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku* (1950).

S dialektologickým výskumom je úzko spätý najmä výskum predpísovného obdobia slovenčiny. Tu sa spočiatku pracovalo v zmysle čs. štátnej ideológie o jednotnom čs. národe a jazyku, takže sa slovenské javy uvádzali zväčša iba marginálne popri českých javoch, porov. napr. aj *Československú mluvnicu Jána Stanislava* z roku 1938. Ale práve pod vplyvom nových dialektologických poznatkov i úspechov modernejších jazykovedných metód sa pristúpilo k samostatnému výkladu vývinu slovenčiny, ako o tom svedčia najmä novšie práce Eugena Paulinyho a Rudolfa Krajčoviča. Tým sa overili hlavné myšlienky S. Czambla a J. Škultétyho o slovenčine. Pritom je zaujímavé, že sa do popredia dostáva aj problém praslovanského pôvodu slovenčiny, jej nárečí a otázka integrácie týchto nárečí po 10. storočí za istých historických podmienok. Tu je však potrebná ešte ďalšia podrobná výskumná práca, opäť opretá o novšie poznatky o slovenských nárečiach, ktoré prináša najmä *Atlas slovenského jazyka*.

Osobitná pozornosť sa musí venovať výskumu vývinu slovnej zásoby. Z veľkého počtu dôležitých prác treba uviesť aspoň tieto štyri monografie: Václav Vážný, *Glossarium bohemoslavicum* (1937); František Ryšánek, *Slovník k Žilinské knize* (1954); Gyula Décsy, *Eine slowakische medizinische Handschrift aus dem 17. Jh.* (1956) a Vincent Blanár, *Zo slovenskej historickej lexikológie* (1961). Cieľom rozsiahleho výskumu, ktorý sa sústreďuje v jazykovednom ústave Ludovíta Štúra, je historický slovník slovenčiny. V ňom sa má zachytiť vývin slovenskej lexiky v predpísovnom období (t. j. stav pred Bernolákovým *Slowárom*). Doteraz sa buduje bohatý archív a vypracúva sa koncepcia slovníka. Paralelne s historickým slovníkom a so slovníkom slovenských nárečí sa môže rozvíť aj práca na etymologickom slovníku slovenčiny.

¹² Je dôležité, že sa uverejňuje materiál z onomastických konferencií, napr. zborník z I. slovenskej onomastickej konferencie (Bratislava 5.–6. decembra 1967), ktorý zredigovali V. Blanár a M. Majtán (Bratislava 1968; rotaprint).

Z ostatnej tvorby treba zaznačiť prácu Štefana Krištofa *Osobné mená bývalej Tekovskej stolice*, Bratislava 1969.

Jeho potreba sa prejavuje veľmi živo najmä po druhom vydaní Machkovho etymologického slovníka. Slovenský etymologický slovník pripravuje Šimon Ondruš, ktorý už doteraz uverejnil niekoľko časopiseckých štúdií základného významu. Budovanie archívov k týmto závažným lexikografickým podujatiam sa koordinuje. Základným článkom týchto prípravných prác je aj sústreďovanie a spracúvanie archívneho materiálu pre výskum dejín slovenčiny.

Nateraz základnou pramennou prácou i východiskom pre ďalší výskum ostáva dielo Jána Stanislava *Dejiny slovenského jazyka I—IV* (1956 a n.), v ktorom sa vyzdvihujú najmä tzv. vonkajšie dejiny slovenčiny. Ucelenejšiu koncepciu má už práca Rudolfa Krajčoviča *Náčrt dejín slovenského jazyka* (1964), ktorá vyhovuje najmä ako vysokoškolská príručka. Metodologicky najpriebornejšia je práca Eugena Paulinyho *Fonologický vývin slovenčiny* (1963), lebo sa opiera o moderné chápanie jazyka a tiež o poznatky jazykového zemepisu.

Vznik spisovnej slovenčiny sa pretriasal v slovakistickej i slavistickej spisbe z rozličných hľadísk. V ostatnom čase najviac pozornosti venoval týmto páliacim problémom Eugen Jóna, ktorý má v rukopise pripravenú monografiu o spoločenských podmienkach vzniku spisovnej slovenčiny. Prípravné obdobie spracoval Štefan Tó bik v knihe *Šafárikov a Kollárov jazyk* (1966). S tou istou problematikou sa vyrovnáva aj Nikolaj A. Kondrašov v dizertácii *Vzniknovenije i načalnyj etap razvitija slovacckogo literaturnogo jazyka* (rkp. 1970).

Prvý pokus o syntézu začiatočných výskumov urobil Václav Vážný v stati Čs. vlastivedy *Spisovný jazyk slovenský* (1936). Jeho konštatácie sú však už zväčša prekonané.

O pokuse zaviesť spisovnú slovenčinu na východnom Slovensku písal najmä Peter Király v knihe *A kelet szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei* (1953).

Pomerne veľa úsilia sa venovalo výskumu bernolákovskej a štúrovskej problematiky, lebo to sú kľúčové miesta vo vzniku spisovnej slovenčiny. Najmä o A. Bernolákovi a jeho rozhodnutí kodifikovať vlastný spisovný jazyk, o uplatnení sa tejto kodifikácie existuje pomerne bohatá literatúra, ktorej jazykovedný súhrn podala Katarína Habovštiaková v práci *Bernolákovo jazykovedné dielo* (1968). Ukazuje sa, že Anton Bernolák „stojí ako maják na počiatku nášho spisovného jazyka“ a že jeho dielo „má trvalé miesto v dejinách spisovnej slovenčiny“.

Podobne bohatá je literatúra o Eudovítovi Štúrovi, o jeho jazykovednom diele a o povahe i uplatnení sa jeho kodifikácie. Doteraz však chýba zhrnujúci výklad, opretý o prieskum celého materiálu, ako aj o výsledky mravčej práce o jednotlivých faktoch. Doteraz sa podarilo ukázať nehynúce zásluhy L. Štúra a jeho najbližších spolupracovníkov o existenciu dnešnej spisovnej slovenčiny (a slovenského národa vôbec), dokázať vysokú odbornú úroveň

štúrovskej kodifikácie, obrániť progresívny ráz celého štúrovského hnutia.¹³ Nateraz najlepšie spracovanie tohto úseku vo vývine spisovnej slovenčiny je v diele Eugena Paulinyho *Dejiny spisovnej slovenčiny I, Od začiatkov až po Ľudovíta Štúra* (1966). Zaujímavé a spoločensky cenné sú pozorovania Jána Martáka v knihe *Útok na spisovnú slovenčinu roku 1847/48 a jeho cieľ* (1938), lebo sa dotýka podstaty kultúrnej politiky v štúrovskom období.

Primeraná pozornosť sa venovala aj prácam Martina Hattalu, najmä jeho kodifikácií spisovnej slovenčiny r. 1852 v *Krátkej mluvnici slovenskej*, ako aj jeho slavistickým prácam z neskorších rokov. Konferencia v Trstenej dňa 21. a 22. októbra 1970 postavila do nového, pomerne veľmi priaznivého svetla celé vedecké i pedagogické dielo profesora Martina Hattalu, ako sa to ukáže v osobitnom zborníku.

Osudy spisovnej slovenčiny v druhej polovici 19. storočia doteraz podrobnejšie nie sú preskúmané. Škoda, že ani problematika na prelome storočí nie je dostačujúco prebádaná, hoci vypracúvanie tzv. martinského úzu je rozhodujúcou etapou pre dnešný stav spisovnej slovenčiny, datujúci sa od vzniku ČSR v roku 1918. Ukazuje to aj kolektívne dielo Vincenta Blanára, Eugena Jónu a Jozefa Ružičku *Dejiny spisovnej slovenčiny II, Od matičných rokov podnes* (v tlači), ktoré môže vykonať dobré služby najmä ako vysokoškolská učebnica.

Súčasná etapa vo vývine spisovnej slovenčiny sa stala predmetom rokovania na osobitnej vedeckej konferencii 10. až 12. decembra 1968; materiál má vyjsť v osobitnom zborníku. Celkový pohľad na toto obdobie podáva Jozef Ružička v monografii *Spisovná slovenčina v Československu* (1970).

4.3. Výskum spisovného jazyka.¹⁴ Otázkam spisovnej slovenčiny sa odpočiatku venovalo najviac pozornosti, čo v súčasnej etape súvisí najmä s prevahou synchrónnych metód v lingvistike vôbec, hoci aj stály záujem spoločnosti o spisovnú reč a jej kultúru je spoločenským odôvodnením tohto zamerania slovakistiky. Prejavuje sa to aj v štruktúre a pracovnej náplni vedúceho pracoviska — Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Synchrónny aspekt sa začal zdôrazňovať najmä od štyridsiatych rokov, veľmi často iba programovo, v dôsledku veľkého vplyvu Pražskej lingvistickej školy. Zriedkavejšie sa uplatňovalo aj formálno-logistické chápanie jazyka, izolovaného od ostatného sociálneho a psychického diania, s ktorým je jazyk ako sociálny fakt bytostne spätý. Iba výnimočne sa tento nedostatok odstra-

¹³ Nové zhodnotenie celej štúrovskej epochy je výsledkom dlhoročnej práce viacerých vedeckých ústavov Slovenskej akadémie vied, najmä však Historického ústavu, ktorý usporiadal široko osnované konferencie (s medzinárodnou účasťou) a vydal z nich základný materiál, napr. *Ľudovít Štúr. Život a dielo (1815 – 1856)* (Bratislava 1956).

¹⁴ Niekoľko aspektov tohto výskumu si všimol Ján Oravec v článku *Pol storočia vo vývine slovenskej gramatiky*, *Slovenská reč* 1969, 129 n.

ňoval požiadavkami areálnej komparatistiky, a to nielen pri výklade vývinu jazyka, resp. jazykov v kontakte, ale aj pri výklade systému jazyka v istom časovom priereze. Jazyk sa pritom zaradovaval do nadradeného celku kultúrneho a geografického, čím sa pozorovateľ prepracúval bližšie ku konkrétnej životnej danosti. S takým postojom súviselo aj chápanie jazyka ako zložitého systému znakov istého druhu, pričom sa za jazykový znak pokladalo zvukové zloženie jazykovej jednotky a jeho označujúca funkcia (takže vec, resp. príslušný pojem sa nechápe ako súčasť znaku).

Pri výskume spisovnej reči sa kládol dôraz na rozvrstvenie jazykového systému, pričom sa v podstate vychádzalo zo základného rozdielu medzi zvukovým systémom a sémantickým systémom v širokom zmysle slova, čím sa stavala do protikladu fonológia na jednej strane a lexikológia, morfológia a syntax na druhej strane. Spravidla sa však nehladal prísny paralelizmus zvukového a sémantického systému jazyka.

Dialektický prístup k jazykovým javom sa najčistejšie prejavoval v posudzovaní slovných druhov, lebo zdôrazňovanie celkovej spätosti systému a jeho častí pomáhalo vylučovať preferovanie parciálneho pohľadu, a teda **neumožňovalo vyčleňovať „nové“** slovné druhy na základe jednej, napr. syntaktickej funkcie slov.

Najviac pozornosti sa venovalo slovesám, a to jednak tvoreniu a paradigmatike, jednak sémantike. Tu sa za ústredný pojem pokladala **intencia** slovesného deja; veľa úsilia sa vynaložilo na vysvetlenie závislosti slovesných kategórií od intencnej hodnoty slovesa. Tým sa dostala celá problematika gramatických kategórií do nového svetla.

Gramatická literatúra bola spočiatku veľmi chudobná. Najprv bola znovu vydaná Czamblova *Rukovät spisovnej reči slovenskej* (3. vydanie starostlivosťou J. Škultétyho, r. 1919). V praxi sa počas prvej republiky najviac uplatňovala Damborského *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis* (dôležité je najmä 5. vydanie z r. 1930, ktoré sa v tridsiatych rokoch pokladalo za normatívnu gramatiku spisovnej slovenčiny). V školách sa dobre uviedli aj učebnice Jána Mihála (*Slovenská gramatika I*, 1943; *II*, 1947), ktorý vedome rozvíjal matičnú tradíciu a teóriu spisovnej reči a jej kultúry.

Vyššiu odbornú úroveň dosahovala *Gramatika slovenského jazyka* (1946) Jozefa Orlovského i *Gramatika slovenského jazyka* (1950) Bela Letza. Rovnako kladne treba hodnotiť aj prácu talianskeho slavistu Bruna Meriggioho *La lingua slovacca* (1956), ktorá samostatne a úspešne riešila niektoré morfológické problémy.

Zaujímavé typologické postrehy sú výsledkom doterajšieho konfrontačného prieskumu slovenčiny, ako sa to ukazuje v kolektívnej monografii *Slovenština* (Praha 1957), ktorá sa vypracovala ako vysokoškolská učebnica pre študujúcich českého jazyka. Tým sa nahradili staršie, primitívnejšie príručky o slo-

venčine pre Čechov (napr. od Václava Vážneho alebo od Aloisa Gregora).

Súčasná lingvistika si vyžaduje opis a výklad jazykového systému z jediného východiska, preto sa takýto opis a výklad musí vyrovnávať s veľkým množstvom materiálu a parciálnych úvah. Táto etapa sa v slovakistike ešte nedosiahla. Kým sa teda nedosiahne rovnaká vysoká úroveň pri poznaní celej stavby spisovnej slovenčiny, treba sa uspokojiť s doterajším, pomerne fragmentárnym opisom a výkladom *Slovenskej gramatiky* (1. vyd. 1953, 5. vyd. 1968) Eugena Paulinyho, Jozefa Ružičku a Jozefa Štolca. Stručnejší výklad pre školy podáva Eugen Pauliny v *Krátkej gramatike slovenskej* (1. vydanie 1960). Nad teoretickú úroveň týchto prác sme sa dostali kolektívnym úsilím najmä na dvoch slovakistických konferenciách: r. 1955 o slovenskej morfológii a r. 1958 o slovenskej syntaxi. Podobný význam malo aj rokovanie Medzinárodnej komisie pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov konané v októbri 1966 v Smoleniciach, lebo veľa problémov sa riešilo aj na základe referátov o slovenčine.

Novšie pohľady na stavbu spisovnej slovenčiny pomáha utvárať aplikácia matematických a logických metód na niektoré plány jazykovej stavby. Aj tieto výsledky sa overili na medzinárodnom sympóziu algebraickej lingvistiky, ktoré sa konalo v Smoleniciach 10. až 12. II. 1970. Celý materiál sa uverejní v *Recueil linguistique de Bratislava IV*. Teoretická úroveň tejto práce sa dá posúdiť podľa *Úvodu do matematickej jazykovedy* (1969), ktorý napísal zakladateľ tejto disciplíny u nás — Ján Horecký.

Po usilovnej výskumnej práci (najmä v ostatných dvadsiatich rokoch) možno reálne pomýšľať na vypracovanie systematickej academickej gramatiky spisovnej slovenčiny, ktorá by bola iste vítaným príspevkom do základnej gramatickej literatúry o slovanských jazykoch.

4.3.1. Výskum zvukovej stavby slovenčiny. Výskum slovenských hlások je nateraz pomerne slabý, lebo fonetický výskum sa na Slovensku dlho nemohol udomáčniť. Súviselo to s nedostatkom fonetických pracovísk na Slovensku. Prvé práce sa vykonali inde, aj to na pomerne úzkom materiáli a iba základnými fyziologickými metódami. Sem patrí najmä monografia Bohuslava Hálu *Základy spisovné výslovnosti slovenské* (1929). Čiastočne sa prihliadalo pritom na ortoepické poučenia, a to aj pre potreby umeleckého prednesu. Tak možno hodnotiť všetky doterajšie knižné publikácie o spisovnej výslovnosti: Henrich Bartek, *Správna výslovnosť slovenská* (1944), Viliam Záborský, *Javisková reč* (1952), Ján Stanislav, *Slovenská výslovnosť* (1953). Táto kodifikačná práca sa v ostatných desaťročiach robila v komisii, ktorú spočiatku viedol Janko Borodáč a ktorú dnes vedie Viliam Záborský, profesor umeleckého prednesu na Vysokej škole múzických umení, ktorého učebnica *Výslovnosť a prednes* (1965) má už dobrú teoretickú i praktickú úro-

veň. Cieľom práce tejto komisie je vydať *Pravidlá slovenskej výslovnosti* ako základnú normatívnu príručku spisovnej výslovnosti.

Novú etapu vo výskume slovenských hlások začala knižka Alexandra Isačenka *Spektrografická analýza slovenských hlások* (1968), pretože sa v nej analyzuje hodnotný záznamový materiál novými akustickými postupmi. Pre nedostatok fonetických prístrojov v Československu analýza sa urobila vo Švédsku (v laboratóriu univerzity v Uppsale). Táto priekopnícka práca má síce isté nedostatky všeobecného i špecifického rázu, ale jednako zostane spoľahlivým východiskom pre ďalší fonetický i fonologický výskum slovenčiny.

Veľký výskumný úspech sa dosiahol zostavením a vydaním *Atlasu slovenských hlások* (1970), lebo sa v ňom podáva röntgenografická, palatografická a lingvografická, labiografická, oscilografická a spektrálna analýza slovenských hlások (samohlások, spoluhlások i dvojhlások spisovnej slovenčiny). Je to teda kompletný fyziologický rozbor slovenských hlások, doplnený základným akustickým materiálom. Tento atlas je prvým pracovným úspechom Fonetického ústavu FF UK, menovite jeho vedeckých pracovníkov Jany Dvončovej, Gejzu Jenču a Ábela Kráľa.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú aj výsledky slovenskej patofonetiky, najmä štúdie Jozefa Lišku, organizátora slovenskej logopédie, ktorý spracúva jednotlivé patologické javy rozlišenými organogenetickými aj akustickými metódami.

Niektoré základné poznatky o slovenčine podáva aj učebnica Olgy Kajanovej-Schulzovej *Úvod do fonetiky slovenčiny* (1970).

Fonológia má však v slovakistike oveľa významnejšie miesto ako fonetika. Už v tridsiatych rokoch sa položili solídne základy výskumu podľa teórie klasickej fonológie, a to v štúdiách Romana Jakobsona a Eudovíta Nováka. Dôležitá je najmä Jakobsonova štúdia *Z fonologie spisovné slovenštiny* (Slovenská miscellanea, 1931) a Novákova štúdia *Fonológia a štúdium slovenčiny* (Slovenská reč 1933—34). Na túto teóriu nadväzujú aj prvé knižné práce Jána Horeckého a Jozefa Ružičku, v ktorých sa skúmal fonetický inventár latinčiny a vývin fonologického systému nemčiny, čím sa položili základy pre historickú fonológiu. Aj fonologickému rozboru diftongov sa venovala primeraná pozornosť, hoci experimentálny fonetický výskum slovenských dvojhlások nebol vykonaný precízne ani v nasledujúcich desaťročiach. Podobne aj iné citlivé otázky boli pretriasané bez náležitého výskumu. Preto sa k nim treba vrátiť aj z fonologického hľadiska.

V šesťdesiatych rokoch nastala renesancia aj vo fonológii. Okrem širšie osnovaných diskusií o základných otázkach fonológie ako osobitnej lingvistickej disciplíny vznikla nová koncepcia slovenskej fonológie v práci Eugena Paulinyho *Fonológia spisovnej slovenčiny* (1961; dôležitejšie je druhé, pre-

pracované vydanie z roku 1968), v ktorej sa prejavuje odklon od klasickej fonológie Pražskej lingvistickej školy a zužitkujú sa postupy fonológie Harvardskej lingvistickej školy. Najväčší význam má však precízne hodnotenie niektorých citlivých javov spisovnej slovenčiny.

Podobného zamerania sú aj práce Lubomíra Ďuroviča o morfonológii, ktoré sa takisto vyznačujú odklonom od klasického chápania morfonológie. Najzreteľnejšie to ukazuje jeho štúdiá *Das Problem der Morphonologie* (1967).

V ostatných rokoch sa veľa pozornosti venuje kvantitatívnemu výskumu fonematickej roviny spisovnej slovenčiny, najmä istých skupín foném v stavbe morfémy. Výsledky sú uverejnené v drobnejších štúdiách najmä niektorých mladších autorov. Osobitne treba pripomenúť, že sa urobili aj veľmi úspešné pokusy o zabudovanie fonológie do generatívneho opisu jazyka.

S fonetickým a fonologickým výskumom úzko súvisí aj hláskoslovie v tradičnom zmysle slova. Tu sa venovala osobitná pozornosť nápadnejším typologickým črtám spisovnej slovenčiny, najmä pravidlu o rytmickom krátení a výnimkách z neho. Genézu tohto javu podal Eugen Pauliny roku 1957. Tento jav je témou osobitnej monografie Ladislava Dvonča *Rytmický zákon v spisovnej slovenčine* (1956), v ktorej sa poukazuje najmä na dôsledky tohto prozodického pravidla v morfológii (čo je pre stavbu spisovnej slovenčiny veľmi dôležité).

K zvyšujúcej sa stabilizácii hláskového systému spisovnej slovenčiny prispeli aj ostatné úpravy ortografie z roku 1940, 1953 a 1968, keďže sa uskutočnili s cieľom dosiahnuť zľadu medzi ortoepickou a ortografickou stránkou spisovnej slovenčiny a súčasne vylúčiť tzv. písmenkovú výslovnosť ako rušivý faktor v oblasti spisovnej výslovnosti. Týmito úpravami sa posilnil fonologický a morfológický základ slovenskej ortografie, hoci sa neodstránil historicko-etymologický princíp pri písaní ypsilonu.

Ako vidieť, výskum zvukovej stavby spisovnej slovenčiny je dnes už na dobrej úrovni, hoci sa ukazuje nástojčivá potreba prehĺbiť výskum kľúčových problémov a dokončiť aplikáciu získaných poznatkov v ortoepii. Je radostné konštatovať, že perspektívy tejto práce sú reálne, lebo dnes už existujú solídne inštitucionálne i kádrové predpoklady.

4.3.2. Výskum slovnej zásoby.¹⁵ Výskumu slovnej zásoby slovenčiny sa venovala pozornosť už v dvadsiatych rokoch. Na sústavnú prácu však zo začiatku nebolo dost síl. Až v ostatných desaťročiach doniesla táto práca pozoruhodnejšie výsledky. Rozbehli sa široko založené výskumy vývinu slovnej zásoby: skúma sa lexika slovenských nárečí, chystá sa výskum vývinu slovenskej lexiky, spracúva sa slovné bohatstvo spisovnej reči. Všetky tieto

¹⁵ O starších slovníkoch pozri štúdiu Eugena Jánu *Prehľad slovenskej a českej lexikografie*. Slovenská reč 1950/51, 270 n.

práce sa sústreďujú v Jazykovednom ústave Ludovíta Štúra, kde sa podarilo vybudovať hodnotné lexikálne archívy. Na vysokých školách sa skúmajú iba špeciálne otázky; napr. pripravuje sa autorský slovník z diel Jána Hollého na Pedagogickej fakulte v Trnave, alebo na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici vznikol prvý sústavnejší dialektologický slovník.¹⁶ Lexika východoslovenských nárečí sa zbiera aj na Filozofickej fakulte v Prešove.

Najviac síl sa venovalo skúmaniu a spracúvaniu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, lebo v tejto oblasti je aj najviac páľivých problémov nielen jazykovedných, lež aj kultúrnych a kultúrno-politických. Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa totiž od počiatku vyvíjala medzi dvoma pólmi: na jednej strane to bola lexika spisovnej češtiny a na druhej strane slovné bohatstvo ľudovej reči. Preto nie div, že sa aj pri spracúvaní slovenskej lexiky uplatňovali rozličné, až protichodné stanoviská.

Na jednej strane stáli puristi a ich diela, v ktorých sa odsudzovali dakedy aj zdanlivé bohemizmy, hungarizmy, germanizmy a rusizmy. Je to smer, ktorý nadväzoval na prácu Samuela Czambla. Najznámejším dielom tohto zamerania je slovník Petra Tvrdého (*Slovenský frazeologický slovník*, 1931; 2. vydanie 1933; *Doplňky* z roku 1937). V mnohom sa tu uplatnili aj nárečové slová, ktoré obsahoval slovník Mir. Kálala *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* (1924). Doteraz najúplnejší súpis slovenskej lexiky v tomto zmysle nachádza sa v knižke Alfonza Zaunera *Praktická príručka slovenského pravopisu* (1. vyd. 1956; 2. vyd. 1958; tretie zrevidované a upravené vydanie z roku 1966). Na druhej strane stáli zástancovia integrácie slovenčiny a češtiny, najmä Václav Vážný, ktorý v slovníkovej časti *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931) uprednostňoval slová a varianty zhodné s češtinou.

Od štyridsiatych rokov sa presadzovalo úsilie obísť túto dilemu zostavením informatívneho slovníka podľa excerptov z krásnej i praktickej literatúry. Tak bolo osnované v Matici slovenskej dielo Antona Jánošíka a Eugena Jónu *Slovník spisovného jazyka slovenského*, z ktorého však r. 1946 vyšiel iba prvý diel obsahujúci asi 18 000 slov z litier A až J (*a ... južný*, s peknými dokladmi z literatúry a s dobrou sémantizáciou). Podobný, prevažne informatívny charakter má aj akademický *Slovník slovenského jazyka, I.—VI. diel* (1959—1968), ktorý vznikol pod vedením Štefana Peciara. Obsahuje vyše 120 000 slov, medzi nimi vo veľkej miere aj odbornú lexiku technickú, lekársku a vedeckú. Je to doteraz najväčší i najlepší slovník spisovnej slovenčiny, hoci má veľa chýb z hľadiska výberu a hodnotenia slov; preto bol ostro kritizovaný. Revízia slovníka z tohto hľadiska sa pokladá za prípravu nového normatívneho slovníka, ktorý je v pláne akademického ústavu. Výsledky tejto

¹⁶ Ide o dialektologickú prácu Jána Matejčíka *Nárečový slovník južného Moravsku* (rkp. 1967).

revízie sa od r. 1967 sústavne uverejňujú v časopise *Kultúra slova* (v rubrike *Čítame slovník slovenského jazyka*).

Samozrejme, že odborná terminológia nadobúdala aj v slovenskej lexike čoraz dôležitejšie miesto.^{16a} Preto sa jej venovala sústredená pozornosť, najmä v komisiách odborníkov zoskupených najprv okolo Matice slovenskej, neskôr okolo akademického jazykovedného ústavu. Len v spolupráci s týmto ústavom vyšlo v ostatných desaťročiach vyše 30 terminologických slovníčkov. Teoretické základy pre túto prácu sa hľadali už v tridsiatych rokoch, najmä v súvislosti s prácou Júliusa Ledényiho *Nomina anatomica* (1935). Modernú teóriu termínu a terminológie vypracoval až Ján Horecký v monografii *Základy slovenskej terminológie* (1956). Dnes sa aj v terminológii ukazuje nevyhnutnosť koordinácie celého slovného bohatstva slovenčiny na jednej strane, ako aj odbornej terminológie slovenskej a českej na druhej strane, pričom sa ako nevedecké odmietajú násilné tendencie po zblížovaní aj po oddiaľovaní odbornej slovnej zásoby našich dvoch spisovných jazykov.

Výsledkom kvantitatívneho prieskumu spisovnej slovnej lexiky je kniha Jozefa Mistrika *Frekvencia slov v slovenčine* (1969), v ktorej sú pozoruhodné teoretické úvodné partie, hoci práca nevychádza z dostačujúceho materiálu.

Pre poznanie slovenčiny v širšom slavistickom svete má dalekosiahly význam práca Alexandra Isačenka *Slovensko-ruský prekladový slovník* (I 1950, II 1957), a to aj z teoretického hľadiska, lebo sa v nej uplatňuje metóda prekladového ekvivalentu. Podobný význam má aj práca Václava Machka *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského* (1957), hoci obsahuje spravidla iba tie slovenské slová, ktoré majú svoj pendant v češtine (alebo aspoň vo východomoravských nárečiach), takže ho nemožno pokladať za spoľahlivý slovník slovenčiny.

Lexika spisovnej slovenčiny je dnes už pomerne dobre spracovaná. Celý výskum sa prehlbuje. Dnes sa vynárajú drobné problémy v teoretickom výskume i v aplikácii, najmä v oblasti terminológie a jazykovej kultúry. Preto sa v JÚLŠ pracuje aj na serióznom česko-slovenskom diferenčnom slovníku, ktorým sa majú nahradiť staršie torzovité a zjednodušujúce diferenčné slovníčky a súčasne seriózne konfrontovať bežná slovná zásoba spisovnej češtiny a spisovnej slovenčiny. Táto práca má aj veľký kultúrno-politický dosah.

4.3.3. Výskum tvorenia slov. Pri výskume súčasnej spisovnej slovenčiny sa odpočiatku ukazovalo, že je veľmi dôležité poznať a opísať rozvoj slovnej zásoby, najmä tvorenie nových pomenovacích jednotiek z domácich prostriedkov. Preto sa tejto problematike vždy venovala veľká pozornosť.

Spočiatku sa uplatňoval viac iba formálny pohľad a problematika sa trak-

^{16a} Prehľadný článok o vykonanej práci napísal Ivan Masár, *Slovenské odborné názvoslovie v rokoch 1918–1968*, Slovenská reč 1968, 330 n.

tovala ako kmeňoslovie, porov. napr. Belo Letz, *Kmeňoslovné úvahy* (1943). Neskôr sa začali uplatňovať sémantické kritériá a pre túto problematiku sa navrhlo vyčleniť osobitnú lingvistickú disciplínu, ktorá má veľa spoločného s lexikológiou i morfológiou. V takom zmysle spracoval problematiku substantív, adjektív a verb Ján Horecký v knihe *Slovotvorná sústava slovenčiny* (1959), ktorá poslúžila najmä pracovníkom v terminológii, pretože sa v nej ukazovalo na produktivitu a systémovosť jednotlivých slovotvorných postupov. Zdôrazňovanie sémantickej stránky vyústilo v niekoľko minuciózných štúdií, medzi ktorými vyniká najmä štúdia Marty Marsinovej *Slovesá z prídavných mien v slovenčine* (uverejnená v zborníku *Jazykovedné štúdie III*, 1958, 107—166).

Ďalšie bádanie však do istej miery ukázalo oprávnenosť starších výskumov, najmä úzku súvislosť tvorenia slov s tvaroslovím. Na to poukazovala vždy aj typológia jazykov. Preto vznikli nové pokusy o riešenie problematiky tvorenia slov. Aj matematické a logické metódy sa pritom uplatnili vo väčšej miere. Vidieť to aj v novej knižke Jána Horeckého *Morfematická štruktúra slovenčiny* (1964), kde sa pracuje v zmysle teórie množín a teórie grafov. Opis morfematickej štruktúry sa tu chápe ako opis osobitného kódu. V začatej práci usilovne pracujú niekoľkí mladší pracovníci JÚLŠ, ktorí doteraz uverejnili menšie štúdie a pripravujú monografické spracovanie základných otázok.

Použitie nových metód prináša do výskumu tejto problematiky i nové možnosti opisu. Zvýrazňuje sa systémovosť jazyka, najmä súvislosti pomenovacej a gramatickej oblasti jazykovej stavby, ako aj dynamickosť systému, najmä obohacovanie slovotvornej sústavy o nové typy. Podrobnejší výskum derivácie sa podporuje osobitnou prípravou materiálu, napr. aj tzv. retrográdnym prepisom a usporiadaním slovnej zásoby: kartotéka stredného typu je v JÚLŠ, kým veľký slovník sa vypracoval na FFUK (v rukopise).

4.3.4. Výskum tvarového systému.¹⁷ Gramatika v užšom zmysle sa chápe ako súhrn morfológie a syntaxe, pričom sa hranice medzi týmito dvoma disciplínami hľadajú v oblasti formy aj významu. Na tieto kritériá sa poukázalo najmä na konferencii o výskume slovenskej morfológie, konanej v dňoch 15. a 16. decembra 1955 (pozri materiál v *Slovenskej reči* 1956). Zdôraznila sa najmä potreba chápať morfológiu ako náuku o tvaroch slov i o význame týchto tvarov, t. j. ako paradigmaticku a sémantickú morfológiu.

Tvarová rovina spisovnej slovenčiny bola dobre opísaná aj v starších gramatikách, lebo ich základnou časťou bola vždy paradigmatica. Veľký počet štúdií rozriešil kľúčové otázky veľmi podrobne, takže bolo možné v ostatnom

¹⁷ Literatúru o morfologiickom výskume komentuje Pavol Ondrus v knižke *Morfológia: spisovnej slovenčiny* (1964).

Hodnotiaci článok uverejnil Jozef Ružička, *Výskum gramatickej stavby po roku 1945*, *Slovenská reč* 1960, 214 n.

časе zhrnúť tento vyčerpávajúci výskum do pozoruhodného diela *Morfológia slovenského jazyka* (1966), vypracovaného v akademickom ústave pod vedením Jozefa Ružičku. Je to metodologicky vyspelé dielo, ktoré patrí k základným gramatickým dielam svetovej slavistiky. Pozoruhodné sú najmä tie časti MSJ, v ktorých sa podávajú prechody medzi jednotlivými slovnými druhmi a morfológickými typmi, ďalej kde sa vystihuje dynamika synchrónneho stavu a napokon kde sa poukazuje na štylistickú diferenciaciu morfológických prostriedkov.

Z bohatej žatvy morfológických štúdií a monografií za ostatné desaťročia vyniká najmä monografia Eugena Paulinyho *Štruktúra slovenského slovesa* (1943) a kniha Františka Miku *Rod, číslo a pád podstatných mien* (1962). Okrem toho možno poukázať na niekoľko dôkladných štúdií Ladislava Dvončá, ktorý sa zameriava na prieskum dynamiky v súčasnom stave spisovnej slovenčiny.

Zaujímavú diskusiu vyvolala knižka Eugena Paulinyho *Slovenské časovanie* (1949), lebo sa dotýkala princípov morfológickej štruktúry jazyka. Na diskusii sa zúčastnili najmä Štefan Peciar a Jozef Ružička.

Osobitná pozornosť sa venovala teoretickým základom morfológie, t. j. slovným druhom a gramatickým kategóriám. Preto bolo možné podrobne spracovať aj niektoré tzv. neohybné slovné druhy. Zaujímavá je štúdia Lubomíra Ďuroviča *K otázke neohybných častok reči v slovenčine* (v Jazykovednom zborníku 1950, 113—140), najmä pre ostrú kritiku domácej tradície a pre priamočiare presadzovanie syntaktických kritérií v morfológii. Užitočná je aj práca Jána Oraveca *Slovenské predložky v pravi* (1968), lebo sa zameriava aj na pálčivé otázky jazykovej kultúry.

Otvoreným problémom slovenskej morfológie je štatistický výskum frekvencie jednotlivých tvarov; doteraz sa urobili len prvé pokusy pri rozbere umeleckých textov.

4.3.5. Výskum syntaktickej stavby. Výskum slovenskej syntaxe sa doteraz nedostal tak ďaleko ako výskum morfológie, hoci v ostatných desaťročiach bolo uverejnených veľa knižných i časopiseckých syntaktických štúdií. Hlavnou prekážkou je metodologická roztrieštenosť výskumu.

Sústavnejší opis je iba v školských gramatikách. V nich sa však podáva aj súbor tradičných konštatácií, doložených citátmi z beletrie a odbornej spisby. Taký ráz má aj *Slovenská syntax* (1959, 2. vydanie 1965) Jozefa Orlovského. O niečo ucelenejší je opis syntaxe v *Slovenskej gramatike*, kde autorom syntaxe je Jozef Ružička. Tu sa už vychádza zo syntagmatiky.

V súčasnej syntaktickej teórii má významné miesto pojem syntagmy (skladu). Najmä v slovenskej syntaxi sa uvádzajú osobitné typy, ako recipročná syntagma (spojenie nplnovýznamového, ale gramaticky určujúceho člena s plnovýznamovým, ale gramaticky závislým členom; napr.: *môže pracovať*,

možno pracovať, môže byť rozhodujúce...), ako o tom uvažoval Jozef Ružička v referáte *Základné sporné otázky slovenskej skladby* (Jazykovedné štúdie IV, 1959, 7—34). V súvislosti s tým sa vždy analyzujú jednočlenné vety, najmä niektoré typy slovesných viet (napr.: *prší, ide sa, drieme sa mi, sedí sa mi pohodlne*); ich podstatu rozobral v mnohých štúdiách Jozef Ružička, ktorý pripravuje monografiu o vetných typoch v slovenčine.

Podobne ako v českej syntaxi uvažuje sa aj na Slovensku často o aktuálnom členení výpovede, pričom sa rozdiel medzi výpoveďou a vetou prijíma ako rozhodujúci pre celú syntax. Základné štúdie napísal v r. 1950 Eugen Pauliny, ktorý sa pokúsil rozvíť Mathesiusovu teóriu. S tým súvisí aj celkové chápanie slovosledu ako princípu pre organizácie výpovede, ako o tom píše Jozef Mistrík v monografii *Slovosled a vetosled v slovenčine* (1966).

Pre poznanie slovenskej skladby majú veľký význam niektoré monografie, ktoré sa venovali užšej problematike. Sú to práce z ostatných desaťročí. Napríklad Lubomír Ďurovič v knihe *Modálnosť* (1956) alebo Jozef Ružička v monografii *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku* (1956) uplatňujú sémantické kritériá pri analýze syntaktických konštrukcií a dokazujú neadekvátnosť formálnych opisov skladby. Podobný význam majú aj novšie monografie, ktoré sú dobrou prípravou pre podrobný opis slovenskej skladby v podobe druhého dielu akademickkej gramatiky. Spomedzi nich vyniká kniha Jána Oravca *Väzba slovies v slovenčine* (1967). Pripravené sú ďalšie monografie, napr. kniha Jána Kačalu o doplnku (v tlači), dizertácia Františka Kočiša o zloženom súvetí (v rukopise) a štúdie Jozefa Ružičku o základných vetných členoch (v rukopise).

Uvedené výskumné práce sú spracované v zmysle vzťahovej syntaxe, teda na tej teoretickej rovine ako *Morfológia slovenského jazyka*. Pravda, aj iné metódy sa uplatňujú pri výskume slovenskej skladby, najmä v časopiseckých článkoch a referátoch. Osobitne treba poukázať na práce Jozefa Mistríka, ktorý sa usiluje o kvantitatívnu charakteristiku syntaktických javov. Aj metódy generatívnej gramatiky sa overujú na slovenskej syntaxi vo väčšej miere, ako o tom svedčí kniha Františka Miku o generovaní slovenskej vety najmä však príslovkového určenia (v tlači). Túto metódu používajú aj iní mladší slovakisti, pričom ju aj modifikujú pri aplikácii na slovenský materiál.

Osobitne treba spomenúť spoluprácu slovakistov so syntaktikmi v Medzinárodnej komisii pre výskum gramatickej stavby slovanských jazykov, a to najmä vo výskume kategórií slovesa (tzv. predikatívne kategórie) a vo výskume vetných typov.

Slovenská syntax sa v ostatných desaťročiach vypracovala na solídnu úroveň.¹⁸ Sú reálne predpoklady na vypracovanie podrobnej *Syntaxe sloven-*

¹⁸ Porov. o tom konštatácie Vladimíra Šmilauera v 2. vydaní *Novočeskej skladby*,

ského jazyka, ktorá by bola dôstojným pendantom *Morfológie slovenského jazyka*.

4.3.6. Výskum štylistiky.¹⁹ Najmenej tradície sa prevzalo vo výskume štylistiky. Okrem praktickej *Slovenskej štylistiky* Ludovíta Šenšela z r. 1921 boli iba skromné školské učebnice literárnej štylistiky a poetiky. Z nich mala vyššiu úroveň učebnica Ruda Brtáňa *Poetika a štylistika* (1943), hoci bola koncipovaná celkom tradične. Rozvoj slovenskej štylistiky bol najmä v ostatných desaťročiach relatívne rýchlejší ako rozvoj iných jazykovedných odborov. Pritom šlo v podstate o lingvisticky orientovanú štylistiku.

Solidnejšie základy sa položili až z hľadiska štrukturalizmu, najviac zásluhou Mikuláša Bakoša, ktorý vydal antológiu zo štúdií ruských formalistov *Teória literatúry* (1941), a pod vplyvom prednášok Jana Mukařovského na bratislavskej univerzite koncom tridsiatych rokov. Vlastný výskum sa však začal až po vojne.

Zo slovakistov sa o rozvoj štylistiky najviac zaslúžil Eugen Pauliny, ktorý založil časopis *Slovo a tvar* (kde sa uverejnilo aj veľa vynikajúcich štylistických štúdií a rozborov umeleckých textov) a vydal priebojnú knižku *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí* (1946). Sústredil sa v nej na výskum umeleckého štýlu z hľadiska jednoty obsahu a formy literárneho diela.

Lingvistická orientácia štylistiky sa prehĺbila pri výskume štýlu novej slovenskej prózy, ako to ukazujú materiály z konferencií *Jazyk a štýl modernej prózy* (1965) a *Jazyk a umelecké dielo* (1966). Podobného zamerania sú aj dva zborníky určené pre školy: *Štylistické rozbor* (1964) a *Rozbor umeleckej prózy* (1967). Sú to pokusy o prenesenie výsledkov výskumu do praxe.

Osobitná pozornosť sa venovala aj výskumu odborného štýlu; žiaľ, sú to však iba štúdie roztrúsené po časopisoch a zborníkoch. Najviac práce tu vykonal Ján Horecký. Podobná je situácia aj vo výskume hovorového štýlu; s touto problematikou sa najviac zaoberali Mária Ivanová-Šalingová, Vlado Uhlár a Štefan Peciar.

Je potešiteľné, že v ostatnom čase vznikli aj knižné monografie. Treba spomenúť prácu Márie Ivanovej-Šalingovej *Hľadanie výrazu* (1964), kde sa rozoberajú najmä otázky literatúry pre mládež; ďalej knihu Jozefa Mistríka *Kompozícia jazykového prejavu* (1968), kde sa rozoberajú otázky mikrokompozície aj makrokompozície; potom súbor priebojných štúdií Františka Miku *Estetika výrazu* (1969), kde sa uskutočňuje pokus o zblíženie výskumu lingvistického a literárnovedného; napokon monografiu Františka

1966, 7: „Zvláště ovšem přibyla vysoce hodnotná a bohatá syntaktická literatura slovenská, složka to do r. 1945 téměř zcela zanedbatelná.“

¹⁹ Pozri prehľadný článok Františka Miku *Polstoročie slovenskej štylistiky*, Slovenská reč 1969, 257 n.

Miku *Text a štýl* (1970). Tieto monografie sú najlepším svedectvom kvantitatívneho i kvalitatívneho rozvoja slovenskej štylistiky.

Pozoruhodné sú aj novšie súhrnné diela o štylistike, a to skriptum Františka Miku *Sloh* (1957), kniha Jozefa Mistríka *Slovenská štylistika* (1965) a kniha Márie Ivanovej-Šalingovej *Štylistika* (1965).

Lingvisticky orientovaná štylistika sa vždy usilovala o dobré kontakty s literárnym výskumom a tak pomáhala analyzovať základné diela slovenskej literatúry. Okrem veľkého počtu štúdií v rozličných časopisoch a zborníkoch treba tu poukázať na knižnú monografiu Márie Ivanovej-Šalingovej *Príspevok k štýlu štúrovskej prózy* (1964), kde rozoberá Kalinčiakovu Reštavráciu.

Samozrejme sa použili pri výskume štýlov aj metódy matematickej jazykovedy. Doteraz sa získal pomerne bohatý materiál štatistického rázu. Tým sa štylistika dostáva od intuitívneho pohľadu na jazykový prejav k exaktnej analýze textu a jeho zložiek. Súhrn doterajšieho prieskumu je v diele Jozefa Mistríka *Štylistika slovenského jazyka* (1970); je to pozoruhodné dielo aj z medzinárodného hľadiska, lebo ide v nej o súhrn nových poznatkov o formálnych ukazovateľoch štýlu.

Slovenská štylistika prekonala za päťdesiat rokov neuveriteľne rýchly vývin. Zo skromných praktických začiatkov sa dostala na solídnu vedeckú úroveň. Dobro sa rozvíjala domáca tradícia štrukturalizmu, najnovšie badať jej renesanciu aj v literárnovednom výskume umeleckých textov. Bolo by len treba, aby sa roztrieštené záujmy a sily jednotlivcov lepšie sústredili na kľúčové otázky štylistiky ako všestranného výskumu textu.

5. Výskum jazykovej kultúry a jazyková výchova.²⁰ Slovenskí jazykovedci venovali vždy veľa pozornosti aj praktickým otázkam jazykovej kultúry a jazykovej výchovy. Táto práca sa odôvodňovala potrebami každodennej praxe. Robila sa rozličnými metódami. Pred niekoľkými desaťročiami vedúcou zložkou tejto práce bol purizmus. Budovalo sa na tradícii Samuela Czambla a Jozefa Škultétyho. Známe sú praktiky J. Škultétyho v martinských redakciách, ako aj práca redaktorov a korektorov v tlačiarňach. Ešte aj tridsiate roky sa niesli týmto smerom, ako to ukazujú prvé ročníky časopisu *Slovenská reč* (v rokoch 1932 až 1938). Sama *Slovenská reč* vznikla pre potreby praxe. V tejto práci vynikli Henrich Bartek a Ján Mihál. Istým medzníkom je druhé vydanie *Pravidiel slovenského pravopisu* r. 1940, kde sa zamietli reformné pravopisné požiadavky H. Bartka. Už v štyridsiatych rokoch sa čoraz viac uplatňovalo aj v tejto oblasti funkčné hľadisko, najmä zásluhou jazykovedného štrukturalizmu, ktorý sa udomácnil vo výskume

²⁰ Niektoré aspekty tejto činnosti sa hodnotia aj v článku Jozefa Ružičku *Spisovná slovenčina v období 1918–1968*, *Slovenská reč* 1969, 65 n.

spisovnej reči a vo všeobecnej jazykovede. Veľkú prácu tu vykonal aj na poli jazykovej kultúry časopis *Slovo a tvar* (I—IV, 1947—1950). Tento smer rozvíjal najmä Eugen Paulíny, ktorý žiadal uplatňovať funkčné hladiská pri posudzovaní spisovnosti. Toto zameranie práce i praxe trvá až podnes, lebo otázky jazykovej kultúry sa posudzujú vždy zo širšieho spoločenského hladiska. V ostatných rokoch sa problematika jazykovej kultúry dostala aj do pracovnej náplne Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra, ako o tom svedčí aj nový časopis *Kultúra slova* (od roku 1967), venovaný jazykovej kultúre a terminológii.

Na základné otázky jazykovej kultúry sa sústredila pozornosť slovakistov na konferencii v decembri 1966, o čom svedčí celý materiál vydaný v samostatnom zborníku *Kultúra spisovnej slovenčiny* (1967). Výsledkom rokovania je nová ucelená teória spisovného jazyka, sformulovaná ako *Teórie o slovenčine* (samostatne vydaná ako novoročníca Tatranu 1968; nemecký preklad *Thesen über die slowakische Sprache* v Jazykovednom časopise 1968, 6—14). Osnovateľom textu je Jozef Ružička. Tu sa popri funkčnosti a systémovosti jazykových prostriedkov znova zdôrazňuje reprezentatívna čiže prestížna funkcia spisovnej reči: tým sa zvýrazňuje kultúrno-politický aspekt jazykovednej práce smerujúcej k ustáleniu jazykovej praxe a k posilneniu kultúrneho uvedomenia celého národa.

Účasť slovakistov na jazykovej výchove školskej i mimoškolskej bola stále pomerne veľká. V prevažnej miere šlo o prípravu učebníc pre školy rozličných stupňov a typov, ako aj o základné texty na vypracovanie jednotných postupov v školskej výchove. Základný význam majú aj príspevky v zborníku *K teórii vyučovania slovenského jazyka a literatúry* (1966), ktoré odzneli na osobitnej konferencii.

Mimoškolská jazyková výchova je mnohostranná, zameraná zväčša nápravne, v menšej miere aj preventívne. Najdôležitejšou zložkou je rozhlasová poradňa a poradňa v tlači, ktoré majú takmer dvadsaťročnú tradíciu. Doteraz knižne vyšlo päť zväzkov *Jazykovej poradne* (starostlivosťou Gejzu Horáka a Jozefa Ružičku, od roku 1957). V tlači je aj súhrnný výber stručných rád pre každodennú potrebu. Nadväzuje sa tým na skoršie úsilie sústredené v Matici slovenskej, ako o tom svedčí aj brožúra Eugena Jónu *Spisovná slovenčina pre každého* (1950). Prehľadnú príručku pre najširšie kruhy napísal aj Ján Horecký *Kultúra slovenského slova* (1. vyd. 1956, 2. vyd. 1958).²¹

Sústredený záujem slovakistov o problémy jazykovej praxe vyústil do návrhu zákona o slovenčine (uverejnený v Pravde z 8. mája 1968), ktorým

²¹ Novšiu príručku podobného zamčrancia uverejnil Jozef Mistrík *Slovenčina pre každého* (1967).

by sa pomohlo riešiť komplikovaných jazykových a národnostných otázku na Slovensku.

Vytrvalá práca slovakistov donáša v tejto oblasti dobré ovocie vo zvyšujúcej sa úrovni jazykovej praxe, najmä dennej tlače, rozhlasu a televízie. Väčšiu pozornosť si aj v budúcnosti vyžiada neustálená forma hovorených prejavov praktického zamerania, ktoré nadobúdajú pomocou rozhlasu a televízie čoraz väčšiu silu pri utváraní celospoločenskej jazykovej praxe.

III. Perspektívy výskumu slovenčiny

Dnešný stav slovakistiky je uspokojujúci. Dosiahol sa rastom počas ostatných päťdesiat rokov. Z vonkajších faktorov ukázal sa ako základný — stály záujem národa o vlastný spisovný jazyk a jeho kultúru. Tento záujem spoločnosti o celospoločenskú vec pomôže v budúcnosti vyriešiť všetky základné otázky, teda napríklad aj otázku nedobudovanosti hlavných pracovísk — Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra a Fonetického ústavu FF UK.

Za uplynulých päťdesiat rokov sa v slovakistike urobilo prekvapujúco veľa: položili sa pevné základy pre všestranný výskum slovenčiny na vysokej metodologickej a technickej úrovni, ba podarilo sa aj dokončiť veľa reprezentatívnych diel. Pritom treba zdôrazniť, že výskum slovenčiny bol vždy tesne spätý s vývinom našej spoločnosti, a teda aj s prácou vedúcich síl nášho národa a štátu. Najmä v ostatných desaťročiach sa ukázala sila a prevaha socialistického zriadenia, i jeho žičlivý postoj k rozvoju jazykovedy ako dôležitej zložky národnej vedy a tiež ako spolutvoreu národnej kultúry.

Je pravdepodobné, že sa v budúcej päťročnici udrží vzostupný vývoj slovakistiky, ale je pravdepodobné aj to, že na riešenie narastajúcich úloh bude treba hľadať rezervy v doterajšej kapacite slovakistických pracovísk. Súvisí to aj s väčšou možnosťou koordinácie výskumu v akadémii a na vysokých školách, pravda, aj s možnosťou zamedziť tendencie po trieštení pracovných síl a tiež po duplicitate pracovísk alebo pracovných skupín (napr. vo fonetike, matematickej lingvistiky alebo v dialektológii).

Hoci sa výskum slovenčiny dostal do štátneho plánu iba jednou hlavnou úlohou (VIII — 7 — 7: *Štruktúra a vývoj slovenčiny*), veľa konkrétnych tém sa môže vypracovať v rámci ústavných plánov v akadémii a na vysokých školách. Existuje teda dnes už viac predpokladov na to, aby sa plánovanie stalo hybnou silou výskumu: škoda len, že doteraz nemáme zákon o vede, ktorý by bol predpokladom pre jednotný postup v organizácii, vedení i financovaní výskumu v celej republike.

Cieľom slovakistiky je urobiť komplexný výskum slovenčiny so zreteľom na jej územnú, sociálnu a funkčnú diferencovanosť, pričom sa musí klásť

osobitný zreteľ na poznanie vývinu, ktorý vyústil do dnešného systému spisovnej slovenčiny ako nositeľa národnej kultúry socialistickej spoločnosti. Tento cieľ výskumu je vznešený a pomerne ďaleký: preto si jeho dosiahnutie vyžiada dlhodobú statočnú robotu pracovných skupín, intímne spätých s kultúrnou tradíciou slovenského národa i s vymoženosťami pokrokovej jazykovedy. Perspektívy slovakistiky treba teda vidieť v rozumnom spájaní domácich faktov chápaných v duchu slovenskej tradície a analyzovaných metódami svetovej vedy; iba tak sa nám podarí účinne regulovať vývin výrazových prostriedkov spisovnej slovenčiny a moderne sa starať o jej kultúru.

V päťročnom období 1971—75 treba sa postarať o dokončenie výskumu zvukovej stránky spisovnej slovenčiny, aby sa tak mohla účinnejšie dvíhať kultúra hovorenej slovenčiny; ďalej o základné rozvitie výskumu syntaktického systému slovenčiny, aby sa tak ukázalo bohatstvo slovenčiny ako centrálného slovanského jazyka, napokon dokončiť lexikálny zväzok *Atlasu slovenského jazyka*, aby sa tým poskytol dostačujúci základ na vedecké riešenie problémov — genézy, vývinu a typu slovenčiny v rámci slovanských jazykov. Sú to problémy, ktoré aspoň v svojich dôsledkoch presahujú rámec slovakistiky; pravda, sú to kľúčové problémy pre správne hodnotenie významu slovenčiny pre celý slovanský svet. A navyše sú to problémy, ktoré sa dajú riešiť iba u nás, na Slovensku, hoc aj za účinnej spolupráce iných slavistických pracovísk a medzinárodných komisií. Z toho vychodí pre slovakistiku značne iný profil práce ako v minulej päťročnici: budeme sa usilovať zdôrazniť základný výskum a konfrontáciu slovenčiny s ostatnými slovanskými jazykmi.

Vytýčené úlohy slovakistiky sú veľké, predstavujú prácu na vysokej úrovni, jednako ich bude možno splniť, ak salepší organizácia výskumu, využijú sa skryté rezervy doterajších zariadení a zintenzívni sa spoločenská podpora hlavných pracovísk.

PRÍSUDKOVÉ (VETNOZÁKLADOVÉ) SLOVESO V KONŠTRUKCIÁCH S DOPLNKOM

JÁN KAČALA

1.0. Otázka slovesa, ktoré v konštrukciách s doplnkom funguje ako prísudok (vetný základ), je predmetom sústredenej pozornosti vlastne odvtedy, čo sa začalo v našej syntaktickej literatúre pracovať s doplnkom ako s osobitným vetným členom.¹ Prísudkovému (vetnozákkladovému) slovesu vo vetách s doplnkom sa pripisoval relatívne veľký význam práve v súvislosti s výstavbou, resp. výskytom doplnku (vidno to už napr. z toho, že od čias V. Ertla² sa doplnok rozdeľuje na doplniaci a určovací podľa toho, aký vzťah má k sémantike prísudkového slovesa³).

Je tu niekoľko problémov, ktorých riešenie niekde postúpilo viac, inde zostalo otvorené. Ide o problémy na syntaktickej rovine (druh syntagmatického vzťahu medzi doplnkom a prísudkom, resp. vetným základom a osobitne medzi predmetovým doplnkom a prísudkom, resp. vetným základom; problém slovesa ako sprostredkovateľa syntagmatického vzťahu medzi doplnkom a podmetom, resp. predmetom vety; otázka sponového, prípadne polosponového alebo nesponového rázu prísudkového slovesa) a zväčša s tým spojené problémy na lexikálnosémantickej rovine (neplnovýznamovosť alebo plnovýznamovosť prísudkového slovesa; oslabovanie alebo neoslabovanie lexikálneho významu tohto slovesa; obmedzenosť alebo neobmedzenosť sémantiky prísudkového slovesa iba na isté významové okruhy slovies).

1.1. Stanovisko k otázke syntagmatického vzťahu medzi doplnkom a prísudkom, resp. vetným základom (a osobitne medzi predmetovým doplnkom

¹ Autorom prvej ucelenej teórie doplnku je J. Gebauer (pozri jeho prácu *Historická mluvnice jazyka českého*, díl IV — Skládba, k vyd. pripravil F. Trávníček, Praha 1929), ktorý vraví, že „doplněk může býti při slovese každém, činném (předmětném nebo podmětném), zvratném i trpném“ (c. d., 23).

² Pozri napr. jeho spracovanie Gebauerovej *Krátkej mluvnice českéj (Gebauerova Krátká mluvnice česká pro nižší třídy středních škol*, nově zpracoval V. Ertl, vyd. jednaté, přepracované, Praha 1923).

³ Porov. aspoň práce: J. Damborský, *Slovenská mluvnica so zvláštnym zreteľom na pravopis*, 4. opravené a doplnené vyd., Nitra 1924, 212 n.; V. Šmilauer, *Novočešská skládba*, Praha 1947, 143 n., 333 n. (v 2. vyd. *Novočešskéj skládby*, Praha 1966, sa od tohto delenia upúšťa); B. Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 427; F. Kopečný, *Základy české skládby*, Praha 1958, 169 n.

a prísudkom, resp. vetným základom) sme vyjadrili na inom mieste,⁴ preto sa tejto veci nebudeme tu venovať. Nebudeme rozoberať ani problém slovesa ako sprostredkovateľa syntagmatického vzťahu medzi doplnkom a podmetom, resp. predmetom vety.⁵ Sústredíme sa tu skôr na slovnodruhovou charakteristiku slovesa, ktoré v konštrukciách s doplnkom vystupuje v úlohe prísudku, resp. vetného základu. V rámci tejto charakteristiky dáme odpoveď aj na otázku týkajúcu sa sponového, príp. polosponového alebo nesponového rázu prísudkového slovesa vo vetách s doplnkom.⁶

2.0.0. Pri riešení otázky plnovýznamovosti alebo neplnovýznamovosti prísudkového slovesa⁷ vychádzame z toho, že funkciu vetného člena môžu

⁴ Odkazujeme tu na naše články *Niet v slovenčine doplnkovej vedľajšej vety?* Slovenská reč 30, 1965, 223—232, 224 n.; *Das sekundäre Prädikat und seine Position in der Struktur des slawischen Satzes*, Zeitschrift für Slawistik 14, 1969, 700—710, 705—706 a na našu monografiu *Doplnok v slovenčine* (v tlači). Tam sa uvádza príslušná literatúra a jej rozbor. Iba v krátkosti tu spomenieme, že časť jazykovedcov pokladá vzťah doplnku k prísudku (vetnému základu) za koordináciu (a to za nepravú koordináciu); porov. najmä práce J. Ružičku *Skladba neurčitku v slovenskom spisovnom jazyku*, Bratislava 1956, 145; *O používaní prechodníkov*, Slovenská reč 21, 1956, 282—293, 284 n.; *Základné sporné otázky slovenskej skladby*, Jazykovedné štúdie IV, Bratislava 1959, 7—34, 23 a J. Oraveca *K diskusi o doplnku*, Slovenská reč 30, 1965, 153—161, 156. Druhá časť jazykovedcov pokladá vzťah doplnku k prísudku (vetnému základu), resp. všeobecne k slovesu za determináciu; pozri napr. práce: J. Gebauer, c. d., 21; V. Šmilauer, c. d., 333; F. Trávníček, *Mluvnice spisovné češtiny*, časť II. Skladba, 3. opravené a doplnené vyd., Praha 1951, 770; F. Kopečný, c. d., 244; J. Svetlík, *Doplnok v slovenčine*, Jazykovedné štúdie IV, 89—101, 93; V. Hrabě, *Polovětne vazby a kondenzace „druhého sdělení“ v ruštině a v češtině*, Praha 1964, 78.

⁵ Formuláciu, že (prísudkové) sloveso je sprostredkovateľom vzťahu medzi doplnkom a podmetom, resp. predmetom alebo že doplnok sa viaže na podmet, resp. na predmet cez sloveso, nachodíme vo viacerých prácach: A. A. Potebňa, *Iz zapisok po ruskoj grammatike*, tom I—II, Moskva 1958, 111, 116; J. Gebauer, c. d., 21; E. D. Andrejčin, *Osnovna bälgarska gramatika*, Sofia 1942, 434—435; F. Kopečný, c. d., 170, 244; K. Popov, *Sävremeren bälgarski ezik — Sintaksis*, vtoro izd., Sofia 1963, 125; V. Hrabě, c. d., 77; K. Svoboda, *K pojetí doplnku*, Naše řeč 49, 1966, 199—203, 201; tenže, *Poznámky k problematice doplnku*, Slovo a slovesnost 30, 1969, 309—320, 311 n.

⁶ Názor, že prísudkové sloveso vo vetách s doplnkom je vlastne sponou, vyslovil u nás už V. Zikmund v *Skladbe jazyka českého*, Litomyšl a Praha 1863, 35 a F. Bartoš v práci *Mluvnice jazyka českého — Skladba*, 4. vyd., Brno 1883, 2. Prísudkové sloveso vo vetách s doplnkom sa pokladá za sponu (alebo za istý druh spony) najmä v ruskej gramatickej tradícii; pozri napr. práce: A. A. Potebňa, c. d., 116 n., najmä 118; A. M. Peškovskij, *Russkij sintaksis v naučnom osvješčenii*, izd. 7-oje, Moskva 1956, 215, 250; J. M. Gaikínová-Fedoruková — K. V. Gorškovová — N. M. Šanskij, *Sovremennij russkij jazyk — Sintaksis*, Moskva 1958, 36 n. Na tomto stanovisku stojí aj J. Šerech v *Naryse sučasnoj ukrajins'koji literaturnoj movy*, München 1951, I. Stevovič v práci *Funkcionalna gramatika srpskočrvatskog jezika — Osnovi — Priručnik za nastavnike*, Beograd 1960, 46 a ďalší. A. V. Isačenko vyslovil náhľad, že slovesá pohybu a stavu v prísudku viet s doplnkom sú „akoby polosponové“ (pozri štúdiu *K teorii dvojčlennej vety v slovenčine*, Slovo a tvar 2, 1948, 65—75, 73). Podľa E. Paulinyho (*Systém slovenského spisovného jazyka* II. časť, Bratislava 1946/47, 115 [rozmmnožené ako rukopis]) „vo vete *chlapec ide bosý* predikát *ide* funguje súčasne ako plnovýznamné sloveso a súčasne ako spona (formálne sloveso) pre predikát *bosý*“.

⁷ Vo viacerých prácach sa vraví, že prísudkové sloveso vo vetách s doplnkom (konkrétne: podmetovým) stráca plný lexikálny význam, že sa tento význam oslabuje

mať iba pomenovania s plným lexikálnym významom; to značí, že na úrovni vetných členov môžu byť syntagmatickým vzťahom spojené iba plnovýznamové výrazy. Pri tomto stanovisku ťažko prijať predstavu, že jeden vetný člen môže spôsobiť oslabenie významu iného vetného člena — takého, s ktorým je syntagmaticky spojený. Konkrétne: ak ku gramaticky aj sémanticky ucelenej dvojčlennej vete *Kamarát odišiel* pridáme doplnok *nahnevaný*, spájajúci sa tak s podmetom *kamarát*, ako aj s prísudkom *odišiel*, takže dostaneme vetu *Kamarát odišiel nahnevaný*, nemožno sa nazdávať, že z lexikálneho významu slovesa *odišiel* sa čosi stráca: fakt odehodu sa tu vyslovuje aj ďalej. To, že význam prísudkového slovesa je a ostáva i vo vete s doplnkom plný, vidieť aj z toho, že keď sloveso zameníme za iné, mení sa význam celej vety. Ukazujú to príklady: *Kamarát odišiel nahnevaný*. — *Kamarát povedal nahnevaný*. — *Kamarát stál nahnevaný*. — *Kamarát sa prezliekal nahnevaný*. — *Kamarát nasadol do auta nahnevaný*. — atď.

2.0.1. Iná vec je, že ak sa k hotovej výpovedi pridá ďalšia časť, prinášajúca novú informáciu, prehodnotí sa jej významová stavba, t. j. jej členenie na východisko a jadro výpovede, lebo jadrom sa stane novo pridaná časť, pričom sa ostatné časti výpovede z hľadiska tejto novej informácie odsúvajú do úzadia, ale svoje lexikálne významy (ako isté plnovýznamové jednotky jazyka) nestrácajú. Prísudkový výraz môže byť tranzitným členom medzi východiskom a jadrom výpovede,⁸ ale to ešte neznačí, že si ako lexikálna a morfológická jednotka s istou funkciou nezachováva svoj plný významový obsah.

Ak by sme pripustili, že doplnok spôsobuje oslabenie sémantiky prísudkového slovesa, potom by sme nemohli túto schopnosť upierať napr. ani príslovkovým určeniam, ktoré majú sémantiku veľmi blízku zodpovedajúcemu doplnku (porov. príkl.: *Chlapec prešiel celú cestu bosý* proti *Chlapec prešiel celú*

resp. že sa tu plnovýznamové sloveso mení na neplnovýznamové; pozri k tomu práce A. M. Peškovskij, c. d., 250; *Grammatika russkogo jazyka*, t. II., č. 1-a, Moskva 1954 430, 433; A. N. Gvozdev, *Sovremennij russkij literaturnyj jazyk*, časť II, Sintaksis Moskva 1958, 63; J. M. Galkinová-Fedoruková a kol., c. d., 36 n. — Naproti tomu v iných prácach sa vyzdvihuje poznatok, že prísudkové sloveso v konštrukciách s doplnkom musí byť plnovýznamové. Kritický postoj k uvedeným názorom, tradovaným v ruskej syntaktickej škole, zaujal najmä J. Svetlík v práci *Doplnok ako rozvíjajúci vetný člen v ruštine a v slovenčine*, Bratislava 1955—1957, 49, 56 n., 79—80 a i. (rukopis), a potom v cit. štúdiu *Doplnok v slovenčine*, c. m., 93. Plnovýznamovosť prísudkového slovesa vo vetách s doplnkom sa zdôrazňuje aj v prácach: Š. Hudák, *Doplnok a ako ho podávať žiakom*, Slovenská reč 18, 1952—1953, 87—91, 89; J. Bauer — R. Mrázek — S. Žaža, *Průruční mluvnice ruštiny pro Čechy II*, Skladba, Praha 1960, 285; K. Popov, c. d., 121.

⁸ Pozri J. Mistrík, *Slovosled a vetosled v slovenčine*, Bratislava 1966, 111 n.; V. Mathesius hovorí tu o „sprievodných výrazoch“, ktoré vedú k centru jadra výpovede a spájajú ho s východiskom výpovede (pozri *O tak zvaném aktuálném členění větném*, *Čeština a obecný jazykozpyt*, Praha 1947, 239), resp. o „prechode mezi obědvoma částami výpovede“ (pozri *Základní funkce českého pořádku slov*, c. d., 340).

cestu naboso. — V prvých pretekoch skončil ôsmy proti V prvých pretekoch skončil na ôsmom mieste.). Pri hľadani a nachádzani „sémanticky neplných“ prísudkových slovies by sme sa teda nemohli zastaviť, najmä nie pri doplnku.

2.0.2. Z druhej strany zasa možno proti názoru o oslabovaní lexikálneho významu prísudkového slovesa argumentovať aj tým, že sémantika ostatnej časti vety sa po vypustení doplnku z vety nemení a veta zostáva samobytná a sémanticky „plná“: ak z vety *Otec sa vrátil z práce ustatý* vynecháme doplnok *ustatý*, fakt návratu otca z práce sa vo vete vyjadruje aj ďalej.

Dôvody, ktoré sme tu uviedli proti názoru, že lexikálny význam prísudkového slovesa vo vetách s doplnkom sa oslabuje, možno uplatniť aj proti názoru o sponovom, resp. polosponovom charaktere prísudkového slovesa v konštrukciách s doplnkom, keďže strata plného lexikálneho významu pri slovese značí, že sa sloveso stáva pomocným, resp. v danom prípade sponovým.

2.1. Autori, ktorí hovoria o oslabovaní lexikálneho významu, resp. o sponovom charaktere prísudkového slovesa v konštrukciách s doplnkom, uvádzajú často aj tvrdenie, že slovesá vytupujúce v takýchto konštrukciách sú sémanticky obmedzené na slovesá s významom pohybu a stavu.⁹ Tento názor nie je podopretý zodpovedajúcim rozborom jazykového materiálu. (Ako ukážeme ďalej, okruh slovies vystupujúcich v prísudku viet s doplnkom je nepomerne väčší.) V ostatnom čase sa proti tomuto náhľadu argumentuje tak, že sa vyratávajú skupiny slovies, ktoré v konštrukciách s doplnkom vystupujú v úlohe prísudku,¹⁰ pričom sa kladie dôraz na to, že nemožno problém doplnku zúžiť iba na niektoré typy, aj to len subjektového doplnku.¹¹ (Aj v našom článku uvedieme istý výpočet takýchto slovies, ale tu nejde ani tak o množstvo slovies, ako o usporiadanie týchto slovies podľa prítomnosti, resp. neprítomnosti istých príznakov.)

3.0. Všeobecné sémantické (resp. zároveň aj morfológické) znaky slovesa s funkciou prísudku (vetného základu) v konštrukciách s doplnkom možno vystihnúť takto:

1. Takéto sloveso vždy musí byť plnovýznamové.

2a. Pri podmetovom doplnku to musí byť osobné sloveso (a v osobnom

* Porov. napr. práce: A. V. Isačenko, *K teórii dvojčlennej vety v slovenčine*, c. m., 73; cit. *Grammatika russkogo jazyka*, 416—417; A. N. Gvozdev, c. d., 63; K. Popov, c. d., 121.

⁹ Bohatý zoznam takýchto slovies prináša J. Svetlík v cit. práci *Doplnok ako rozvíjaci vetný člen v ruštine a v slovenčine* na s. 80—90. Prehľad prísudkových slovies podľa významových okruhov uvádza i J. Oravec v článku *Vedecky a metodicky správny výklad učiva o doplnku*, *Slovenský jazyk a literatúra v škole* 5, 1959, 202—208, 204—205. Osobitný príspevok otázke prísudkových slovies vo vetách s podmetovým doplnkom venovala M. G. Rožnovska: *Kъм charakteristikata na glagolite, koito se svъrsvat s predikatívno opredelenie*, *Bълgarski ezik* 12, 1962, 491—498.

¹¹ Pozri bližšie v mojej práci *Doplnok v slovenčine* (v tlači).

tvare), t. j. sloveso predpokladajúce a žiadajúce osobitným výrazom realizovať východiskovú substanciu, s ktorou je intencne spojené. Cieľová substancia slovesného deja je tu irelevantná: v prísudku dvojčlennej vety **bývajú** bezpredmetové aj predmetové slovesá.

2b. Pri predmetovom doplnku sa tu vyžaduje predmetové sloveso (osobné aj neosobné), to značí sloveso, ktoré predpokladá a žiada osobitným výrazom vyjadriť cieľovú substanciu, zasahovanú jeho dejom. Vzťah k východiskovej substancii je tu irelevantný (napr. pri neosobných slovesách, resp. pri neosobných tvaroch alebo variantoch osobných slovies túto východiskovú substanciu nemožno jazykovým prostriedkom vyjadriť). Pravda, treba pripomenúť, že v istých prípadoch, ak to umožňuje povaha konštrukcie, predmet nemusí byť realizáciou intencnej hodnoty slovesa (lebo ide napr. o bezpredmetové sloveso), ale doplnok sa môže viazať aj na taký, t. j. neintencný predmet.¹²

3. Významová náplň prísudkového, resp. vetnozákľadového slovesa je veľmi rozmanitá — a ak vezmeme do úvahy všetky lexikálno-morfologické typy doplnku, možno povedať, že je vlastne neobmedzená: jednotlivé typy doplnku podľa svojho vyjadrenia sa môžu uplatniť aspoň popri slovesách istých sémantických skupín. (Tieto sémantické obmedzenia slov, ktoré vo vete vstupujú do syntagmatických vzťahov, sú aj pri ostatných vetných členoch — to je dané vzťahmi medzi vecami, resp. javmi skutočnosti, ale aj jazykovými normami.¹³) Pritom jestvujú typy slovies, pri ktorých výber jednotlivých morfológicko-lexikálnych typov doplnku nie je nijako obmedzený.

4.0. V prípade subjektového doplnku môžeme pri prísudkových slovesách z hľadiska ich sémantickej náplne rozoznávať takéto skupiny: Základné skupiny sa budujú na protiklade všeobecných významových prvkov „nevykonávať istý pohyb, resp. činnosť“ — „vykonávať pohyb, resp. činnosť (telom, rukami, nohami atď.)“.¹⁴

¹² Podrobnejší výklad pozri v mojich článkoch *Doplnok a intencná štruktúra*, Jazykovedný časopis 18, 1967, 129—137, 134—135 a *Intenciu slovesného deja a stavba vety*, Jazykovedný časopis 19, 1968, 57—64, 62—63.

¹³ Ak napr. nemožno spájať výrazy *knižný* a *paradajka* (**knižná paradajka*) alebo výrazy *autobus*, *čítať* a *lampa* (**autobus číta lampu*), je to preto, že vstupovanie jazykových jednotiek do syntagmatických vzťahov je podmienené spájateľnosťou pomenovaných predmetov: uvedené spojenia, i keď sú z hľadiska interne jazykových (konkrétne: gramatických) zákonitostí správne, by pri normálnej komunikácii nikto nepoužil, lebo odporujú zákonitostiam vonkajšieho sveta i všeobecnej ľudskej skúsenosti. A na druhej strane: ak v slovenčine nie je možné spojenie **každí ľudia* alebo spojenie **všetok človek* (lež iba spojenia *všetci ľudia* a *každý človek*), na príčine sú jazykové normy, ktoré stoja v protiklade k jazykovým zákonitostiam a rozlične ich obmedzujú.

¹⁴ Ako vidieť z formulácie základného protikladu, významové prvky sa rozlišujú so zreteľom na osoby (také príklady majú najvyššiu frekvenciu), ale tam, kde je to relevantné, možno to vzťahovať aj na ostatné živé bytosti, príp. i na predmety vôbec.

4.1. Významový prvok „nevykonávať pohyb, činnosť“ je náplňou skupiny stavových slovíes. Základným členom tejto skupiny je sloveso *stát* (v našom materiáli je to najfrekventovanejšie sloveso v konštrukciách s podmetovým doplnkom). Okrem slovo tvorne príbuzných slovíes, ako sú *stávať, postáť, postávať, vystávať* a pod., patria sem slovesá: *sediť, ležať, spať, visieť, byť, žiť; sedávať, posedieť si, sedieť si, presediť, vysedávať; líhať, preležať, ležovať; spávať spať si, pospať si, prespať, vyspať sa; prežiť, prežívať, odpočívať* atď. Do tejto skupiny patria aj slovesá vyjadrujúce zmenu stavu: *rodíť sa, narodiť sa, urodíť sa, narásť, umrieť, zomrieť, zomierať, zobudiť sa, zobúdzat sa, prebudiť sa, prebúdzat sa, zaspať, zaspávať, vzniknúť, vznikáť, ožiť, ožívať, zotaviť sa* a iné. Ako vidieť, ide tu o osobné bezpredmetové slovesá; ich intenčnú hodnotu¹⁵ možno vyjadriť schematicky takto: ← V.¹⁶

Poručík Kubiš stál *zachmúrený*. (Lazarová) — Vysedávali *zadumané* do seba po oboch stranách strmej bystriny ako divé kury na hniezdach. (Švantner) — Ležal som *dokaličený* a keď ma lutovala, povedal som jej vraj. (Figuli) — Rudo spal ďalej *neprikrytý*, ako spávajú všetci lapaji. (Blažková) — Pochádzala z Bretónska a narodila sa *ako siedme dieťa* v rodine chudobných rodičov. (tlač) — Čítal som vetu, že dielo vzniklo „*ako vedľajší produkt* pri prekladani Faulknera“, a to nie ako výčítku, ale ako zvláštnu pochvalu. (Mináč) — ... cheem byť *sladkým snom* a nad tebou cheem *bdiť, týkať* sa tá horúcej a spiacej. (Mihálik)

4.2.0. Skupina slovíes vyznačených príznakom „vykonávať istý pohyb, činnosť“ sa podľa charakteru príznaku (t. j. pohybu, resp. činnosti) vnútorne ešte diferencuje. Rozlišujeme tu štyri podskupiny.

4.2.1. Spoločným významovým prvkom prvej podskupiny je sémantická náplň „vykonávať istý pohyb — obyčajne nohami, resp. celým telom“. Základným slovesom je tu sloveso *ísť*. Okolo neho sa zokupuje viacej pomerne silno frekventovaných slovíes: *prísť, odísť, vyjsť, vrátiť sa, kráčať, chodiť, prichádzať, odchádzať, vojsť, vchodiť, vchádzať, chodiť, vychádzať, vracat sa, prejsť, prechádzať, vkročiť, vykročiť, vykračovať, odchodiť, skočiť, skákať, poskakovať, obskakovať, utekať, bežať, behať, pobrat sa, poberať sa, vliecť sa, hnať sa, ponáhľať sa, plaziť sa, pohybovať sa, hodiť sa* atď. Sem patria aj slovesá so základom *letieť* (*vyletieť, príletieť, odletieť, lietáť, vzlietnuť* a i.). Aj tu ide o osobné bezpredmetové slovesá; ich intenčnú hodnotu možno znázorniť tým istým

¹⁵ V intenčnej hodnote slovesa vidíme vlastnosť slovesa ako slovného druhu. Intenčná hodnota slovesa vyjadruje, že sloveso pripúšťa alebo nepripúšťa, resp. žiada alebo nežiada osobitným výrazom realizovať východiskovú alebo cieľovú substanciu (resp. obidve tieto substancie), medzi ktorými prebieha slovesný dej.

¹⁶ Značka ← alebo → ukazuje, že sloveso na príslušnej strane predpokladá substanciu, z ktorej vychádza alebo na ktorú prechádza slovesný dej. Písmenom V označujeme sloveso (verbum).

spôsobom ako pri predchádzajúcej skupine: ← V (sú to slovesá rovnakej intencnej hodnoty).

Ach, aká vtedy chodila *prejatá šťastím*. (Jančová) — Z jedálne som *vyšla spotená*. (Bednár) — A tak vrazil ďalej, bol len sám v ohromnej lodi a hias sa mu *ozýval*, utekal preč *mocný* a vracal sa *vysilený a slabý*. (Červeň) — Chceš ísť k starým rodičom *ako stopercentný športovec* — bojuj, bojuj, bojuj. (Ďuričková) — Po rokoch, keď ma zavolá tajomný hlas, v čas horúceho leta vyjdem si, *starec*, do poľa. (Mihálik) — Vtom vybehne mládenec, *mávajúc žltou šatkou*. (Jašík) — Vchádzal do kráľovstva sudov raz od zlosti, aby sa v nej zocelil; inokedy *v stave zbabelosti*, aby sa jej zbavil. (Hečko)

4.2.2. Do druhej podskupiny začleňujeme slovesá so spoločným významovým prvkom „vykonávať istú činnosť (rozličnými orgánmi tela)“. Reprerentantom tejto skupiny je sloveso *robiť*: okolo neho sa zhromažďujú slovesá: *urobiť, prerobiť, vyrobiť, pracovať, biť, zbiť, pribíjať, piť, jesť, žuvať, hrýzť, umývať, otvoriť, otváral, zatvoril, zatváral, niesť, priniesť, preniesť, nosiť, viezť, odviezť, vozil, viesť, vodil, tleskať, hrať, bojovať, vešať, zvesovať, prekladať, prehŕňať sa, prerátiť, prevracať, deliť, rozdeliť, lámať, zlomiť a mnohé iné*. Sem teda patria osobné predmetové slovesá; schematicky znázornená vyzerá ich intencná hodnota takto: ← V →.¹⁷

(1) A hladká ho, *sústredená*. (Tatarka) — Ak si R. Rolland už roku 1888, teda *ako dvadsaťdvaročný*, zapísal do svojho denníka, že „realizmus bez sympatie je plameňom bez ohňa“ ... (Felix) — Nemal sa s ňou kto hrať, i hrála sa teda *sama* ... (Jilemnický) — Mal už krv takú nešťastnú, že sa spenila pre hlúpe slovo, nahrnula sa mu do hlavy, a on, *s podliatymi očami, so žilami sta povraz na čele, vyťahoval nôž a klal hlava-nehlava, rebrá-nerebrá*. (Urban)

(2) Nad ránom ho doviezol Semkov paholok *spitého* ako snop. (Urban) — Zbierame ich [šipky] *zrelé, sýtočervené a tvrdé*. (tlač) — *Ako straníkovi* Pančucha kedy-tedy naleje aj jemu. (Hečko) — Po hroznej búrke našli ho v kolibe polomŕtveho od strachu *a temer bez zmyslov* dopravili ho do dvora. (Podjavorinská) — Vína mu naliala *plný krčiazok*; nech sa napije neriedeného. (Kukučín)

4.2.3. Tretiu podskupinu tvoria slovesá, ktoré majú všeobecný významový prvok „dorozumievať sa artikulovanými zvukmi, resp. jazykom“; základným slovesom je tu *hovoriť*. Tento významový prvok obsahujú napr. slovesá: *vraťieť, povedať, zvolať, volať, odpovedať, pýtať sa, spýtať sa, opýtať sa, opytovať sa, spyťovať sa, vypyťovať sa, opakovať, prívraťvať sa, prihovárať sa, prehovoriť, kričať, zakričať, vykrikovať, pokrikovať, vykriknúť, šomrať, dudrať, mrmlať, zamrmlať, hromžiť, šepkať, zašepkať, šepťat, zašepťat, odvrknúť, jachtať, doložiť,*

¹⁷ Keďže sú tu relevantné obidve substancie, s ktorými je sloveso v intencnom vzťahu, uvádzame doklady na podmetový (1) aj na predmetový (2) doplnok.

doďat, uznať, priznávať sa atď. Aj v tejto podskupine sú osobné predmetové slovesá (ich intenčná hodnota v schéme: $\leftarrow V \rightarrow$).

(1) „Veď si ty nemal nijakú slaninu,“ vravel *rozhorčený*. (Švantner) — „A dievky by sa len darmo pobili pre ňu,“ doložila celkom *usmiata*. (Jančová) — A ak sa pýtame na to, ktorý z tzv. nenašských — dnes by sme povedali záporných — hrdinov sa nám dnes prihovára *ako vyďarený*, nenájdeme ho tiež. (A. Matuška) — Presviedčal, skúmave dľaň *kladúc* nad oko: že naše poklady príliš sú hlboko. (Krasko) — Čert nespál. *V podobe maliara Cvengroša* po službe zvieďol Vrtika pod viešku. (Urban)

(2) Vyznačoval sa však tým, že verše na papier písal zriedkakedy, zväčša ich skladal v hlave a najradšej ich recitoval ešte *horúce a rozparené*. (Hečko) — Tieto správy však bývalý juhoslovanský spravodajca agentúry Tanjug Bogunovič odsúďil *ako nepodložené a úmyselne rozširované*. (tlač) — Mohli ju [rozprávku] vyrozprávať celkom *celú*, veď ona ešte nejde spať. (Đuričkova) — Ak sa hovorí o ňom [o poznaní] aj *ako o objektívnom*, neznamená to, že samo je existenčne objektívnym, ale to, že je pravdivé ... (Kocka) — Chcel som sa totiž vyhnúť tomu, aby nás v kraji omáľali *ako bitkárov*. (Figuli)

4.2.4. Napokon je to podskupina spojená významovým prvkom „vykonávať rozličné myšlienkové, resp. duševné činnosti“; podskupinu predstavuje sloveso *pozerať*. Ide napr. o slovesá: *pozrieť, hľadiť, sledovať, pozorovať, spozorovať, dívať sa, zadívať sa, skúmať, pozrieť sa, pozrieť si, pozerať sa, obzrieť sa, pobzerať sa, nazrieť, prezerať, prezrieť si, prezerat si, poprezerat si, zbadat, nájsť, zistiť, objaviť, všimnúť si, všímať si, uvedomiť si, uvedomovať si, spomenúť si, pomyslieť si, rozmýšľať, dumať, hátať, rozhutovať, tušiť, pochopiť, chápať, sústrediť sa, čítať, počuť, začuť, počúvať* a iné. Aj v tejto skupine ide o osobné predmetové slovesá s intenčnou hodnotou typu $\leftarrow V \rightarrow$.

(1) Znovu sa obzrela, čo robí seržant, kým ona dumá, *apretá* o zábradlie. (Lazarová) — No ona si ho veľmi nevšíma, *zaujatá* svojimi starosťami. (Kukučín) — Socialistický spisovateľ si *ako človek* môže myslieť, že by bolo lepšie, keby niektoré ľudské exempláre neboli na svete. (A. Matuška) — To by som bol azda pochopil *ako mládenček*, že rodičia len tak vospust sveta plodia deti. (Tatarka)

(2) Prvý raz v živote som ho videla *prestráchaného*. (Jančová) — A vám, čo ešte máte šiju voľnú, odporúčam, aby ste si len predstavili seba *zaseknutého* ako psa medzi dvermi. (Chrobák) — Prišla iba kvôli vám rovno z nemocnice, aby ste si ju zapamätali *takúto*. (Tatarka) — Ako tak pozorujem okolie, naraz len zazriem v modrých výšavách *krúžiť* dravca. (Morice) — Preto už nekričí, len pozerá na profesorské chrbty, *ako sa vzdávajú*. (Jašík)

5.0. V prípade objektového doplnku sú bezpredmetové slovesá irelevantné. To konkrétne značí, že v konštrukciách s predmetovým doplnkom sú vylúčené slovesá obsahujúce významový prvok „nevykonávať pohyb, resp. činnosť“ (typ *stáť*) a z druhej skupiny zasa slovesá so sémantickou náplňou „vykonávať istý pohyb, obyčajne nohami, resp. celým telom“ (typ *ísť*). Slovesá zo zvyšných podskupín (typ *robiť*, typ *hovoriť* a typ *pozerať*) majú úlohu

prísudku, príp. i vetného základu aj v konštrukciách s objektovým doplnkom.¹⁸
Pravda, tu treba upozorniť na dve veci:

1. V konštrukciách s predmetovým doplnkom sa v prísudku, resp. vo vetnom základe vyskytujú tieto slovesá častejšie ako v konštrukciách s podmetovým doplnkom, pričom je tu ich register bohatší.

2. Niektoré slovesá majú pre konštrukcie s objektovým doplnkom osobitný význam. Jednak sú veľmi frekventované (možno tu uviesť skupinu sloves s významom „vnímať zmyslami“: *vidieť, hľadiť, počuť, cítiť*... ďalej slovesá *nájsť, nechať, držať* a sloveso *mať*) a jednak daktoré z nich utvárajú svojim fungovaním v prísudku (vetnom základe) na uplatnenie sa istých typov predmetového doplnku základné podmienky; týka sa to napr. neurčitékoveho typu doplnku po slovesách zmyslového vnímania — oproti napr. neurčitékoveho typu predmetu po slovesách typu *rozkázať*.

5.1. Jestvovanie sloves, ktoré bývajú prísudkom tak v konštrukciách s podmetovým doplnkom, ako aj s predmetovým doplnkom, umožňuje, aby sa vo vete uplatnil podmetový aj predmetový doplnok zároveň; porov. príkl.:

On sa prvý pozrel na dedinu ako na celok, videl celú dedinu, nič si nezakrýval a nič mu neušlo. (A. Matuška) — *Ako chlapec počul som starú mater neraz rozprával o tom, že za nepohody vybehne celá banda z Vepra...* (Jilemnický) — *On, oči prižmúrené, díval sa na ňu, ako tak stála na stoličke celá biela.* (Tatarka) — *Utriedené do štyroch dielov vydal ich ako Slovenské hádky roku 1894 pod pseudonymom Borovohájskyj.* (Melieherčik)

5.2. Pokiaľ ide o predmetový doplnok, treba osobitne konštatovať, že okrem dvojčlenných viet môže stáť aj v jednočlenných vetách so slovesným vetným základom. Týka sa to jednočlenných viet, ktoré majú vo vetnom základe jednak neosobné predmetové slovesá s intenčnou hodnotou typu *V* → (typ *smädiť niekoho*: *Mňa začalo smädiť prvého*), jednak neosobné varianty osobných predmetových sloves (typ *zasypať niekoho*: *Zasypalo ich vtedy všetkých*) a napokon isté tvary osobných sloves, pri ktorých sa z príčin obsiahnutých v charaktere konštrukcie porušuje súlad medzi ich intenčnou hodnotou a intenciou slovesného deja (typ *ide sa*: *Ťažko sa mi tade pôjde samému* a typ *počuť niečo*: *Na dvore bolo počuť zaerdžať koňa*).¹⁹

¹⁸ Príklady na objektový doplnok sme uviedli vyššie (v rámci sloves typu *robiť, hociť a pozeráť*). — M. G. Rožnovska v cit. článku o slovesách, ktoré sa spájajú s „predikčným atribútom“, rozdeľuje bulharské slovesá tiež do niekoľkých skupín podľa ich sémantiky. Jej skupiny sa s našimi nekryjú, hoci významové okruhy sloves sú v istých bodoch podobné. Zásadne odlišný je najmä princíp nášho členenia prísudkových sloves vo vetách s doplnkom.

¹⁹ Pojmy *intenčná hodnota slovesa* a *intencia slovesného deja* nie sú totožné. Intenčná hodnota sa týka slovesa ako slovného druhu, intencia slovesného deja je interný atribút slovesného deja. Pri určitých slovesných tvaroch je medzi intenčnou hodno-

Problematika doplnku v jednočlenných vetách by si však zaslúžila osobitný rozbor.

6.0. Ako vychodí z nášho výkladu, doplnok môže stať v rámci vetnej konštrukcie pri slovesách troch intencných typov (1. subjektovom: $\leftarrow V$, 2. subjektovo-objektovom: $\leftarrow V \rightarrow$ a 3. objektovom: $V \rightarrow$), to značí pri tých slovesách, ktoré predpokladajú a žiadajú realizovať aspoň jednu substanciu, s ktorou sú intencne spojené. Podľa toho doplnok **nemôže stať pri slovesách bezsubstanciálneho typu: V ,**²⁰ resp. pri spomínaných **slovesných tvaroch,**²¹ ktoré v dôsledku nesúladu medzi intencnou hodnotou slovesa a intenciou slovesného deja stratili schopnosť intencne sa spájať s východiskovou substanciou. Čiže na to, aby sa vo vete mohol uplatniť doplnok, treba nielen plnovýznamové sloveso, lež aj realizovanú jednu zo substancií, ktorú predpokladá podľa svojej intencnej hodnoty a na ktorú sa doplnok viaže ako na svoj nadradený vetný člen.²² Prísudkové (vetnozákladové) sloveso nadradeným členom doplnku nie je.

tou slovesa a intenciou slovesného deja súlad. Napr. intencná hodnota slovesa *orať* ($\leftarrow V \rightarrow$) sa prejavuje v intencii slovesného deja typu $A \rightarrow D \rightarrow P$ (vo vete: *Oráči začali orať roľu.* — A = agens, D = dej, P = paciens). No v bezpodmetovom zvratom tvare *orie sa* (vo vete: *Už sa začalo orať*) sa už táto intencná hodnota neuplatňuje a substancie (povedzme *oráči, roľa*) sú v ňom obsiahnuté iba implicitne; intencia slovesného deja v schéme tu vyzerá teda takto: $(A)D(P)$.

²⁰ Bližšie o tom pozri v našej monografii *Doplnok v slovenčine* (v tlači).

²¹ To sa týka len subjektového doplnku.

²² Z toho vychodí, že doplnkový príznak sa nemôže viazať na implikovanú substanciu (napr. na implikovaného agensa): substancia, ktorú v danej vetnej konštrukcii nemožno vyjadriť osobitným slovom, nemôže byť vetným členom (s výnimkou nulového vetného člena — pozri o ňom v článku J. Ružičku *O vetách s nulovým gramatickým subjektom*, zh. *Otázky slovanskej syntaxe II*, Brno 1968, 115–117), lebo sa s ňou nemôžu syntagmaticky spájať iné vetné členy. Ako vidieť, neprijímame výklad K. Svobodu, naostatok vyjadrený v článku *Poznámky k problematice doplnku*, c. m., 313, že „doplnky *bos* (v českej vete *Nebylo příjemné chodit po strništi bos*), *prvý* (vo vete *Nie je také ľahké prísť do cieľa prvý*), *sám* (v českej vete *Nedoporučuji vám tam chodit sám*) se vztahují k implikovanému konateli děje“. Ak sa totiž pohybujeme na rovine vetných členov (a pojem doplnok patrí do tejto roviny) a ak vychádzame zo syntagmatiky, nevyhnutne treba dať odpoveď na otázku, aký je to vetný člen, na ktorý sa viažu uvedené výrazy. Vysvetlenie, že tu ide o vzťah doplnku k „implikovanému konateľovi deja“, veď nerieši.

Z PROBLEMATIKY PREDLOŽKOVÝCH ZEMEPISNÝCH NÁZVOV

MILAN MAJTÁN

1. Predložkové konštrukcie vo funkcii vlastných mien, čiže predložkové názvy, nie sú príznačné pre všetky kategórie vlastných mien. V slovenčine a v slovanských jazykoch vôbec sa vyskytujú masovo iba medzi chotárnymi názvami, najmä ako názvy menších hospodárskych či hospodársky využívaných objektov (polia, lúky, pasienky, časti lesa a pod.) a iba pomerne zriedka medzi miestnymi názvami ako názvy častí obcí a názvy ulíc, ale aj ony vznikli z chotárnych názvov tohto typu alebo z názvov „do domu“. Predložkových názvov takmer niet medzi názvami fyziografických objektov a vodných tokov a medzi názvami osád. Názvy „do domu“ (č. jména „po chalupě“) tvoria prechodnú kategóriu medzi zemepisnými názvami a osobnými menami, lebo sa často využívajú pri živom, neúradnom pomenovaní osôb.

Problematika predložkových názvov vystupuje do popredia a budí pozornosť pri výskume vlastných mien najmä z teoretického hľadiska, ako je vzťah apelatív a proprií, štruktúra typológia názvov, klasifikácia a pod., ale aj z hľadiska čisto praktického, ako je napr. písanie veľkých písmen.

2. V slovenskej jazykovednej literatúre sa pri riešení praktických pravopisných otázok hovorí o predložkových chotárnych názvoch bežne, rovnako ako v pravopisných poučkách o písaní veľkých písmen.¹ Konštatuje sa, že predložková konštrukcia ako celok je vlastné meno, že veľká väčšina chotárnych názvov má takúto predložkovú formu a z týchto predpokladov sa vychádza pri formulovaní názorov a poučiek.

V monografii o slovenských osobných menách a chotárnych názvoch v Maďarsku V. Blanár vykladá, že predložkové spojenia najobvyklejšie použité v platnosti príslovkového určenia vo vetných konštrukciách ako ustálené syntaktické grupy sa vydedia z radu názvov, ktoré sa vo vete skloňujú podľa substantívnych a adjektívnych neživotných vzorov. Uvádza, že vo viacerých prípadoch má jeden objekt dva názvy, odvodené od jedného lexikálno-sé-

¹ Napr. V. Uhlár, *Príspevok k otázke písania veľkých písmen*, Slovenská reč 16, 1950–1951, 245–247; J. Purgina, *Gramatické triedenie zemepisného názvoslovia*, Geografický časopis 5, 1953, 239–265; *Pravidlá slovenského pravopisu*, Martin 1931, 14; Martin 1940, 14–15; Bratislava 1953, 51 a pod.

mantického prvku, ale v rôznej syntaktickej podobe, pričom sa podľa jeho mienky predložkové spojenia používajú najčastejšie v platnosti príslovkového určenia, a vo funkcii podmetu, predmetu a nezhodného prívlastku sa používajú názvy druhej skupiny, t. j. nominatívne.² Niektoré doklady by sa dali chápať aj ako kontextové použitie nominatívneho názvu, napr. *Bolí sme F kúte, Ve štrku...*, *Idem Do slepačích (vinohradov)*, *Ku pumpe* a pod. (*Kúti, Štrki, Slepače vinohradi. Pumpa*). Môže to však vari vyplývať aj z osobitného enklávového postavenia slovenského etnika a slovenčiny v Maďarsku.

Osobitnú štúdiu venoval predložkovým názvom F. Miko.³ Miko predložkové názvy ako *Pod Hradovou* pokladá za ustálený (a to aj historicky) pomenovací typ, ktorý už netreba chápať ako eliptickú konštrukciu k zložitejšej, podľa jeho chápania východiskovej forme typu *sídlisko Pod Hradovou*.

Ako osobitné typy vyčleňujú predložkové chotárne názvy aj ďalší autori.^{4a}

V poľskej onomastike prebieha v štúdiách o chotárnych názvoch diskusia o charaktere a o postavení predložkových chotárnych názvov už takmer dve desaťročia. K. Dejna⁴ chápe typ predložkových názvov ako prechodný, dočasný, v ktorom sa substantivizácia ešte neuskutočnila. Substantivizáciu pokladá za hlavný príznak prechodu od apelatíva k propriu. Predložkové názvy patria podľa neho medzi výrazy označujúce konkrétne znaky, vlastnosti predmetu a skutočnými názvami sa stanú vtedy, keď prestanú vyjadrovať vlastnosti objektu a začnú vyčleňovať objekt spomedzi iných objektov, a keď sa aj syntaktická grupa nahradí substantívom. Opačné stanovisko zaujal M. Kucala,⁵ ktorý vychádza z predpokladu, že už samotný počet predložkových názvov, často niekoľko ráz prevyšujúci iné typy, vyžaduje ich interpretovať ako samostatnú skupinu. Predložkové názvy sú aj podľa jeho mienky pomerne najmenej stále, ale nijakú tendenciu k substantivizácii nemajú, ba často prebieha práve opačný proces, keď substantívne názvy zanikajú drobením pôdy. Vedľa seba existujú substantívne i predložkové názvy, súčasný stav odzrkadľuje existenciu dvoch rôznych typov názvov pre dva rôzne druhy terénnych objektov. Kým fyziografické objekty majú substantívne názvy,

² V. Blanár, *Príspevok ku štúdiu slovenských osobných a pomiestnych mien v Maďarsku*, Bratislava 1950, 44.

³ F. Miko, *Skloňovanie názvov typu Pod Hradovou*, Slovenská reč 31, 1966, 157—160.

^{4a} A. Habovštiak, *Dve štúdie z oravskej dialektológie*, I. *Kvantita a rytmický zákon v oravských nárečiach*, II. *Tvorenie chotárnych názvov na Orave*, Jazykovedné štúdie II, Bratislava 1957, 139—177; Š. Krištof, *O chotárnych názvoch z Tekova*, Zborník Pedagogickej fakulty v Nitre, Spoločenské vedy (jazyk, literatúra) 11, 1967, 99—126 (s mapou); M. Blichá, *Chotárne názvy zatopených obcí na Ondave pri priehrade Veľká Domaša*, Zpravodaj Místopisné komise ČSAV X, 1969, 487—518; Š. Lipták, *Z chotárnych názvov slovenskej časti bývalej Užhorodskej stolice*, Nové obzory 7, 1965, 323—335 a i.

⁴ K. Dejna, *Terenowe nazwy śląskie*, Onomastica II, 1956, 103—126.

⁵ M. Kucala, *Nazwy terenowe z kilku wsi w powiecie Myślenickim*, Onomastica V, 1959, 67—100.

pre hospodárske či hospodársky využívané časti terénu sa ustálil typ predložkových názvov. Substantivizácia sa podľa Kucalovho názoru viaže so zmenou charakteru nazývanej časti terénu (objektu); tak sa predložkové názvy menia na substantívne, substantivizujú sa predovšetkým vtedy, keď na nimi nazývaných častiach terénu (poliach, lúkach a pod.) vzniknú osady, ktoré si vyžadujú substantívne názvy.

W. Lubaš⁶ pokladá za rozhodujúce kritérium pre chotárne názvy ich spoločnú funkciu, ich spoločnú „**toponomastickú komunikatívnosť**“. Hovorí o dvoch podobách chotárných názvov, z ktorých predložková podoba je staršia a prechodná forma. Pri paralelných názvoch substantívny názov — predložkový názov zhodne s Kucalom hovorí o významovej alternácii **fyziografický objekt** — **hospodársky, hospodársky využívaný objekt**.

S. Hrabec⁷ hodnotí predložkové názvy ako veľmi životný typ názvov, aj keď z tohto hodnotenia vyplýva, že ich pokladá za varianty predponových alebo predponovo-príponových názvov, napr. *Za kamínom* // *Zakamín*, keď nazývajú ten istý objekt. Rovnako posudzuje predložkové názvy aj J. Bal.⁸

Ako osobitnú skupinu, veľmi charakteristickú pre chotárne názvy poľskej časti Oravy, vyčleňuje predložkové názvy vo svojej monografii T. Gołębiowska.⁹

Aj v poľských názvoch mlynov sa vyskytujú predložkové názvy, rovnako ako od nich odvodené substantizované predponové a predponovo-príponové názvy, vyjadrujúce polohu mlyna vo vzťahu k inému objektu v teréne.¹⁰

Na veľké množstvo predložkových názvov, na ich dôkladnosť informácií a väčšiu životnosť v porovnaní so substantívnymi názvami poukazuje aj W. Pasterniak.¹¹

Podľa názoru M. Karaša predložkové konštrukcie nie sú ešte názvami, ale iba určeniami smeru alebo polohy daného objektu vo vzťahu k iným objektom, majúcim už ustálené názvy,¹² hoci v predchádzajúcej knižnej štúdií usudzuje, že predložkový výraz sám funguje ako **vystačujúce určenie daného objektu**.¹³

⁶ W. Lubaš, *Nazwy terenowe pow. Jasielskiego i Krośnieńskiego*, Onomastica VIII, 1963, 195—236.

⁷ S. Hrabec, *Nazwy geograficzne Huculszczyzny*, Kraków 1950, 230.

⁸ J. Bal, „*Niemotywowane*“ *pluralis niektórych nazw terenowych*, Onomastica VIII, 1963, 171—194.

⁹ T. Gołębiowska, *Terenowe nazwy orawskie*, Kraków 1964, 42, 49 n.

¹⁰ T. Gołębiowska, *Nazwy polskich młynów*, Onomastica XIV, 1969, 81—120, predložkové názvy na str. 90.

¹¹ W. Pasterniak, *Nazwy terenowe powiatu Nowosolskiego i Sulechowskiego*, Onomastica X, 1965, 32—44.

¹² M. Karaš, *Toponimia Wysp Elafickich na Adriatyku*, Wrocław - Warszawa - Kraków 1968, 80.

¹³ M. Karaš, *Nazwy miejscowe typu Podgóra, Zalas w języku polskim i w innych językach słowiańskich*, Wrocław 1955, 113.

Zo štúdie J. Tredera¹⁴ i z predchádzajúcich už spomenutých poľských štúdií vyplýva, že vo výskyte predložkových a nominatívnych substantívnych či substantivizovaných názvov sú rozdiely v ich geografickom rozložení. Kartografovanie týchto dvoch typov (predložkové názvy – predponové a predponovo-príponové názvy) na poľskom jazykovom území by iste prinieslo zaujímavé výsledky a hádam by pomohlo aj pri riešení problematiky predložkových názvov, lebo sa ukazuje, že v rámci chotárnych názvov (poľ. nazwy terenowe) ide vari v prvom rade o nárečové rozdiely typologického charakteru.

Ani v sovietskej onomastickej literatúre nie sú názory na predložkové názvy rovnaké. Spomeňme aspoň niektoré. V. A. Nikonov¹⁵ pokladá predložkové konštrukcie iba za akési embryá názvov, ktoré sú často ešte iba na ceste k pretvoreniu na vlastné mená, pričom za základné kritérium hodnotenia mu slúži toponymická formalizácia názvu. Vo svojom Úvode do toponomastiky hovorí o veľkej produktívnosti predložkových názvov v mikrotoponymii, ktoré sa formalizujú (substantivizujú) pri prechode na vlastné toponymá, substantivizáciu predložkových konštrukcií spája so zmenou významu nazývaného objektu.¹⁶ Naopak Ju. A. Karpenko¹⁷ hodnotí chotárne názvy predovšetkým z funkčného hľadiska. Blízkosť chotárnych názvov k apelatívam spočíva podľa jeho názoru aj v ich „sémantickej derivácii“, vyplývajúcej z ich funkcie, bez použitia morfológických prostriedkov. Bezformantovosť podmienila mimoriadnu produktívnosť takého tvorenia, pri ktorom sa pri nedostatku priameho názvu označuje objekt polohou vo vzťahu k inému objektu, spravidla predložkovou konštrukciou, pričom predložkou sa vyjadruje priestorový vzťah. Tak sa menej výrazné alebo menej známe objekty označujú prostredníctvom výraznejších a známejších, ktoré samy môžu mať apelatívny alebo propriálny charakter. Vývin predložkových názvov spočíva podľa Karpenkovej mienky v lexikalizácii slovného spojenia typu *Za bolotom* → *Zaboloto*.

S. A. Koporskij¹⁸ konštatuje, že vznik predložkových názvov podmieňuje nevyhnutnosť presného označenia a nedostatok význačných príznakov objektu. Uvádza zhodne s názorom M. Kucalu (pozri vyššie), že predložkové názvy vznikajú tam, kde sa hospodárstvo viac špecializovalo, alebo tam, kde je terén členitejší.

¹⁴ J. Treder, *Substantivizacja nazw terenowych w powiecie Wejherowskim*, *Onomastica* XV, 1970, 53–63.

¹⁵ V. A. Nikonov, *Naučnoje značenie mikrotoponimiji*, *Mikrotoponimija*, Moskva 1967, 5–14.

¹⁶ V. A. Nikonov, *Vvedenije v toponimiku*, Moskva 1965, 86.

¹⁷ Ju. A. Karpenko, *Srojstva i istočniki mikrotoponimiji*, *Mikrotoponimija*, Moskva 1967, 15–22.

¹⁸ S. A. Koporskij, *Očerki po toponimiji, I. Imena – orientiry*, *Onomastica* X, 1965, 109–131; tenže, *Onomastica* XI, 1966, 93–107.

Za osobitný štruktúrny typ pokladá predložkové názvy aj O. A. Kupčinskij¹⁹, ktorý hovorí o zmene produktívnosti štruktúrnych typov v prospech nominatívneho typu. Naproti tomu E. M. Adamovič²⁰ zdôrazňuje, že predložkové názvy predstavujú archaické syntaktické konštrukcie, rovnaké ako „obyčajné“, t. j. nominatívne názvy. Predložkové konštrukcie sa časom „substantivizujú“ a stávajú sa vlastnými menami. Jeho termín substantivizácia však v skutočnosti zodpovedá proprializácii, nemá slovtvorný charakter, teda ide o zmenu typu *za mostom* → *Za mostom*.²¹

3. Predložkové konštrukcie sa vyskytujú v dvoch základných typoch zemepisných názvov. Sú to: 1. predložka — meno (*pN*) a 2. meno — predložka — meno (*NpN*), pričom menom (*N*) môže byť substantívum (*S*), substantivizované adjektívum (*A*), ale aj dvojslovné spojenie adjektívum + substantívum (*AS*), napr. *Za mostom* (*pS*). *Pod širokými* (*pA*), *Za vyšným mlynom* (*pAS*), *Vantorkovská pri križi* (*ApS*), *Drahy za urbárskym* (*SpA*), *Lehota pod Vtáčnikom* (*SpS*), *Závada pod Čiernym Vrchom* (*SpAS*), *Nové Mesto nad Váhom* (*ASpS*) a pod. Za predložkové názvy v pravom slova zmysle pokladáme však iba názvy typu *pN*, pretože v názvoch typu *NpN* je základným členom názvu meno v nominatíve a predložková konštrukcia je atribútom, kým v predložkovom názve *pN* predložková konštrukcia má platnosť nominatívu. Okrem toho chotárne názvy typu *NpN* sa vyskytujú v oveľa menšom rozsahu ako predložkové názvy, v ľudovej reči ich takmer niet, častejšie ich nájdeme iba v oficiálnych zápisoch a na katastrálnych či iných mapách. Pomerne dosť ich je v slovenských úradných názvoch obcí (vyše 3,5 %), ale je to novší, umelý jav z obdobia po roku 1918.

Predložkové názvy pokladáme v zhode s domácou tradíciou a s viacerými zahraničnými bádateľmi (pozri vyššie) za samostatnú, typologicky výrazne odlišenú skupinu zemepisných názvov.

Predložkové chotárne názvy sú na slovenskom jazykovom území príznačné pre hospodárske a hospodársky využívané objekty (názvy polí, lúk, pasienkov, lesných objektov a pod.). Ako názvy fyziografických objektov (oronymá) a názvy vodných tokov (hydronymá) sa spravidla nepoužívajú. V miestnych názvoch sa predložkové konštrukcie vyskytujú iba v názvoch častí obcí a ulíc, ktoré vznikli z názvov „do domu“, napr. *Do Bubáka*, *U Bachárov* a pod., vyskytujúcich sa popri nominatívnych názvoch typu *Gálici*, *Kostkovia*, alebo z chotárnych názvov, napr. *Na pustom*, *Pri mlyne*, *Za Kykulou* a pod.

Vznik predložkových chotárnych názvov možno vyložiť priamo z predlož-

¹⁹ O. A. Kupčinskij, *Izmeneniija slovoobrazovatelnoj struktury mikrotoponimiji*, *Voprosy geografii* 70, Moskva 1966, 122–126.

²⁰ E. M. Adamovič, *Varianty nazvanij i nazvanija — orientiry v mikrotoponomiji* *Sluččiny*, *Mikrotoponimija*, Moskva 1967, 63–70.

²¹ Tamže, 67.

kových konštrukcií príslovkového určenia miesta (*za hájom* → *Za hájom*), alebo elipsou z prívlastkových konštrukcií (*pole na brehu* → *Na brehu*).

Ak vezmeme do úvahy, že pri vzniku nominatívnych chotárnych názvov sa využívali z apelatív takmer výlučne topografické termíny, ako *Dolina*, *Drahy*, *Čierťaž*, alebo názvy miesta, čiže nomina loci, ako *Konopišká*, *Chmeli-nec*, *Dubína*,²² predložkové názvy vznikali najmä vtedy, keď bolo treba pomenovať ďalšie a ďalšie objekty a slovná zásoba svojimi možnosťami a schopnosťami nevystačovala. Tvorením predložkových názvov pomocou iných už pomenovaných i nepomenovaných objektov a s použitím ďalších kategórií slov (*lipa*, *kostol*, *včelín* a pod.) mohli sa podstatne zväčšiť a znásobiť pomenovacie možnosti a schopnosti a mohli masovo vznikáť názvy typu *Za kostolom*, *U li-py*, *Pod včelínom* a pod.

Za charakteristický morfológický príznak predložkových názvov v porovnaní s nominatívnymi názvami možno pokladať možnosť tvoriť iba tri podoby,²³ z ktorých podoba so statickým významom (*Za potokom*, *Pri križi*) je základná, ostatné dve s dynamickým významom smerovania k objektu, pomocou ktorého predložkový názov presne lokalizuje nazývaný objekt, alebo od neho (*Za potok*, *Spoza potoka*, *Ku križu*, *Od križa*), sú iba fakultatívne. Zdôrazniť treba ustálenosť a stálosť predložkových konštrukcií v predložkových názvoch, najmä ich základnej podoby so statickým významom, ktorá sa práve svojou stálosťou a nominatívnym charakterom líši od syntakticky podmienených kontextových predložkových konštrukcií.

V predložkových názvoch vystupuje veľmi výrazne do popredia lokalizačná funkcia, dostávajúc sa takto na roveň identifikačnej funkcie, ktorá je spoločným znakom kategórie vlastných mien.²⁴ Lokalizačná funkcia sa predložkovou konštrukciou vyjadruje veľmi zreteľne a bezprostredne. Jej úlohu pri ľudovom pomenovaní zdôrazňuje aj V. Šmilauer.²⁵

Predložkovým názvom sa objekt označuje polohou vo vzťahu k inému významnejšiemu, pomenovanému alebo aj nepomenovanému objektu, priestorový vzťah sa vyjadruje predložkou. Nejde tu však o obyčajné vyjadrenie

²² Porov. M. Majtán, *K propriálnosti chotárnych názvov*, Zborník referátov a príspevkov z medzinárodného sympózia a II. slovenskej onomastickej konferencie v Nitre 22. — 24. mája 1969 (usporiadal Š. Krištof), Bratislava 1970, 143.

²³ Porov. M. Majtán, *K výskumu slovenskej mikrotoponymie*, Jazykovedný časopis 19, 1968, 210—211; M. Kuceľa, c. d., 93; W. Lubaš, c. d., 231. Porov. F. Miko, c. d., 160.

²⁴ Porov. V. Blanár, *K vječinu slovacských osobných pomenovacích sústav (Teoretické východiská)*, Třetí zasedání Mezinárodní komise pro slovanskou onomastiku při Mezinárodním komitétu slavistů v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Liblicích u Prahy 14. — 17. 9. 1966, Sborník referátů a příspěvků, Uspořádali J. Svoboda a L. Nezbedová, Zvláštní příloha ZMK, Praha 1967, 21; V. Blanár, *Základné jednotky v antroponomastike*, Jazykovedný časopis 21, 1970, 43—44.

²⁵ Cit. podľa J. Skutil, *Mikrotoponymie a oronymie Dražanské vrchoviny I, A — L*, Blansko 1968, 7.

momentálneho priestorového vzťahu hovoriaceho k objektu, ako by to vyplývalo z Karašovho výkladu,²⁶ ale o konštantný priestorový vzťah vzhľadom na miesto vzniku názvu, to značí, že sa názov používa v ustálenej podobe bez ohľadu na momentálnu polohu hovoriaceho k nazývanému objektu. Aj týmto sa predložkové názvy výrazne líšia od apelatívnych príslovkových určení miesta.

Predložkový názov nepomenúva objekt priamo.²⁷ Lokalizuje ho však vzhľadom na iný objekt alebo vzhľadom na iný objekt a súčasne na miesto pomenúvania, na miesto vzniku názvu. V prvom prípade sa lokalizačná funkcia vyjadruje explicitne, v druhom prípade explicitne vzhľadom na iný objekt a implicitne vzhľadom na miesto pomenúvania. Ďalšou informáciou je tu priestorový vzťah pomenúvaného objektu k objektu, pomocou ktorého sa pomenúva, resp. aj k miestu pomenúvania, ktorý je vyjadrený predložkou.²⁸

Predložkové názvy nemožno pokladať iba za dubletné, za paralelné k názvom nominatívnym. Skôr by bolo možné zhodnúť sa s názorom W. Lubaša, že za paralelné (synonymné) možno pokladať iba niektoré predložkové názvy s predložkou *na a v*, napr. *Na hrbe, V doline*,²⁹ lebo iba v týchto prípadoch by mohli byť pomenúvané objekty totožné alebo aspoň čiastočne totožné. Pri predložkových názvoch s ostatnými predložkami nemôže ísť v žiadnom prípade o paralely k nepredložkovým substantívnym názvom, napr. *Za potokom, Medzi potokmi, Pod hrbom, Pri križi* a pod., lebo predložkové názvy pomenúvajú iné objekty, ako sú *hrb, potok, križ* a pod. Aj pri možných alebo zdanlivých paralelách môže ísť však o dva významovo rôzne názvy, teda o dva názvy dvoch rozličných objektov, napr. *Hrb* je spravidla názov fyziografického objektu, *Na hrbe* spravidla názov hospodárskych objektov, nachádzajúcich sa na ňom.

V osobitných prípadoch môže však ísť aj o synonymiu, o dva názvy, či dva varianty názvu toho istého objektu, napr. lúka *Roveň* // *V rovni*, alebo o homonymiu, o použitie jedného názvu na označenie rozličných objektov, napr. *Na hrbe* — lúka, pole, pasienok a pod.³⁰

Na Slovensku sa predložkové chotárne názvy vyskytujú takmer na celom území okrem horného Považia (zhruba od Žiliny po Ilavu), kde sa takmer výlučne miesto nich používajú univerbizované predponovo-príponové názvy typu *Prícestie, Zámestie, Horevážie*, zriedka aj predponové názvy typu *Zavoda*,

²⁶ M. Karaš, *Toponímia*, 72.

²⁷ V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963, 9.

²⁸ Ju. A. Karpenko hovorí iba o označovanom a označujúcom objekte, resp. o objekte — mieste, kde názov vznikol; c. d., 22.

²⁹ W. Lubaš, c. d., 226—228.

³⁰ Takéto chápanie synonymie a homonymie pozri aj u V. Blauára, *Základné jednotky v antroponomastike*, Jazykovedný časopis 21, 1970, 43, pozn. 4.

Ulipka.³¹ Predponovo-príponový typ sa však sporadicky vyskytuje po celom západnom a **strednom** Slovensku, výnimočne aj na východnom Slovensku.

Z predložkových názvov, alebo aj priamo z apelatívnych predložkových konštrukcií, vznikali a vznikajú univerbizované substantívne predponové a predponovo-príponové názvy. Ich koexistencia s predložkovými názvami pri pomenúvaní zemepisných objektov jednej triedy (hospodársky využívané objekty) i vo viacerých triedach objektov svedčí, že substantivizácia predložkových názvov bezprostredne nesúvisí so zmenou charakteru alebo významu nazývaného objektu. Uplatnenie jedného či druhého typu, najmä v chotárných názvoch, závisí predovšetkým od pomenúvacích možností a **tendencií** v príslušnom jazyku alebo nárečí.

³¹ Názvy osád, ako *Podvysoká, Podbiel, Podmanín, Podzámčok, Zádiel, Medzibrod, Medzibrodie, Zámotie, Záriečie, Závodie, Zálužie, Podlužany, Zalužice, Medzihradné* a pod. sú pomerne dosť frekventované.

ROZHLADY

SOME QUESTIONS OF SLOVAK MORPHOLOGY

WAYLES BROWNE

The recently published Morphology of Slovak (*Morfológia slovenského jazyka*, Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1966, 895 strán. Spracoval kolektív autorov: L. Dvonč, G. Horák, F. Miko, J. Mistrík, J. Oravec, J. Ružička a M. Urbanček pod vedením prof. J. Ružičku) is stimulating for the questions it raises, as well as for the data it provides.

The word „morphology“, like many other similar terms, is ambiguous: it can mean either the forms of some language, or the scientific study of the forms. The criticisms below will mostly refer to the theory and methodology of the scientific study of forms; only a few of them will concern the practical usability of the book as guide to Slovak inflection.

The introduction, *Úvod do morfológie*, makes a good impression. Terms are carefully defined, and the exposition is logical and clear. Yet some of the premises expounded in this section have consequences unfortunate for the scientific study of morphology. Thus, on p. 24 we read „Všetky tvary lexémy sú hotové útvary, ktoré existujú na morfológickej rovine popri sebe; jednotlivé tvary sa teda netvorí podľa potreby z nejakého základného tvaru, ktorý by mal výlučnú platnosť na lexikálnej rovine.“ Now, this might be a statement about the speaker's use of the language; in this case, the statement would be hard to prove or to disprove, although there is anecdotal evidence to show that speakers of morphologically complex languages do sometimes fall into difficulties over how to make the, say, instrumental plural from the noun such-and-such. Or it could be a statement about the morphological level of the grammar of the language — that is, about part of our description of the language. If taken literally, it would mean that the morphological level is merely a list of forms; to every lexeme, there would correspond, on the morphological level, its entire paradigm written out in full. Such a description could hardly be called scientific. Happily, the authors of *Morfológia* did not give us such a raw list of lexical units with their paradigms. They classified the declensions and conjugations into types, and gave examples, together with lists of deviations from the pattern. Having given the paradigm of *chlap*, for example, they need only add that *profesor* follows it, while *brat* differs from it

in having nom. pl. *-ia*. Thus in their practice the authors generalize and classify; and generalization and classification are the beginning of scientific method.

But scientific method is more than this. Thus, a treatise on botany, for instance, that considered separately every family of plants, with no attempt to discover characteristics and principles common to all or many families, would not be highly evaluated by the author's colleagues. To take a simple example from Slovak, the dative case of all plural declension ends with *-m*, and the instrumental plural with *-mi*. This statement is more general, and hence scientifically more valuable, than separate statements made about the separate declensional types. How can we take advantage of such a generalization in our description?

One way is to continue to give the separate statements for each type, but to add a section on morphemic analysis, in which we can say that *-m*, *-mi* are the morphemes expressing the dative and instrumental plural.¹ But there are often difficulties in analyzing an observed form into morphemes, and the principles that have been given for doing morphemic analysis can lead to quite arbitrary decisions. This point, as well as the role of rules in linguistic description, is so well explained in a recent study by a noted specialist on Hungarian that we will take the liberty of citing the passage in full, in spite of its length:

«В современной лингвистике распространено следующее убеждение: описать морфологическое строение словоформы — это значит, взяв словоформу в том виде, в каком она дана в речи (в фонетической или, быть может, фонемной транскрипции), расчленить ее на последовательные сегменты (морфы) и указать соотнесенность этих сегментов со смыслом (разнести морфы по морфемам). При этом обычно стремятся, чтобы формы, стоящие в одном парадигматическом ряду, имели одинаковое морфологическое строение. Поэтому вызывают затруднения такие случаи, как исп. [keřé] (Fut I sg от [ker-] «любить») при четко членящихся формах Fut I sg [trabax-a-ré], [dorm-i-ré], [kom-e-ré] или англ. [spræŋ] (прош. вр. от [sprɪŋ] «пригаты») при легко членящихся формах прошедшего времени [tɔ:k-t], [ɪŋsə-d], [kɒd], [pæt-ɪd]. Указанный

¹ But what about the further generalization: all instrumental endings contain a labial element, which is final in singular forms but followed in the plural by *-i* (which then could be interpreted as a plural marker). Morphemic analysis could express this generalization only with difficulty, since features of sound segments (such as labiality) are not usually considered to be separate morphemes. But such situations are common; cf. R. Jakobson, *Morfologičeskije nabljudenija nad slavjanskim sklonenijem*, American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists, s-Gravenhage, 1958. A system using rules to determine the endings would be more successful since rules can perfectly well add or change sound features as well as segments.

подход исходит из молчаливой предпосылки об агглютинативном характере языка (т. е. языка вообще). В самом деле, чтобы любая словоформа всегда могла быть легко расчленена на сегменты, соответствующие элементарным смыслам (образующим значение этой словоформы), необходимо, чтобы такие «смысловые» сегменты (морфы) всегда складывались друг с другом как детские кубики, так, чтобы сохранялась их отдельность и морфологические швы между ними.

Автор, однако, придерживается другого мнения. Язык, вообще говоря, далеко не всегда агглютинативен. В любых языках действуют морфологические и фонологические законы, стирающие морфологические швы и нарушающие четкость морфемного строения текстовых словоформ. Поэтому говорить о морфологическом строении надо применительно не к готовым словоформам, как они даны в речи, а к процессу их порождения, т. е. их образования из элементарных «смысловых» сегментов — морф.»²

A Slovak example of the difficulty of morphemic analysis of forms observed in speech is furnished by the paradigm of *vysvedčenie*. Common to all case forms is *vysvedčen-* followed by a (long, short, or diphthong-forming) *i* element. Hence one might conclude that the stem is *vysvedčeni-*. And, in fact, what follows *vysvedčeni-* in many of the case forms is a recognizable case ending: nom. sg. *-e* like *srdc-e*, gen. sg. *-a* like *srdc-a*, dat. sg. *-u* like *srdc-u*, instr. pl. *-ami* like *srdc-ami*. But what about loc. sg. *vysvedčeni*? The ending which we find elsewhere is short *-i*, as in *srdc-i*. Perhaps we can break the *i* down into an *i* belonging to the stem followed by an *i* ending, with the morpheme boundary running between them. What then shall we do for the gen. pl., which also has the shape *vysvedčeni*? Here other nouns have the ending *í*, as in *polí*.

A way out of such difficulties has been shown by R. Jakobson. In his now-famous description of Russian verbs³, he was able to achieve great economy by using basic forms and general rules. The rules operate on the basic forms, thus producing the observed forms⁴. The basic forms may be morphologically transparent, that is, they may consist of strings of morphemes one after the other: but it is also possible for a morphological feature to be expressed merely

² From p. 336 of I. A. Meľčuk, *O prítažateľných formách vengerského suščestvitelného*, *Problemy štruktúrnoho lingvistiky* 1967, Moskva 1968.

³ R. Jakobson, *Russian Conjugation*, Word, 1958.

⁴ In spite of the quotation from p. 24, the authors of *Morfológia* do to some extent in their practice demonstrate the utility of starting out from a basic form. Thus on p. 446: „Ale koreň sloviac vzoru *česať-česem*, pretože sa končí na spoluhlásku alebo skupinu spoluhlások, má rozličné alternácie koncových spoluhlások. Základný konsonant je v infinitívnom kmeni.“ This suggests that there really is a form basic to the conjugation of the verb, namely *čes-*; *češ-* is not a variant which equal status, since it is only by the rules of alternation that shapes like *česem* are generated.

by a change which some rule makes within a morpheme, as with Melčuk's English example with Ablaut. With this method, it is clearly no longer necessary to try to find morphemes by direct examination of the various observed forms.

Workers in the field of generative grammar (N. Chomsky, M. Halle, and others) seek for maximally economical and general grammatical descriptions, whose rules reflect all generalizations that can be made about the language being described. Part of the methodology of this „school“ of linguistics is that the rules and basic forms must be stated explicitly, so that they can be tested in practice, and so that the economy which they permit can be evaluated. Devoting attention to the mutual relations of rules, these scholars have shown that rules can „co-operate“; one rule may apply to the results that another rule produces. A consistent use of this principle in a morphological description means that the rules are arranged in a certain order or hierarchy⁵.

A recent article⁶ advantageously applies such an approach to the description of Slovak verbs. Rather than cite its results, we shall give some analogous examples from Slovak declension. Neuter and feminine nouns which take the ending \emptyset (zero) in the genitive plural undergo a rule which lengthens the last vowel in the stem. Thus *rad-a*, gen. pl. *rád- \emptyset* ; *mest-o*, gen. pl. *miest- \emptyset* ⁷. We will call this rule „A“ in the following discussion.

When stems ending in certain consonant clusters have a zero ending, a short vowel is inserted into the cluster. Thus if the stem is *ps-*, *učň-*, the nom. sg. is *pes- \emptyset* , *učň- \emptyset* . Let us call this rule „B“. What is the relation between the two rules? If *B* precedes *A* in the hierarchy, then we can correctly describe the formation of genitive plurals like *britiev* from *britv-a*, *bedier* from *bedr-o*. For, describe the *B* inserts a short vowel, namely *e*, and *A* can then lengthen this vowel. If we put *A* before *B* in our hierarchy, however, one of the rules would have to be made more complicated — or a new rule would have to be introduced — in order to describe the facts about the genitive plurals.

Further consideration of the formation of genitive plurals shows how rules *A* and *B* are related to another well-known rule of Slovak, the rhythmic law or rhythmic shortening. According to this rule (call it *C*), a long vowel or diph-

⁵ See, for example, N. Chomsky and M. Halle, *The Sound Pattern of English*, New York, 1968, where a theory of such rules is worked out in detail and applied to many morphological and phonological problems in English.

⁶ A. V. Isačenko, *The Morphology of the Slovak Verb*, Travaux linguistiques de Prague I, 1964. Regrettably, neither the principles nor the results of this article were reflected in *Morfológia*. Perhaps it appeared too late to be used by the authors. They could certainly have benefited from its criticism of previous morphological treatments.

⁷ Here *ie* is the normal pronunciation of long *e*; that is, there must be a rule changing long *é* into the diphthong. Adjective endings like *-ého* are, of course, exceptions to this rule. We shall return to this diphthongization later.

thong is shortened if the preceding syllable contains a long vowel or diphthong. Thus most declensional **endings** of adjectives are long, as in *pekn-ý*, *pekn-á*, etc. However, when the endings are added to the stem *krásn-*, they come out short: *krásn-y*, *krásn-a*, etc.

In the genitive plural of a word like *písmen-o* we would expect lengthening of the last stem vowel by rule *A*. But in fact, the form is not *písmien*, but *písmen*. We need not complicate rule *A*, or speak of exceptions to it, in order to describe such forms; it is clear that rule *C* follows *A* in the hierarchy, and undoes the lengthening that *A* has introduced. When we consider such words as *vlákn-o* or *húžv-a*, we see that it is possible for all three rules to function in deriving a gen. pl. form: *B* gives *vláken*, *húžev*, *A* transforms these into *vlákien*, *húžiev* (strictly speaking, into *vlákén*, *húžév*, because the other rule mentioned above makes most *é*'s into *ie*), and *C* turns these back into *vláken*, *húžev*. If we were to say that rule *B* applied alone, and not rules *A* and *C*, it would mean extra complications, since an explicit statement would then be necessary saying that *A* and *C* should not apply (even though the conditions for their application exist).

Another case where an apparent exception to a rule is really due to the action of another rule is seen in names of young animals and young people. The examples in *Morfológia* p. 120 ff. show that vowels are normally lengthened in the syllable preceding the suffix *-ät*⁸, although the alternation is not discussed explicitly — perhaps the question seemed more like lexicology than like morphology to the authors⁹. This lengthening rule (call it *D*) has some genuine exceptions, such as *nemlwoňa*, *šteňa*, but most of the examples where *D* seems not to apply are due to the action of other rules. Consider, for example, *dvojčatá*. There is a rule forbidding the combination *vô* and turning it into *vo*: cf. *môj* but *tvoj*, *Morfológia* p. 249. This rule (*E*) explains the short vowel in the first syllable of *dvojčatá*. It is clear that *E* must follow *D* in the order of rules, since it must undo what *D* does. But it must precede *C*. To see this, consider the derivation of the gen. pl. form of the same word. The root morphemes are

⁸ We might state, as *Morfológia* p. 120 does, that the morpheme contains „*a* or *ä* (after labials)“. But it is more economical to write this morpheme in its basic form as *ät*, since there must in any case be rules which will express the fact that *ä* is not found after non-labial consonants in the forms as they are spoken. Short *ä* in basic forms remains *ä* after labials, but otherwise becomes *a*. Long *ä* becomes *ia* by the same rule that turns *é* into *ie*. (See „The Morphology of the Slovak Verb“, p. 185.) *Ä* is a front vowel like *e* and *i*, and this is the explanation for the alternation whereby velar and dental consonant become palatals in these „young“ formations. The alternation arises by the same rules as in *pečiem* (from *pek-*) or *padni* (with *ň*) from *padni-t*.

⁹ But *Morfológia* does discuss e. g. the formation of adverbs from adjectives (p. 574 ff.) and of „possessive“ adjectives from names of living beings (p. 203 ff.), which would seem to be parallel cases. In both these sections the consonantal alternations are well described. The conditioning of the choice of adverb suffix by the Auslaut of the adjective stem is a very interesting example of the close inter-dependence of morphology and phonology.

dv-oj-ě, and *-ät-* is added. The gen. pl. ending is *ø*. Thus we have *dvojčät*. Rule *D* applies, giving *dvójčät*. Rule *A* gives *dvójčät* (long *ä*). Rule *E* gives *dvojčät*, and rule *C* does not apply because its conditions are not fulfilled. We come out with *dvojčät*, which is pronounced *dvojčiat* with a diphthong *ia* according to the same rule mentioned in footnote 7. What would happen if *E* followed *C* rather than preceding *C*? Rule *C* would then shorten the second vowel of the form *dvójčät*, as it does in fact shorten the second vowel in the gen. pl. form *dievčät*, and we would come out with the non-existent form *dvojčät*.

With the help of the concepts of rule and exception, we can also clarify other concepts in morphology. I have in mind particularly the concepts „regular“, „irregular“. The attempt to classify verbs as regular or irregular (*Morfológia*, p. 433 f.) on the basis of their superficial similarity to other verbs seems mistaken. Consider the verb *orať*. *Morfológia* p. 445 does not treat it as irregular, since it is conjugated just like *brať* except for the lack of alternation within the stem. But the definition on p. 433 („Ak od nejakého slovesa tvoríme všetky tvary tak ako aj od istého počtu iných slovies, pokladáme ho za pravidelné“) would make *orať* irregular, since there is no verb quite like it. The additional note „Ak sa odchýlky pri tvorení tvarov istého slovesa dajú vyložiť ako závislé varianty istej morfémy, ešte nejde o nepravidelné sloveso“ (p. 433) is also difficult to understand. It calls the verb *môcť* regular, even though no explanation is offered for the appearance of the long *ó* in the present tense *môže*, and it thereby contradicts the statement on p. 442: „Iba v koreni slovesa *môcť* sa uvedená pravidelnosť narúša.“

A definition of „regular“ which is more systematic, and at the same time closer to the traditional one, would be: A verb is regular if it follows the general rules for conjugation. Of course, one regular verb may undergo a different set of rules than another verb, because not every verb fulfills the conditions for the application of every rule. An example of this is the above-mentioned verb *orať*. No other verb undergoes precisely the same subset of rules, since *brať* and the other members of its class are subject to all the same rules as *orať* and also to a rule inserting *-e-* between the last two consonants of the stem. *Orať* does not have two consonants in its stem, and so it — unique in its class — fails to undergo the rule.

A verb (or better: a particular conjugational form of a verb) is irregular in so far as it is not regular. I. e., it is irregular to the extent that it is an exception to a rule whose conditions it fulfills, or to the extent that it undergoes a rule — perhaps a rule special to it alone — that such a verb would not normally undergo. The number of irregular verbs depends on the particular rules in linguist's description of the language. Of two different descriptions of Slovak morphology, one might proclaim more verbs as irregular than the other.

A verb form, in our conception, can be called irregular only with respect to a given description (a given set of rules), and no *a priori*.

After this theoretical discussion, we will touch briefly on some details of presentation. There are several instances of needless repetition in the book, such as the discussion under „vzor pávi“ on p. 227—8, which is largely the same as on p. 203—5 on *Živočíšne prídavné mená*. Likewise there is much that should not have to be repeated in the sections about the comparison of adjectives and adverbs.

On pp. 236 ff., we might expect some discussion of relative ordering among the short forms of the personal and reflexive pronouns: *Zdá sa ti*, not *ti sa*, etc. But perhaps ordering does not come under the head of morphology? Why then is there a note on p. 249 about the order possessiveadjective — noun?

P. 323: „Ak sa číslovkou *tri* bližšie určuje osobné zámeno, číslovka stojí za ním.“ Surely this is true not only for *tri*: cf. the example on p. 321. . . . *čo vieme iba my dvaja* . . .“

P. 361: „Činnosť má tranzitnú povahu: vychádza z logického subjektu a prechádza na logický objekt“ suggests that all actives are transitive, which p. 362 (top) contradicts.

P. 394—5: The distinction between „intention types“ 3 („Ak sa osobitným výrazom cieľový bod deja nepomenúva, lebo sa chápe ako totožný s výchoďovým bodom“) and 4 („Ak agens a paciens deja splývajú a vzhľadom na dej sa neutralizujú“) is not clear; some verbs are actives, others statives, but they seem to have the same „intenčný typ“.

P. 415 ff: The treatment of imperfectivization could be greatly facilitated by the use of the basic-stem system (as suggested in the article cited in footnote 6). There is no special connection between the vowel length alternations and the „sprievodné konsonantické alternácie“, which could be listed just once instead of several times. It is not correct to speak of an alternation between short and long vowels in *priklášt*, *prikladat*, etc., since the vowel in *priklášt* is basically short; cf. p. 442.

One of the most useful features of the book is the many lists of examples. But it would be better to have given complete lists of all small closed sets. Thus, p. 442—3 lists 23 obstruent-stem (vzor *nieš* — *nesiem*) verbs which „bežnejšie sa používajú“; what are the others?

P. 463: „Rozlišujú sa dva typy zložených slovesných tvarov: opisné tvary (perifrastické formy) a zvrtné tvary (reflexívne formy).“ But these are not two types of compound forms, since an „opisný tvar“ like the future can have reflexive forms too. Cf. the example *bude sa pracovať* on the same page.

P. 743: The many points of contact between conjunctions which introduce clauses and particles which introduces clauses suggest that the distinction is rather arbitrary.

The extensive index is most praiseworthy. It is to be wished that all future grammarians would see fit to provide their books with indexes. This particular one, however, would benefit from putting some entries together. Thus, it gives „negatívny genitív 408; p. aj záporový genitív“ and „záporový genitív 173... p. aj negatívny genitív“ when these two entries could have been combined. And occasionally it has entries when a combination of words was just used accidentally in the text: „záporné sloveso“ is not really being discussed on p. 173.

A well-known difficulty of Slovak orthography is that the letters *t d l n* when they occur before *i i e* usually represent palatal consonants, but in certain instances dentals. In some places in the book the pronunciation is specified in such ambiguous instances (e. g. page 318), but, unfortunately, not always (is *matkinej*, *matkini* etc., p. 228 ff. pronounced with *n* or *ň*?).

W. Browne

*Institut za lingvistiku Filozofskog fakulteta
Zagreb, Yugoslavia*

Z NIEKTORÝCH PROBLÉMOV MORFOLÓGIE SLOVENČINY

Resumé

V prvej časti článku autor poukazuje na prednosti generatívneho opisu gramatických tvarov oproti ich tradičnému, „neprocesuálnemu“ chápaniu. V druhej časti na konkrétnych príkladoch zo skloňovania postuluje pravidlá na opísanie gen. pl. niektorých substantív v slovenčine. Pri tzv. výnimkách (najmä pri časovaní sloves) navrhuje vlastnú koncepciu pojmu „pravidelný“ — „nepravidelný“. Posledná časť článku obsahuje poznámky k niektorým protirečivým formuláciám v *Morfológii slovenského jazyka*.

V morfológii — chápanej ako vedecké štúdium tvarov — môžeme vychádzať buď z tézy, že tvary sú dané a do prehovoru vyberáme z nich konštituenty textu, alebo opisujeme proces tvorenia týchto tvarov. V prvom prípade, teda pri určovaní morfém daného jazyka priamym skúmaním rozličných skutočných tvarov, sú však veľké problémy s ich segmentáciou (porov. citát I. A. Melčuka). Všeobecnejší a ekonomickejší opis jazyka je preto ten, v ktorom sa skúma generovanie gramatických tvarov.

Na začiatku generatívneho opisu jazyka stojí známa Jakobsonova štúdia o časovaní v ruštine (c. d. v pozn. 3). Aplikovaním istých všeobecných pravidiel (general rules) na tzv. základný tvar (basic form) dostaneme skutočné tvary (observed forms). V generatívnej gramatike (N. Chomsky, M. Halle a veľa ďalších bádateľov) sa rozvinul tento princíp ďalej v tom smere, že pravidlá musia byť usporiadané v určitej hierarchii a treba ich aplikovať v tomto poradí. (A. V. Isačenko takto prededávnom opísal slovenské sloveso; pozri c. d. v pozn. 6.) Autor demonštruje generatívny opis gen. pl. substantív v slovenčine.

Pravidlo A: Pri podstatných menách ženského alebo stredného rodu, ktoré majú v gen. pl. nulovú koncevku, sa krátka (posledná) samohláska v koreni dlži; napr. *rada* — *rád*, *mesto* — *miest*.

Pravidlo B: Keď koreň zakončený istou spoluhláskovou skupinou (cluster) má nulovú koncovku, vkladá sa do tejto skupiny krátka samohláska; napr. *ps-* — *pes*, *učň-* — *učeň*.

Ak pravidlo *B* aplikujeme pred pravidlom *A*, potom môžeme správne opísať napr. gen. pl. od substantív *britva*, *bedro*, pretože podľa pravidla *B* vložíme najprv do spoluhláskovej skupiny samohlásku (*e*) a podľa pravidla *A* sa táto samohláska predĺži (*britiev*, *bedier*). Ak by sme však poradie pravidiel vymenili, nemohli by sme daný gramatický tvar správne opísať, resp. museli by sme zaviesť najmenej jedno ďalšie pravidlo.

Ďalej si zavedieme *pravidlo C* („Dlhé samohlásky alebo dvojhĺasky sa skracujú, ak je v predchádzajúcej slabike dlhá samohláska alebo dvojhĺaska“ — známy rytmický zákon) a ukážeme jeho vzťah k predchádzajúcim dvom pravidlám. Napr. v gen. pl. slova *písmeno* očakávame podľa pravidla *A* tvar *písmien*, no skutočný tvar je *písmen*. Nebudeme preto komplikovať pravidlo *A* a hovoriť o výnimke; pravidlo *C* musí nasledovať až po pravidle *A* a „ruší“ tak dĺžku, ktorá tam má byť podľa pravidla *A*.

Iný príklad, keď výnimka z pravidla vzniká pôsobením iného pravidla, sa vyskytuje pri tvorení názvov mláďat zvierat alebo ľudí. Pred sufixom *-ät* (pozri pozn. 8) sa vokál v predchádzajúcej slabike predlžuje. Ak túto vlastnosť (MSJ, 120) označíme ako *pravidlo D*, existujú potom také jasné výnimky, ako je napr. *nemluvňa*, *šteňa*, ale väčšina prípadov, na ktoré by sme na prvý pohľad nemohli aplikovať pravidlo *D*, je vyvolaná pôsobením iných pravidiel. Zoberme si slovo *dvojčatá*. Podľa *pravidla E* sa kombinácia *vo* mení na *vo*. Pravidlá aplikujeme v tomto poradí: *dv-oj-č-at* (základný tvar) → *dvójčät* (pravidlo *D*) → *dvójčät* (pravidlo *A*) → *dvojčät* (pravidlo *E*) a vo výslovnosti *dvojčiat* (pozri pozn. 7). Pravidlo *C* neaplikujeme, pretože nie sú splnené podmienky pre rytmické krátenie.

Pomocou pojmu pravidla a výnimky sa dá lepšie objasniť aj iný pojem v morfológii, a to „pravidelnosť“ — „nepravidelnosť“. Sloveso je pravidelné, ak sa časuje podľa všeobecných časovacích pravidiel. Samozrejme, jedno sloveso sa môže časovať podľa inej množiny pravidiel ako druhé sloveso, pretože každé sloveso nespĺňa podmienky pre aplikáciu všetkých pravidiel. Napr. sloveso *orať* sa časuje podľa vzoru *brať*, hoci nemá alternáciu v koreni, pretože nespĺňa podmienky pre túto alternáciu.

Sloveso (alebo lepšie: jednotlivý slovesný tvar) je nepravidelné, len čo nie je pravidelné. Teda je nepravidelné do tej miery, že tvorí výnimku vzhľadom na to pravidlo, ktorého podmienky ináč spĺňa alebo do tej miery ako naň účinkuje pravidlo — platné len preň samé — ktoré na takéto sloveso ináč nepôsobí. Počet nepravidelných sloves závisí od individuálnych pravidiel, ktoré formuluje jazykovedec pri opise daného jazyka. Každý z rozmanitých opisov slovenčiny môže mať teda iný počet nepravidelných sloves. Slovesný tvar môže byť označený za nepravidelný len vo vzťahu k danému opisu (k danej množine pravidiel), nie *a priori*.

Z PROBLEMATIKY AKTUÁLNEHO ČLENENIA

JÁN HORECKÝ

O súčasnom stave a zároveň neobyčajnej aktuálnosti bádania o aktuálnom členení vety, resp. novšie o funkčnej perspektíve vety, svedčia dve okolnosti: jednak usporiadanie medzinárodného sympózia o funkčnej perspektíve vety (Mariánské Lázně, 12. až 14. októbra 1970) za účasti vyše pol stovky domácich i zahraničných bádateľov v tejto oblasti¹, jednak pohotové vydanie bibliografických materiálov o funkčnej perspektíve vety, zahrnujúce až 663 položiek z rokov 1900—1970.²

O základných otázkach referovali traja domáci a traja zahraniční bádatelia,³ okrem toho bolo prednesených niekoľko pripravených diskusných príspevkov, resp. koreferátov a prirodzene značný počet diskusných príspevkov. Celá práca sympózia sa vlastne sústredila na niekoľko základných otázok: čo je predmetom bádania o funkčnej perspektíve vety, aké miesto patrí opisu funkčnej perspektívy v sústavnom opise jazyka a aké sú základné pojmy tejto teórie.⁴

Hneď zo začiatku treba povedať, že sa nezabudlo pripomenúť zásluhy priekopníka bádania o poriadku slov, klasického filológa H. Weila,⁵ ktorý v mno-

¹ Sympóziu usporiadal Ústav pro jazyk český ČSAV v spolupráci s Jazykovedným združením pri ČSAV (doc. dr. František Daneš, DrSc. a prof. dr. Jozef Vachek, DrSc.).

² *Materiály k bibliografii prací o aktuálním členění větěném 1900 - 1970*, ČSAV — Ústav pro jazyk český, Praha 1970. Zostavil a zredigoval Z. Tyl.

³ Témy hlavných referátov: J. Firbas, *Some Aspects of the Czechoslovak Approach to Problems of Functional Sentence Perspective*; M. A. K. Halliday, *The Place of „Functional Sentence Perspective“ in the System of Linguistic Description*; P. Sgall, *Zur Stellung der Thema-Rhema-Gliederung in der Sprachbeschreibung*; W. Dressler, *Funktionelle Satzperspektive (FSP) und Texttheorie*; F. Daneš, *FSP and the Organization of the Text*; I. I. Kovtunova, *Aktualnoje členenije i sistema jazyka*; P. Novák, *Remarks on Devices of the Functional Sentence Perspective*. V týchto referátoch je zahrnutá bohatá bibliografia.

⁴ V referátoch i diskusiách sa prejavovala značná roztrieštenosť pojmov, ale najmä terminológie. Popri názve *funkčná perspektíva vety* sa objavovali termíny *aktuálne členenie vetné*, *významová výstavba výpovede*, *smyslovoje členenije predloženiija*, *aktuálnoje členenije predloženiija*, *Thema-Rhema-Gliederung*, *funktionale Satzperspektive*, *Mitteilungsperspektive*, *aktuelle Satzgliederung*, *contextual segmentation of the sentence*, *the thematic organization of the utterance*, *topic — comment structure*.

⁵ Henri Weil, *De l'ordre des mots dans les langues anciennes comparées aux langues modernes*, 1844; tenže, *The Order of Words in the Ancient Languages Compared with that of the Modern Languages*, 1887.

hom ohľade anticipoval nielen myšlienky V. Mathesia, ale aj súčasné názory na hĺbkovú štruktúru a na úlohu jazyka v teórii komunikácie. Ako vo svojom referáte zdôraznil J. Firbas, Weilove myšlienky možno zhrnúť takto: Pri jazykovom dorozumívaní sa realizuje pohyb myšlienok (vyjadrený poriadkom slov) a paralelne s tým syntaktický pohyb (vyjadrený koncovkami). Pritom každá veta obsahuje východiskový bod a cieľ prejavu. Východiskový bod musí byť rovnako známy hovoriacemu i počúvajúcemu, ak má byť dorozumívanie účinné. V ciele prejavu je vyjadrená skutočná informácia, ktorú treba oznámiť počúvajúcemu. Moderné jazyky (H. Weil mal na mysli predovšetkým francúzštinu a angličtinu) majú tendenciu vyjadrovať východiskový bod gramatickým podmetom. Pravda, je možné aj opačné poradie, než uvedené normálne, a to H. Weil nazýva patetickým.

Po priekopníckych štúdiách V. Mathesia sa všeobecne prijíma téza, že pri jazykovom dorozumívaní popri sémantickej štruktúre, poradí slov a intonácii funguje ako účinný dorozumievací prostriedok funkčná perspektíva vety. V prácach J. Firbasa, priameho nasledovníka V. Mathesia, sa však objavuje nový, rovnako dôležitý a plodný pojem, totiž pojem komunikatívneho dynamizmu a jeho odstupňovania. Stupeň komunikatívneho dynamizmu definuje ako mieru, ktorou istý vetný prvok prispieva k rozvíjaniu komunikácie. Pritom kontextovo nezávislý predmet má vyšší stupeň komunikatívneho dynamizmu ako sloveso a sloveso má vyšší stupeň komunikatívneho dynamizmu ako podmet. Je to preto, že známy alebo aj neznámy agens je komunikatívne menej dôležitý ako neznámy dej alebo neznámy výsledok deja. Rozdelenie stupňov komunikatívneho dynamizmu na vetné členy je výsledkom napätia (resp. súhry) medzi tendenciou k základnému rozdeleniu komunikatívneho dynamizmu a kontextom i sémantickou štruktúrou. Pritom však práve toto rozdelenie spôsobuje, že sémantická a gramatická štruktúra funguje v istom druhu perspektívy. Z tohto hľadiska treba za základné rozdelenie komunikatívneho dynamizmu pokladať také rozdelenie, v ktorom sa postupuje od vetného člena s najnižším komunikatívnym dynamizmom k členu s najvyšším stupňom. Kontext a sémantická štruktúra môžu pôsobiť v tom istom smere, ale aj proti nemu. Dôležité je aj zistenie, že popri funkčnej perspektíve vety jestvuje aj funkčná perspektíva vyšších útvarov (ako je odsek, kapitola), aj funkčná perspektíva nižších útvarov (ako je vedľajšia veta, atributívna syntagma). Ukazuje sa, že na jednej strane je úplná nezávislosť od kontextu, napr. v tzv. otváracích vetách, na druhej strane najväčšia možná závislosť, napr. v tzv. druhostupňových vetách (second instance sentences).

Pokiaľ ide o základné prvky vetnej perspektívy, najväčšia pozornosť sa venuje východisku čiže téme. F. Daneš už dávnejšie ukázal, že u V. Mathesia sa téma objavuje v dvojakom poňatí: jednak ako prvok vyjadrujúci, o čom sa hovorí, jednak ako prvok vyjadrujúci to, čo je známe, alebo aspoň jasné

v danej situácii. Toto druhé poňatie však právom vyvoláva pochybnosti, lebo by niektoré vety (najmä uvedené otváracie vety) boli úplne bez témy. Niektorí bádatelia rozlišujú vo vzťahu k téme dva prvky. Napr. E. Beneš popri téme používa aj pojem (a termín) báza, základ, mysliac tým otvárajúci prvok vety, ktorý spája výpoveď s kontextom a situáciou. S týmto Benešovým chápaním sa takmer stotožňuje M. A. K. Halliday, ktorý však hovorí iba o spájaní so situáciou, nie s kontextom. P. Sgall upozorňuje, že témou nebýva len menný vetný člen (podmet a predmet), ale často aj príslovkové určenie, vytvárajúce akúsi situačnú kulisu výpovede. Pritom nie je vždy jednoduché viesť hranicu medzi témou a situačnou kulisou. Niektorí bádatelia (P. Adamec) hovoria aj o nulovej téme, a to pri slovesách existencie (vo výpovediach ako *prišla jar, bolo zima*).

Pozoruhodná je definícia témy u J. Firbasa. V zhode so svojou teóriou stupňovania komunikatívneho dynamizmu vymedzuje tému ako člen tvorený prvkom, resp. prvkami nesúcimi vo vete najnižší stupeň, resp. najnižšie stupne komunikatívneho dynamizmu. K. Hausenblas rozlišuje tému ako prvok vyjadrujúci to, čo bolo posunuté do stredu pozornosti, ale aj to, čo predstavuje základ, ktorý sa má rozvíjať v ďalšom prejave. Pritom rozlišuje dve funkcie témy: perspektívna funkcia slúži na hierarchické stupňovanie tematických zložiek textu, kým prospektívna funkcia využíva tému ako východisko pre ďalšie sémantické rozvíjanie prejavu.

Osobitnú pozornosť výteru a usporiadaním výpovedných tém venuje E. Daneš. Skúma ich vzájomnú zviazanosť a hierarchiu, ale aj vzťah k „hypertémam“ vyšších textových jednotiek i k textu ako k celku, ako aj k situácii. Vo viacerých prácach ukazuje, že súvislosť textu je reprezentovaná tzv. tematickou postupnosťou rozličných typov.

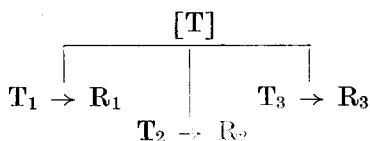
Pri jednoduchej lineárnej tematickej postupnosti sa réma prvej vety stáva témou druhej vety, podobne réma druhej vety témou tretej vety atd.:

$$\begin{array}{ccc}
 T_1 & \rightarrow & R_1 \\
 & & \vdots \\
 & & T_2 (=R_1) \rightarrow R_2 \\
 & & \vdots \\
 & & T_3 (=R_2) \rightarrow R_3
 \end{array}$$

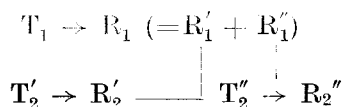
Pri tematickej postupnosti so stálou témou sa vo viacerých vetách nasledujúcich po sebe opakuje tá istá téma (pravda, niekedy vyjadrená synonymným slovom alebo zámenom), na ktorú nadväzujú rozličné rémy:

$$\begin{array}{ccc}
 T_1 & \rightarrow & R_1 \\
 T_1 & \rightarrow & R_2 \\
 T_1 & \rightarrow & R_3
 \end{array}$$

Tretí základný typ je tematická postupnosť s odvodenými rémami. V tomto type ostáva základná téma akosi v úzadí, ale od nej sa pre každú vetu odvodzuje nová téma s vlastnou rémou:

Tieto tri základné typy sa môžu rozlične kombinovať. Veľmi častý kombinovaný typ je taký, v ktorom na tému nadväzuje réma, ale táto réma sa v ďalšom štiepi, nadväzujúc na dve paralelné témy:

Uvedené tematické postupnosti (a všetky ďalšie, kombinované) sú, prirodzene, iba abstraktnými konštruktami. Ich realizácia závisí od vlastností daného jazyka, najmä však od rozličných prostriedkov, ktoré má skúmaný jazyk k dispozícii na vyjadrovanie funkčnej perspektívy.

Menej pozornosti sa v doterajších úvahách venuje prechodnému, tranzitnému členu vetnej perspektívy. Prirodzene, že predpokladať prechodný člen má význam iba v takom členení, kde sa východisko a jadro, téma a réma, pokladajú za krajné členy a kde sa zisťuje, že takéto dichotomické členenie nevystihuje jazykovú skutočnosť. Preto sa nezdá dosť logické zavádzať pojem tranzitného člena aj do teórie vetnej perspektívy pracujúcej s pojmom komunikatívneho dynamizmu. Podľa J. Firbasa prechodný člen sprostredkuje medzi tematickou a netematickou časťou vety a je tvorený prvkami, ktoré vyjadrujú časové a modálne exponenty majúce najnižší stupeň komunikatívneho dynamizmu. (Porov. generativistický symbol *Aux*, ktorý sa však úplne vylučuje z vety, a tým azda aj z účasti na komunikatívnom dynamizme.)

Práve v súvislosti s tranzitným členom sa nastoľuje aj všeobecnejšia otázka princípov segmentácie a hierarchie segmentovaných častí. Zdá sa, že pôvodná mathesiovská dichotomická segmentácia na východisko a jadro je neudržateľná. I keď sa neuznáva tranzitný člen, ukazuje sa potrebným rozlišovať vlastnú tému a rozšírenú tému a paralelne aj vlastnú rému a rozšírenú rému (ba aj vlastný tranzitný člen a rozšírený tranzitný člen).

Pokiaľ ide o hierarchiu segmentovaných častí, pri jej skúmaní bude veľmi osožný pojem komunikatívneho poľa (A. Svoboda), v rámci ktorého sa vlastne realizuje perspektívna výstavba. Základné delenie je nateraz na komunikatívne polia s explicitnou predikáciou (zložená veta, jednočlenná veta, podradovacia veta) a polia so skrytou predikáciou (atributívna syntagma).

Osobitná pozornosť sa venuje otázke miesta aktuálneho členenia, resp. opisu jeho javov v sústavnom opise jazyka. Popri názoroch, že aktuálne členenie tvorí osobitnú rovinu, t. j. rovinu výpovede, vypracovali sa aj fundovanejšie sústavy. Známa je napr. Danešova sústava trojrovinovej syntaxe. V tejto sústave ide vlastne o tri roviny pri organizácii výpovede: sémantickú, gramatickú a perspektívnu. Inými slovami: opis vetnej perspektívy patrí ako osobitný prvok k opisu syntaktickej roviny. Podobne aj v Sgallovej teórii viacstupňového opisu jazyka má opis vetnej perspektívy pevné miesto pri opise vetnej reprezentácie na sémantickej rovine. Základné poradie je tu také, pri ktorom Agens predchádza pred Actio a Actio pred Patiens, ďalej verbum existentiae pred tým, čo existuje, a situačná kulisa pred Actio. Tieto základné vzťahy sa, prirodzene, menia vplyvom konsituácie, ale aj vplyvom kontrastu, opakovania nesprávne pochopenej vety (second instance level). Aj v niektorých prácach generativistov sa venuje pozornosť vetnej perspektíve, a to obyčajne v súvislosti s problémom, či tento jav patrí do hĺbkovej alebo povrchovej štruktúry. Popri prvotných názoroch, že ide o poradie slov, resp. vetných členov, ktoré sa ustaluje rozličnými transformačnými pravidlami až v povrchovej štruktúre, a že teda treba predpokladať istý základný poriadok, s ktorým možno pracovať v hĺbkovej štruktúre, objavujú sa názory, že vetná perspektíva je prvkom z hĺbkovej štruktúry. Podľa A. V. Isačenk a jestvuje základné poradie, nezávislé od kontextu. Empiricky sa dá zistiť, že ide o poradie *S — Adv (modi) — V — O (dat) — O (acc) — Adv (dir)*. Toto poradie môže byť úplne fiktívne, a preto pri opise konkrétneho jazyka treba zaviesť pravidlá pre to, čo sa uvádza ako téma a čo ako réma.

Zaujímavý je v tejto súvislosti pokus O. Dahla opísať vetnú perspektívu už v hĺbkovej štruktúre, a to ako rozdiel pozícií pred symbolom implikácie a po ňom: pred symbolom implikácie stojí ako téma generická alebo určitá menná skupina.

I. I. Kovtunova pokladá výpoveď, a teda aj aktuálne členenie, za osobitnú rovinu jazykového systému. Pravda, táto rovina nie je tvorená jednotkami nižšej roviny, vetami, ale osobitným zoskupením syntaktických zložiek vety. Podľa toho sa výpoveď v segmentoch zhoduje s vetou, ale jej štruktúrna organizácia sa realizuje pomocou supersegmentálnych prostriedkov, t. j. intonácie a poriadku slov. Jestvuje spravidla niekoľko výpovedí s rovnakou syntaktickou štruktúrou, ale odlišných rozložením zložiek a intonáciou. To znamená, že na báze vety s istými syntaktickými prvkami možno tvoriť istý počet výpovedí. Súhrn týchto viet tvorí — podľa I. I. Kovtunovej — paradigma. Pritom výpovede maximálne nezávislé od kontextu sú paradigmaticky silné (a súčasne syntagmaticky slabé), kým výpovede maximálne závislé od kontextu sú paradigmaticky slabé (súčasne syntagmaticky silné). V syntagmaticky silnej pozícii sa prejavujú všetky rozlišovacie príznaky (t. j. poriadok

slov, daný poradím téma — réma, ako aj intonácia, realizovaná zvýšením tónu na téme a dynamickým prízvukom na réme — to je tzv. logický prízvuk).

Členmi jednej paradigmy sú napr. vety (vlastne výpovede) *Malčik / prišol. Prišol / malčik. Prišol malčik.* (Táto veta je perspektívne nerozčlenená, ak sa predpokladá, že ide o sloveso existencie.) K týmto trom štylisticky neutrálnym členom paradigmy pristupujú tri paralelné štylisticky relevantné výpovede, charakterizované zdôraznením niektorého člena, napr. *Malčik / prišol.* Treba povedať, že pojem paradigmy a jej neutrálnych i štylisticky príznakových členov je závažným prínosom k teórii vetnej perspektívy a silným dôvodom pre zaradenie vetnej perspektívy do sústavného opisu jazyka.

Rovnako závažné dôvody pre takéto zaradenie uvádza aj M. A. K. Halliday. Podľa neho je vetná perspektíva taký univerzálny jav, že bez nej by nijaký sémiotický systém nebol jazykom. Vetná perspektíva tvorí jednu z malého počtu funkčných zložiek jazyka. Tieto zložky uznáva Halliday vlastne len tri: experienciálnu (dá sa porovnať s Bühlerovou zobrazovacou funkciou a Danešovou sémantickou rovinou), interpersonálnu (u Bühlera apelová a výrazová funkcia, u Daneša gramatická rovina) a textovú (u Bühlera takejto funkcie niet, u Daneša sa rovná organizácii výpovede). Textová zložka jazyka (vlastne text vytvárajúca, text-creating) je jazyku vrodená, ale nebolo by ju správne obmedzovať iba na parole, resp. iba na výpoveď. Je integrálnou zložkou jazykového systému a reprezentuje časť významového potenciálu tohto systému. Vetná perspektíva je vlastne textovou zložkou gramatiky vety. Pritom textová zložka nie je rovina, ale predstavuje vertikálne rozdelenie v obsahovom pláne a s používaním jazyka je zviazaná iba nepriamo, svojou textotvornou funkciou.

Vzťah vetnej perspektívy a teórie textu sa ešte len začína skúmať. Tento vzťah sa týkajú vlastne aj výskumy F. Daneša o organizácii textu, jeho teória tematických postupností, ale pozoruhodné sú aj výskumy W. Dresslera. Dressler vychádza z poznatku, že už mnohí bádatelia vyslovujú požiadavku skúmať vetnú perspektívu i celú výpoveď z hľadiska suprasyntaxe. Ale nie je vždy jasné, či suprasyntaktický znamená supragramatický alebo extragramatický. Skoro všetci autori (okrem F. Daneša a B. Palka) skúmajú iba izolované vety. Hovoria síce o „vkladaní“ vetnej perspektívy do menlivých kontextov, ale tieto kontexty už neskúmajú. Teóriu vetnej perspektívy i opis vetnej perspektívy treba začleniť do gramatiky textu. Cieľom tejto gramatiky je pomocou tematických pravidiel umožniť predvídanie všetkých možných (a správnych) výskytov textových jednotiek (textém). Na tento cieľ však treba gramatiku textu začleniť do pragmatiky, ktorá skúma mimo-jazykovú, situačnú využiteľnosť jazyka.

Aj tieto stručné poznámky ukazujú, že pri skúmaní vetnej perspektívy sa uplatňujú rozmanité prístupy a metódy. Ešte väčšia rozmanitosť sa prejavila

v koreferátoch a diskusiách na spomínanom sympóziu o aktuálnom členení. Preto by bolo užitočné skúmať problematiku vetnej perspektívy **sústredenejšie a s jednotnejším metodologickým pohľadom.**

Pri ďalšom bádání by bolo treba zamerať sa na explicitnú formuláciu javov **vetnej perspektívy** v rámci teórie **gramatiky** (a usilovať sa o čo najväčšiu úplnosť), ako aj skúmať dosah teórie vetnej **perspektívy** pre aplikovanú jazykovedu.

DISKUSIE

KVANTITATÍVNY A KVALITATÍVNY PRVOK V ZLOŽENOM
SÚVETÍ

FRANTIŠEK KOČIŠ

0. Konštruktívna diskusia o zloženom súvetí priniesla mnoho riešení nielen v otázkach zloženého súvetia. Rozšírila sa najmä zásluhou českých lingvistov (J. Hrbáček, K. Svoboda, J. Bauer, J. Štěpán)¹ na všeobecné otázky syntaxe. Z nich najväznejšie sa ukazujú tieto: podstata základných syntaktických vzťahov, ich vzájomný pomer vo vetnej a súvetnej štruktúre, otázka, čo je priradovacie a podradovacie súvetie, syntaktický izomorfizmus, svojbytnosť syntaktickej štruktúry, odvodenosť vetnej a súvetnej štruktúry, aplikácia kvantitatívneho a kvalitatívneho aspektu pri odvodzovaní súvetných štruktúr.

Napriek tomu, že diskusia o zloženom súvetí trvá viac rokov, že zložené súvetie má v súčasnej syntaxi slovenského a českého jazyka pevné miesto a svoju konštantnú definíciu, predsa len viac otázok ostáva otvorených, ku ktorým sa syntaktici znova a znova vracajú. Je to užitočná vec a chvályhodný je aj spôsob, akým sa problematické miesta v zloženom súvetí dostávajú znova do diskusie. Z posledných príspevkov za veľmi konštruktívny treba pokladať článok J. Štěpána *K problematice složitěho souvětí v současné spisovné češtině*, na ktorý nadväzuje ďalší článok J. Hrbáčka *Poznámky k diskusi o tzv. složitěm souvětí*.² Naš diskusný príspevok chceli by sme zacieliť na niektoré vývody J. Hrbáčka i ostatných autorov, a to najmä na ich poznámky o kvantitatívnom a kvalitatívnom kritériu pri vymedzovaní zloženého súvetia.

1. V poslednom článku J. Hrbáčka predovšetkým prekvapuje konštatovanie, že „kvantitatívni určení složitěho souvětí je subjektivní a vymezení

¹ J. Hrbáček, *O pojetí a klasifikaci tzv. složitěho souvětí; typy souvětých konstrukcí*, Slovo a slovesnost 26, 1965, 27–35; K. Svoboda, *K třídění složených souvětí*, Slovo a slovesnost 26, 1965, 35–44; tenže, *Ještě k problematice souřadného a podřadného souvětí*, Slovo a slovesnost 28, 1967, 132–136; J. Bauer, *Složitě souvětí a jeho klasifikace*, Slovo a slovesnost 27, 1966, 289–299; J. Štěpán, *K problematice složitěho souvětí v současné češtině*, Slovo a slovesnost 29, 1968, 384–398.

² Slovo a slovesnost 31, 1970, 58–63.

dolní hranice složitosti počtem tří vět je apriorní“.³ Toto konštatovanie prekva-
puje preto, lebo v priebehu diskusie sa priam za axiómu začala pokladať
spodná (dolná) hranica zloženého súvetia, a to počet troch viet alebo vymedze-
nie: viac ako dve vety. Aj sám J. Hrbáček v prvom príspevku o zloženom súvetí
pokladá tento počet viet v zloženom súvetí za prirodzené východisko pri
skúmaní súvetných štruktúr a K. Svoboda súvetné štruktúry skladajúce sa
z troch viet oddeľuje od súvetí s dvoma vetami z toho dôvodu, že syntaktické
celky s tromi vetami utvárajú samostatnú oblasť syntaktických vzťahov, je
ich oveľa viac ako jednoduchých súvetí a sú rozmanitejšie.⁴ Aj F. Miko
o počte troch viet hovorí ako o konštitutívnom znaku zloženého súvetia. Jeho
teoretické odôvodnenie — ako sám uvádza — je celkom jednoduché, lebo aby
súvetie bolo súvetím, musia ho tvoriť minimálne dve vety. Tretia veta už
toto súvetie robí zloženým, „komplikuje“ ho.⁵ Mikovo zdôvodnenie konštitu-
tívnosti kvantitatívneho prvku v zloženom súvetí je zhodné s odôvodnením K.
Svobodu. Počet troch viet ako východisko pri vymedzovaní zloženého súvetia
uvádza už G. Počtová⁶ a nezávisle od nej sme toto kritérium formulovali
vo svojich starších článkoch v Slovenskej reči.⁷ Rovnako aj J. Štěpán kvan-
titatívny prvok hodnotí ako najzávažnejší rys konštrukcie zloženého súvetia.
Toto svoje hodnotenie aj dostatočne podkladá: „...na jeho základě se rozlišuje
souvětí jednoduché (dvě vety) a složité (tři nebo i více vět).“⁸

Pravda, nie všetci syntaktici uznávajú počet troch viet za hranicu medzi
jednoduchým a zloženým súvetím. Kvantitatívne kritérium ako primárne
odmieta J. Bauer.⁹ Pokladá ho za pomocné a počet troch viet hodnotí len
ako predpoklad na utvorenie zloženého súvetia. Za primárne kritérium pri
vymedzovaní zloženého súvetia J. Bauer berie prítomnosť viac druhov syntak-
tických vzťahov v súvetnom útvere, a tak zložené súvetie definuje na základe
jedného znaku: „Složité souvětí je spojení vět spjatých více než jedním význa-
mově syntaktickým vztahem.“

V prístupe J. Bauera k určeniu zloženého súvetia nemožno nevidieť isté
protirečenie. Počet viet ako kvantitatívne kritérium pokladá za pomocné,
teda nerozhodujúce, nekonštitutívne, no na druhej strane kvantitatívny
aspekt uplatňuje v realizácii syntaktických vzťahov. To v konečnom dôsledku
značí, že kvantitatívnemu kritériu ako jednému z konštitutívnych znakov

³ J. Hrbáček, *Poznámky k diskusi o tzv. složitém souvětí*, Slovo a slovesnost 31, 1970, 59.

⁴ Porov. J. Hrbáček v prvom príspevku, 29; K. Svoboda v prvom príspevku, 35.

⁵ F. Miko, *K diskusi o zloženom súvetí*, Jazykovedný časopis 17, 1966, 65.

⁶ G. Počtová, *Zložené súvetie*, Slovenská reč 26, 1961, 240.

⁷ F. Kočiš, *Ku klasifikácii zloženého súvetia*, Slovenská reč 28, 1963, 161; tenže, *Devät typov zloženého súvetia*, Slovenská reč 28, 1963, 321–342; tenže, *Triedenie a kri-
tériá triedenia*, Slovenská reč 29, 1964, 234.

⁸ J. Štěpán, c. m., 387.

⁹ J. Bauer, c. m., 291.

zloženého súvetia sa v svojej argumentácii nevyhol ani J. Bauer.¹⁰ To napokon ukazuje, že počet viet a počet syntaktických vzťahov medzi vetami je vzájomne podmienený, a tak pri vymedzovaní štruktúry zloženého súvetia treba brať do úvahy aj základný počet viet, aj počet realizácií syntaktického vzťahu medzi vetami tvoriacimi zložené súvetie, ináč povedané — spôsob realizácie syntaktických vzťahov.

To isté vari treba konštatovať aj o argumentácii J. Hrbáčka proti kvantitatívnemu vymedzeniu zloženého súvetia. V jeho stanovisku k počtu viet ako kvantitatívnemu prvku v systéme zloženého súvetia je tiež isté protirečenie. Odmieťa síce rozlišovať jednoduché a zložené súvetie na základe počtu viet (jednoduché súvetie — dve vety, zložené súvetie — tri a viac viet), no na zistenie a vymedzenie základných typov súvetia vôbec a na zistenie základných typologických rozdielov postuluje ako nevyhnutný počet troch viet.¹¹ Nazdávame sa, že sú to dve stránky toho istého problému, lebo určiť základné typy súvetia vôbec značí napokon to isté čo určiť súvetie ako štruktúru. V tejto štruktúre musia mať svoje pevné miesto súvetia alebo typy súvetí s dvoma vetami, s troma i viac vetami podľa pravidla o minimálnom počte viet v súvetí.

S názorom J. Hrbáčka, že počet troch viet ako kritérium na určenie zloženého súvetia je apriórne, tiež nemožno súhlasit'. Apriórnosť značí predpoklad niečoho bez dôkazu. Doterajšia diskusia zreteľne ukazuje, že argumenty za konštitutívnosť minimálneho počtu viet nechýbajú. Ščasti sme ich už uviedli. Jednoduché súvetie sa teda v syntaxi všeobecne prijíma ako osobitný syntaktický útvar. Táto osobitosť sa rovnakým spôsobom vzťahuje na jednoduché priradovacie i podradovacie súvetie. J. Hrbáček zastáva názor, že medzi jednoduchým a zloženým súvetím nemusí byť nijaký kvalitatívny rozdiel. Nevidí napr. rozdiel medzi jednoduchým súvetím $H_1 - H_2$ a zloženým súvetím $H_1 - H_2 - H_3$ a rovnako medzi súvetím $H \rightarrow V$ a $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$.¹² Nazdávame sa, že Hrbáčekov názor dostatočne nerešpektuje v syntaxi prítomnú kategóriu, ktorá sa opiera o prirodzený poriadok vecí a ktorú veľmi dobre vystihuje J. Štěpán, keď hovorí o potrebe rozlišovať jednoduché a zložené súvetie: „Toto rozlišení... umožňuje zkoumat odděleně složité souvětí, odhalovat otázky, které by nemohli vzniknout při analýze souvětí jednoduchého.“¹³

¹⁰ Porov. aj J. Hrbáček, *Poznámky...*, str. 60.

¹¹ J. Hrbáček, *Poznámky...*, str. 59.

¹² J. Hrbáček, *Poznámky...*, str. 58. Autor tu uvádza vzorec $A \rightarrow a_1 \rightarrow a_2$ (v článku je chybné vysádzaný ako $A \rightarrow a_2 \rightarrow a_1$), ktorý charakterizuje ako súvetie s postupnou závislosťou vedľajších viet. S tým však nijako nesúhlasí ďalšie podmienka vzťahu týchto viet: „jsou-li a_1 i a_2 věty téhož druhu závislosti, např. vztažné přívláskové“. Totiž súvetie, v ktorom sú dve vedľajšie vety rovnako závislé od hlavnej vety, má iný vzorec, a to (aj podľa Hrbáčka) $A \rightarrow a_1 + a_2$.

¹³ J. Štěpán, c. m., 387.

Pod prirodzeným poriadkom vecí rozumieme istú ontológiu počtu (čísla), ktorá je v syntaxi veľmi evidentná. Syntax čiže skladba je náuka o spájaní slov vo vete, je teda náuka o konštrukciách. Hoci sa tu v prvom rade skúma kvalita vzťahu medzi jednotlivými vetnými alebo súvetnými členmi, nemôžeme nechať bokom kvantitatívny aspekt, počet prvkov vstupujúcich do vzájomného vzťahu. Podľa kvantity vetných prvkov konštruujeme syntagmatické kategórie ako holosť, rozvitosť a viacnásobnosť, priradenosť, podradenosť. Kategória doplnku sa konštituuje na syntagmatickom vzťahu troch prvkov atď.

Aj kombinácia troch súvetných členov sa musí štruktúrne ináč manifestovať ako kombinácia dvoch, nech by to už boli členy homogénne alebo heterogénne. J. Hrbáček z množstva typov a variantov zloženého súvetia mohol vybrať iba dva, ktoré sa podľa jeho názoru líšia od jednoduchých súvetí iba počtom viet. Sú to typy, ktoré sa na prvý pohľad zdajú byť priamočiarym pokračovaním jednoduchého súvetia priradovacieho a podradovacieho. Tým však, že jednoduché priradovacie alebo podradovacie súvetie sa konštrukčne rozšírilo o jednu vetu, prešlo zo sféry jednoduchého súvetia do zloženého a nadobudlo všetky štruktúrne i konštrukčné znaky zloženého súvetia. V priradovacom zloženom súvetí sa už realizujú najmenej dva spôsoby priradovacieho vzťahu z pravej a nepravej parataxy. Kombinačné možnosti troch viet a približne sedem spôsobov priradovacieho vzťahu sú tu nepomerne väčšie. Niet pochybností o tom, že syntaktický útvar s troma súvetnými členmi nadobúda ráz osobitnej syntaktickej entity, osobitnej syntaktickej štruktúry. V plnej miere to platí aj o zloženom podradovacom súvetí s dvoma vedľajšími vetami. Kombinačné možnosti sú tu trojaké. Každá kombinácia predstavuje osobitný typ zloženého súvetia $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$, $H \rightarrow (V_1 - V_2)$, $H \rightarrow (V_1 \emptyset V_2)$ s množstvom vetosledných variantov, ktoré majú počet viet od troch vyššie.

Proti konštitutívnosti počtu troch viet stavia J. Hrbáček aj ten fakt, že v typológii zloženého súvetia sa často nepočíta s typom $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$ (v jeho označení *A a B b*), ktorý obsahuje štyri vety a ktorý treba brať tiež ako základný typ. J. Hrbáček správne dôvodí, že počet štyroch viet je tu minimálny, a preto konštitutívny. Táto pripomienka J. Hrbáčka je veľmi cenná a konštruktívna, lebo po prvé sa dotýka dôležitej otázky o minimálnosti počtu viet v zloženom súvetí a po druhé uznáva sa v nej typ zloženého súvetia s minimálnym počtom štyroch viet.

Minimálny počet viet je základným konštrukčným prvkom pri derivačnom i kombinačnom princípe uplatňovanom v genéze zloženého súvetia a podľa J. Hrbáčka je nevyhnutným aj pri zisťovaní základných typologických rozdielov medzi jednotlivými súvetnými vzorcami.¹⁴ Tento minimálny počet nie je

¹⁴ J. Hrbáček, *Poznámky...*, str. 59.

v každom type rovnaký. Na podmienenosť minimálneho počtu viet a realizácie vzťahov v zloženom súvetí sme už poukázali v článku *Triedenie a kritériá triedenia*. Štyri vety (hlavné a vedľajšie) ako **minimálny** počet viet sme predpokladali pri troch typoch zloženého súvetia. Dnes tento počet ako minimálny predpokladáme pri štyroch typoch. Jedným z nich je typ $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$, ktorý uvádza aj J. Hrbáček. Ostatné tri typy sú tieto: $H_1 - H_2 \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$, $H_1 - H_2 \rightarrow (V_1 - V_2)$, $H_1 - V_1 \leftarrow H_2 \rightarrow V_2$. Utvorené sú na základe minimálneho počtu hlavných viet (2) a vedľajších viet (2), pričom vedľajšie vety sú v tom istom vzájomnom vzťahu ako pri typoch s jednou hlavnou vetou.

Podľa doterajších našich zistení už väčší počet viet (od päť vyššie) len hlavných alebo hlavnej a vedľajších viet alebo hlavných a vedľajších viet v jednom syntaktickom celku tvorí buď variant jedného z typov zloženého súvetia, buď syntaktický celok, ktorý možno rozdeliť na jednoduché súvetie a zložené súvetie istého typu alebo na dve i viac zložených súvetí (pracovne sme takéto syntaktické celky nazvali viacnásobnými zloženými súvetami). Pre väčšiu názornosť nebude vari od veci uviesť niekoľko dokladov na tieto tzv. viacnásobné zložené súvetia s príslušnými vzorcami jednotlivých súvetí. V týchto syntaktických celkoch nejde o kombináciu spôsobov závislosti vedľajších viet, o kombináciu vzťahov, ale o parataktické spojenie jednoduchého súvetia so zloženým alebo o parataktické spojenie viac zložených súvetí:

a) jednoduché podradovacie súvetie ($H \rightarrow V$) a zložené súvetie typu $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$; priradenie označíme značkou //:

Tu dupotali zadnými nohami, akoby boli chceli neznámeho im Štefana odplašiť, // tu skrývali sa za chlpy suchej hrachoviny, ktorou Jerguš vystlal klietky, aby im nebolo zima. (Ondrejov) — A keď Ondrejova mať zistila, že Ondrej spí, všetko sa v nej uvoľnilo // a plakala, kým ju nepremohol spánok. (Jašík)

b) dve zložené súvetia (napr. $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2 // H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$):

Keď Pavol Hron povedal, že niččo urobí, tak to urobil, // a keď povedal, že niekde pôjde, tak išiel. (Urban) — Povie mu, ako zorganizovať útok na vrchy, aby sa neprešmykla ani myš, // povie mu, kde treba udrieť najprv, aby ostatní nič nezvetrili. (Mináč)

Treba ešte uviesť, že za varianty pokladáme aj zložené súvetia zvyčajne s jednou hlavnou vetou (môže ich byť aj viac, ale v tom prípade musia nasledovať **bezprostredne** za sebou) a najmenej s troma vedľajšími vetami, medzi ktorými sa realizujú spôsoby závislosti vedľajších viet známe z troch typov zloženého súvetia druhej štruktúry $H \rightarrow V_n^{15}$, a to a) $\rightarrow V_1 \rightarrow V_2$, b) $\rightarrow (V_1 - V_2)$, c) $\rightarrow (V_1 \emptyset V_2)$ čiže prehlbovanie, násobenie a vetvenie závislosti.¹⁶

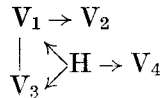
¹⁵ Bližšie o tejto štruktúre hovoríme v článku *O hierarchizácii základných syntaktických vzťahov*, Slovenská reč 34, 1969, 372.

¹⁶ Porov. aj F. Miko, c. m., 69 n.

V týchto hybridných zložených súvetiach počet vedľajších viet môže ľubovoľne stúpať (podľa zisťovaného materiálu až do desať), pričom vedľajšie vety sa viažu na seba dvoma alebo i troma spôsobmi závislosti. Na ilustráciu uvedieme príklad:

Keď si naša mama vyviezla z humna kolieska, že seno z lúk na sebe pozváža, a kým chystala v kuchyni jedivo prostili sme Daňa, aby nám v úchytku rozprávku povedal. (Figuli)

Jednotlivé spôsoby závislosti graficky naznačíme takto:

V tomto zloženom súvetí sa realizujú všetky tri spôsoby závislosti. Súvetie nemožno segmentovať, lebo všetky tri závislosti sa istým spôsobom viažu na jednu hlavnú vetu a na jednotlivé vedľajšie vety v závislostnom poli.

Tieto hybridné zložené súvetia sa zvyčajne zaraďujú k príslušným typom zloženého súvetia podľa toho, ktorý spôsob závislosti sa viaže na hlavnú vetu (nazývame ho základným alebo primárnym). Tak to robí napr. F. Miko, ktorý kombináciou troch spôsobov závislosti (postup násobenia, prehlbovania a vetvenia) určuje tzv. druhotné podtypy pri type $H \rightarrow V_n$ a $H_n \rightarrow V_n$.¹⁷

Pri sledovaní aplikácie kvantitatívneho prvku konštituujujúceho zložené súvetie je dôležité to, že tieto hybridné zložené súvetia nemožno segmentovať a že sa môžu priradovať k príslušným typom ako svojrázne varianty (podtypy), ktoré však nepatria medzi varianty tvoriace sa vnútri príslušného typu (ako sú napr. varianty podľa miesta hlavnej vety v súvetí).

Okrem variantov vnútri typu a variantov, ktoré sme nazvali hybridnými zloženými súvetiami, všetky ostatné syntaktické celky s viac ako štyrmi vetami dajú sa rozdeliť na jednoduché súvetia a zložené súvetie alebo na dve a viac zložených súvetí spojených priradovacím vzťahom. Preto popri kvantitatívnom kritériu minimálneho počtu viet pri konštituovaní zloženého súvetia pokladáme za potrebné uplatňovať ešte kritérium nerozdeliteľnosti zloženého súvetia. V každom type a v jeho variante je nerozdeliteľnosť vyjadrená spôsobom realizácie základných syntaktických vzťahov medzi jednotlivými vetami. A tak kritérium nerozdeliteľnosti zloženého súvetia úzko súvisí s jeho kvantitatívnym a kvalitatívnym určením.

Záverom k tejto časti príspevku by sme chceli konštatovať, že kvantitatívne kritérium je konštitutívnym prvkom pri vymedzovaní systému zložených súvetí, a to tak pri určovaní tzv. dolnej i hornej hranice, ako aj pri určovaní

¹⁷ F. Miko, c. m., 70 n.

jednotlivých typov. Pravda, kvantitatívne kritérium samo o sebe nemôže konštituovať zložené súvetie. Súčasne s ním treba uplatňovať kvalitatívne kritérium, ktoré vyplýva zo spôsobu realizácie základných syntaktických vzťahov medzi jednotlivými vetami v zloženom súvetí, a kritérium nerozdeliteľnosti zloženého súvetia, podľa ktorého v systéme zložených súvetí identifikujeme základné typy a ich varianty a kombinácie týchto typov, ktoré sme pracovne nazvali viacnásobnými zloženými súvetiami.

2. V druhej časti príspevku chceme zaujať stanovisko k niektorým výkladom realizácie priradovacieho a podradovacieho vzťahu v zloženom súvetí, najmä k výkladu J. Bauera, J. Hrbáčka a J. Mistríka.¹⁸

Spôsob realizácie základných syntaktických vzťahov medzi vetami v zloženom súvetí sa v príspevkoch spomína aj ako kvalitatívne vymedzenie zloženého súvetia, ktoré je druhým dôležitým znakom zloženého súvetia. Základné syntaktické vzťahy sa v zloženom súvetí môžu realizovať samostatne alebo spoločne v istej kombinácii. Doterajšie výklady o tom, ako sa základné syntaktické vzťahy zúčastňujú na konštituovaní zloženého súvetia, nie sú v diskusii jednotné.

J. Bauer vari ako jediný zastáva názor, že v zloženom súvetí s hlavnými vetami, teda s jediným priradovacím vzťahom, sa nevyhnutne musia realizovať dva odlišné spôsoby priradovacieho vzťahu: zlučovací a odporovací, zlučovací a vylučovací atď. Ak sa vety spájajú len jedným spôsobom priradovania, nemôže ísť o zložené súvetie. Prakticky teda J. Bauer zo zloženého súvetia vyraduje súvetia s čistým zlučovaním.¹⁹ S týmto názorom nemožno súhlasiť z dvoch príčin. Po prvé: zložené súvetie konštituujú najmenej tri vety. Bolo by nelogické a nesystémové zo štruktúry zloženého súvetia vylúčiť súvetie s tromi alebo viac vetami len preto, že sa medzi jednotlivými vetami realizuje iba jeden spôsob priradovacieho vzťahu. Po druhé: urobila by sa tu akási neopodstatnená diskriminácia jedného spôsobu priradovacieho vzťahu. Okrem toho takýmto hierarchizovaním spôsobov priradovania sa v štruktúre zloženého súvetia zbytočne zdôrazňuje významový zreteľ. Vylúčením čisto zlučovacích zložených súvetí by sa narušila takmer axiomatická (vyjadrená aj kvantitatívne) typologická diferencovanosť syntaktických útvarov: jednoduchej vety (1), jednoduchého súvetia (2), zloženého súvetia (3 → n).

Pri dôslednom uplatňovaní svojho postupu by J. Bauer musel tú istú diferenciáciu urobiť aj v zloženom súvetí, v ktorom sa realizuje len podradovacie vzťah, a to pri postupnom rozvíjaní hlavnej vety komponentom → V_1 → V_2 , ale najmä komponentom → ($V_1 - V_2$).²⁰

¹⁸ Vychádzame z článkov J. Bauera a J. Hrbáčka uvedených v pozn. 1 a z článku J. Mistríka, *Príspevok ku klasifikácii súvetí*, Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, *Philologica XI—XII*, Bratislava 1959—60, 27 n.

¹⁹ J. Bauer, c. m., 293.

Ukazuje sa, že z hľadiska celého systému zložených súvetí aj súvetia s jedným (obyčajne ide o zlučovací) spôsobom priradovania medzi troma i viacvetami treba pokladať za zložené súvetia.

V zložených súvetiach, v ktorých konštitutívnym vzťahom je podradovací vzťah a ktoré sa všeobecne označujú vzorcom $H \rightarrow V_n$ a základnými typmi $H \rightarrow V_1 \rightarrow V_2$, $H \rightarrow (V_1 - V_2)$, $V_1 \leftarrow H \rightarrow V_2$, sa do istej miery ukazuje ako sporné miesto komponent $\rightarrow (V_1 - V_2)$. V zloženom súvetí s týmto komponentom niektorí lingvisti podradovací vzťah pokladajú za nadradený, dominantný, priradovací vzťah medzi vedľajšími vetami za komplementárny a pre štruktúru typu nerelevantný. V tomto postupe sa okrem iného zreteľne ukazuje, že príslušní lingvisti dávajú do priameho vzťahu viacnásobný vetný člen a komponent $\rightarrow (V_1 - V_2)$. Tento komponent sa označuje aj ako viacnásobná vedľajšia veta.²¹ J. Hrbáček sa k problému viacnásobnosti vedľajších viet, k tzv. viacnásobnej vedľajšej vete vracia ešte raz v krátkej poznámke.²² Podstatu viacnásobnosti nevidí v prítomnosti priradovacieho vzťahu, v koordinácii, ale v rovnakej syntaktickej závislosti niekoľkých členov alebo viet od nadradeného člena alebo nadradenej vety. Priradovací vzťah medzi závislými členmi alebo vetami spravidla je, ale nemusí byť.²³ Odôvodňuje to tým, že viacnásobnosť je jav konštruktívny a fakultatívny a že k tejto konštrukcii koordinácia spravidla len pristupuje.

Tento výklad viacnásobnosti má tú metodologickú chybu, že konečné riešenie vlastne nepodáva, len objasňuje problém z druhého konca. Podľa J. Hrbáčka časti viacnásobného člena (viacnásobnej vety) sú uvedené do rovnakej roviny syntaktickej závislosti opakovaním prostriedkov závislosti a spojkou *a*. J. Ružička zas hovorí, že všetky časti viacnásobného vetného člena sa musia spájať s ostatnými vetnými členmi rovnakými syntaktickými vzťahmi.²⁴ Tento rovnaký typ syntaktického vzťahu — ako ho charakterizuje J. Hrbáček — je však ešte niečím podmienený, z niečoho vyplýva. J. Ružička to presne definuje: Viacnásobný vetný člen vzniká priradením dvoch alebo niekoľkých rovnocenných (podč. F. K.) vetných členov.²⁵ Rovnaký vzťah k inému komponentu istého celku môžu mať len tie časti, ktoré sú aj medzi sebou kvalitatívne rovnaké, rovnocenné, rovnorodé. To je východisko a jediné

²⁰ V tejto súvislosti je pozoruhodné, že J. Ružička zložené súvetie s jednou hlavnou vetou a s dvoma vedľajšími vetami, medzi ktorými nie je nijaký syntaktický vzťah pokladal v staršej klasifikácii za jednoduché súvetie.

²¹ O tomto spornom mieste pozri aj náš príspevok *O hierarchizácii základných syntaktických vzťahov*, Slovenská reč 34, 1969, 374—377.

²² J. Hrbáček, *Ještě k několikanásobnému přísudku*, Slovenská reč 35, 1970, 238.

²³ J. Hrbáček na dôkaz toho, že medzi dvoma vedľajšími vetami rovnako závislými od hlavnej vety nemusí byť priradovací vzťah (koordinácia), uvádza toto súvetie: *Já jsem jí řekla, že bych měla kupce na ten její bílý ležák a že se jí tu beztoho přeleží.* (K. Č pek)

²⁴ J. Ružička, *Viacnásobný vetný člen*, Jazykovedné štúdie I, 1956, 153.

²⁵ J. Ružička, c. m., 153.

²⁶ Súvetie, ktoré cituje J. Hrbáček (pozn. 23) ako príklad na absenciu koordinácie

riešenie, z ktorého musíme vychádzať, ak sa nechceme dostať do bludného kruhu. Ak sa viac rovnocenných častí (komponentov) dostáva do vzájomného vzťahu, ak majú rovnaký stupeň dôležitosti, funkčnosti a významu, ich vzájomný vzťah je nevyhnutne priradovací. Všetky časti stoja vedľa seba, nestrácajúc nič zo svojej rovnocennosti.

Ten istý obraz poskytuje aj viacnásobný vetný člen. Vnútorne je konštruovaný na základe rovnocennosti všetkých častí a navonok sa prejavuje rovnakým vzťahom k inému objektu ako celok i ako rad rovnocenných častí. Niet dôvodu to isté neaplikovať aj na vzájomný vzťah vedľajších viet, ktoré sú rovnakým spôsobom podradené jednej hlavnej vete. Musíme medzi nimi nevyhnutne predpokladať priradovací vzťah. Ináč by sme pracovali so súvetným komponentom bez jeho bližšieho syntaktického určenia.²⁶

Nejednotne a pomerne zložito vysvetľujú syntaktici zúčastňujúci sa v diskusii o zloženom súvetí realizáciu oboch syntaktických vzťahov v jednom zloženom súvetí. Najvýraznejšie sa tu uplatnili názory J. Hrbáčka, J. Bauera a F. Miku. Stanovisko k niektorým ich vývodom sme zaujali v článku *O hierarchizácii základných syntaktických vzťahov*, a to najmä k ich vysvetľovaniu vzájomného pomeru priradovacieho a podradovacieho vzťahu v zloženom súvetí. Tento vzájomný pomer zhodne riešili rozčlenením zložených súvetí na priradovacie a podradovacie. V priradovacom zloženom súvetí nadradeným, dominantným vzťahom je podľa ich výkladu priradovací vzťah, v podradovacom zloženom súvetí podradovací vzťah. Pojem nadradenosti jedného alebo druhého vzťahu prevzali od J. Mistríka, ktorý sa v dávnejšom príspevku ku štruktúre súvetí vôbec zamýšľal aj nad štruktúrou zložených súvetí. J. Mistrík sám sa však oboma vzťahmi v zloženom súvetí zaoberal na základe syntagmatického princípu.²⁷ Zložené súvetie chápe ako svojrázny gramatický a významový celok, v ktorom vzťahy medzi vetami sú podobné vzťahom medzi vetnými členmi. Štruktúra zložených súvetí je analogická so štruktúrou jednoduchej vety a jednoduchého súvetia.²⁸ Podobnosť štruktúry troch syntaktických celkov (vety, súvetia a zloženého súvetia) vidí v možnosti uplatnenia syntagmatického princípu v každom z týchto celkov.

medzi vedľajšími vetami, treba posudzovať trochu ináč. Obidve vedľajšie vety sú reprodukovanou priamou rečou; v nezávislom postavení sú tieto vety spojené nepravou parataxou, vzťah medzi nimi je koncesívny a je vyjadrený aj v priradovacej konštrukcii časticou beztoho: *Méla bych kupce na ten tvůj bílý ležák, beztoho (stejně, tak jako tak, vždyť) se ti tu přeže.* — Významová determinácia (koncesivnosť) medzi týmito vetami syntakticky vyjadrená nepravou parataxou sa v rovnakom závislom postavení oboch viet prejavuje absenciou významovej koordinácie, ale formálna parataxa medzi nimi ostáva, hoci ju možno pokladať za štylisticky ťažkopádnu. Druhá vedľajšia veta *že se jí tu beztoho přeže* je z hľadiska celej výpovede iba istým dodatkom, dodatočnou poznámkou, ktorú by bolo treba ešte raz uviesť hlavnou vetou: *a povedala som jej ešte to, že sa jej tu beztak přeže.*

²⁷ J. Mistrík, c. m., 45.

²⁸ J. Mistrík, c. m., 42.

V zloženom súvetí sa podľa J. Mistríka syntagmatický princíp môže uplatniť šiestimi spôsobmi: 1) viac hlavných viet sa spája priradovacím vzťahom podobne ako komponenty viacnásobného vetného člena; 2) k podradovaciemu súvetiu sa koordinatívne pripája samostatná veta, ktorá obsahovo nadväzuje na celé podradovacie súvetie; 3) k samostatnej vete sa priraduje podradovacie súvetie – významový vzťah je podobný ako v 2); 4) podradené vety rozvíjajú jednu hlavnú vetu (polychotómia); 5) rozvíjajúca podradená veta sa stáva riadiacou (nadradenou) vetou nasledujúcej vedľajšej (podradenej) vete; 6) niekoľko podradovacích súvetí je spojených podobne ako komponenty viacnásobného vetného člena. V prvých troch prípadoch dominantným syntaktickým vzťahom je priradovací vzťah, v ostatných je dominantným podradovací vzťah.²⁹

V klasifikácii zloženého súvetia potom J. Mistrík ku každému typu uvádza paralelnú syntagmu z jednoduchej vety. Pracuje s pojmami viacnásobný, rozšírený a rozvitý vetný člen a paralelne k tomu s viacnásobnými, rozšírenými a rozvitými typmi zloženého súvetia. Táto analógia syntagmatického princípu v zloženom súvetí je koštruktúrne reálna, ale štruktúrne nemožno na nej stavať, nedá sa podľa nej meritórne vysvetliť pomer priradovacieho a podradovacieho vzťahu v zloženom súvetí. Zložené súvetie sa všeobecne derivuje z jednoduchého súvetia (priradovacieho a podradovacieho) pripojením ďalšej (hlavnej alebo vedľajšej) vety. Pomer priradovania a podradovania (parataxy a hypotaxy) nemôžeme preto bez nebezpečenstva zjednodušovania vykladať na základe ich pomeru v jednoduchej vete. Medzi vetným členom a vetou (hlavnou alebo vedľajšou) je tiež istý vzťah izomorfizmu, rovnakej funkčnej zaradenosti, ale je medzi nimi dôležitý rozdiel: veta má predikačný charakter, je predikáciou, a tak vnútri svojej vlastnej štruktúry predstavuje syntaktickú jednotku so všetkými atribútmi jednoduchej vety (pravda, okrem tých prvkov, ktoré jej samostatnosť do istej miery významovo obmedzujú práve zaradením do vyššieho syntaktického celku). Vzťah, ktorým sa pripája veta k vete, má už kvalitu vyššej roviny, kvalitu vzťahu (priradovacieho a podradovacieho) z jednoduchého súvetia.

J. Mistrík nevyčerpal všetky možnosti aplikovania syntagmatického princípu v štruktúre zloženého súvetia. Koordinatívna syntagma *zelené záhrady a domy* obsahuje v sebe dve možnosti aplikácie v zloženom súvetí. Jednu z nich uvádza aj J. Mistrík. Paralela k tejto syntagme je zložené súvetie skladajúce sa z jednoduchého podradovacieho súvetia a jednoduchej vety. Druhá možnosť paralely

²⁹ Podľa nášho názoru aj v prípade 6) dominantným vzťahom by mal byť priradovací vzťah. Vyplýva to logicky z Mistríkovho výkladu o realizácii oboch vzťahov v zloženom súvetí. Podradovacie súvetie viacnásobné by sa malo potom zaradiť medzi priradovacie súvetia.

je tá, že prívlastok *zelené* sa môže vzťahovať aj na substantívum *domy*, to značí, že prívlastok môže obe substantíva rozvíjať rovnakým spôsobom. Príslušné zložené súvetie by malo mať takýto vzorec: $V \leftarrow (H_1 - H_2)$. Vedľajšia veta obe hlavné vety rozvíja rovnakým spôsobom. Ďalšou syntagmou, ktorá má svoju paralelu v zloženom súvetí a ktorú J. Mistrík neaplikuje, je dvojité determinatívna syntagma *pekný dom za mostom* alebo jej variant *dom za mostom spravo*. Zložené súvetie zodpovedajúce tejto syntagme má vzorec $V_1 \leftarrow H \leftarrow V_2$.

V Mistríkovom vymedzení zloženého súvetia sú naznačené dva dôležité momenty, ktoré podrobnejšie rozpracovali už spomínaní autori. Predovšetkým J. Hrbáček zdôraznil analógiu vzťahov v jednoduchej vete a v zloženom súvetí a nadradenosť (primárnosť) jedného syntaktického vzťahu v štruktúre zloženého súvetia. J. Hrbáček však analógiu vzťahov v jednoduchej vete v zloženom súvetí neviaže na syntagmatický princíp, ale na vzájomný pomer priradovacieho a podradovacieho vzťahu vo vete.³⁰

Z hľadiska realizácie základných syntaktických vzťahov v jednom zloženom súvetí treba si ešte všimnúť poznámku J. Hrbáčka o zloženom súvetí typu $(H_1 - H_2) \rightarrow V$ — alebo ako ho sám označuje $A B \rightarrow (ab)$.³¹ Tento typ J. Hrbáček vo svojej poslednej klasifikácii zloženého súvetia už neuvádza a po dosť podrobne vysvetlenom, ale nie veľmi presvedčivom transformačnom postupe zaraďuje tento typ ako zvláštny variant typu $A a B b$. Nazdávame sa, že ťažko možno pokladať za transformáciu taký postup, v ktorom sa predpokladá redukcia jedného súvetného člena za podmienky, že je formálne i významovo rovnaký s iným súvetným členom. J. Hrbáček ďalej nevysvetlil, prečo svoj vzorec $A B \rightarrow (ab)$ dáva do rovnosti so vzorcom $(H_1 - H_2) \rightarrow V$, v ktorom je iba jedna vedľajšia veta a keď celé súvetie ako typ je založené na minimálnom počte troch viet. Zložené súvetie typu $H_1 \rightarrow V_1 - H_2 \rightarrow V_2$ ($A a B b$) je konštituované na minimálnom počte štyroch viet a má osobitnú, podľa J. Hrbáčka priradovaciu konštrukciu, je teda jedným zo základných typov zloženého súvetia. V type $(H_1 - H_2) \rightarrow V$ štvrtým členom mohla by byť síce aj ďalšia priradená vedľajšia veta, vzorec by potom mal podobu $(H_1 - H_2) \rightarrow (V_1 - V_2)$, ale to by už značilo zmenu celej konštrukcie. Nešlo by tu už o pôvodný typ $(H_1 - H_2) \rightarrow V$, ale skôr o hybridný variant k typu $H_1 - H_2 \rightarrow (V_1 - V_2)$.³²

Zastávame názor, že zložené súvetie so vzorcom $(H_1 - H_2) \rightarrow V$ treba konštituovať ako osobitný typ s minimálnym počtom troch viet a s príslušnými variantmi podľa miesta vedľajšej vety a podľa počtu hlavných viet.

³⁰ J. Hrbáček, c. m. v pozn. 1, 28 n.

³¹ J. Hrbáček, *Poznámky...*, str. 61.

³² Spoločnú (globálnu) determináciu treba potom hodnotiť ako jeden spôsob závislosti vedľajšej vety podobne ako násobenie, prehĺbovanie a vetvenie závislosti, ktoré v čistej forme môžu konštituovať typ. — K tejto determinácii sa bude treba ešte vrátiť, najmä k tomu jej chápaniu, ktoré podal F. Miko v príspevku *K diskusi o zloženom súvetí* (pozn. 5).

Poznámky ku kvalitatívnemu kritériu pri vymedzovaní štruktúry a typov zloženého súvetia sú menej kompaktné ako ku kvantitatívnemu kritériu, ale **nazdávame sa, že sa dotýkajú ešte stále aktuálnych otázok v štruktúre a typológii zloženého súvetia.**

NAD ATLASOM SLOVENSKEHO JAZYKA I*

IZIDOR KOTULIČ

O výskum a spracovanie slovenských nárečí sa zaujímali už dávnejšie (ešte v polovici 19. storočia) viacerí domáci i zahraniční bádatelia. Dnes je už skoro všeobecne známe, že štúrovcí zbierali slovesný folklórny materiál (rozprávky, porekadlá, príslovia, frázy, hádanky ap.) pre účely literárne a národnobuditeľské, ale aj odborné. Pomýšľali totiž zo zozbieraného nárečového materiálu spracovať aj slovník slovenského jazyka. Rovnako veľký záujem o bohatstvo a krásu slovenského jazykového (nárečového) a folklórneho materiálu, a to priamo alebo nepriamo, prejavovali najmä ruskí slavisti (I. I. Sreznevskij, O. M. Bodanskij, A. M. Seliščev a i.), medzi ktorými nadovšetko vynikal a slovenskej národnej i kultúrnej veci priat I. I. Sreznevskij, ktorý v roku 1842 niekoľko mesiacov chodil po Slovensku a zbieral slovenský nárečový a folklórny materiál priamo, ale väčšinou ho dostával ako hotový, zozbieraný, od slovenských národných buditeľov a národovcov v nádeji, že sa ho podarí publikovať. Žiaľ, tento materiál ostal v rukopise a zachoval sa v pozostalosti I. I. Sreznevského v Archíve AN ZSSR v Leningrade a v Centrálnom archíve literatúry i ısskustva v Moskve. Až v posledných rokoch sa z tohto doteraz zväčša rukopisného, ale bohatého i jazykovo a folklórne cenného materiálu podarilo uvrejniť aspoň nepatrné zlomky¹. To znamená, že prvenstvo zbierania a spracovania slovenského nárečového materiálu sa nemôže priznávať až F. Pastrnkovi. Systematickejšie, ba skôr cielavedomejšie sa do akcie zbierania a spracovania slovenského nárečového materiálu pustil koncom 19. storočia český profesor na Viedenskej univerzite F. Pastrnek a začiatkom 20. stor. slovenský lingvista a publicista S. Czambel. Všetky spomínané štyri výskumné akcie slovenských nárečí (štúrovská a Sreznevského, Pastrnkova a Czamblova) v minulosti priniesli bohatý a pomerne hodnotný nárečový materiál, ktorý sa sčasti dočkal aj monografického spracovania a vydania (F. Pastrnek², S. Czambel³). Pravda, vtedy nebolo možno pomýšľať pre známe príčiny politické i technické na spracovanie slovenského nárečového materiálu v podobe *Atlasu slovenských nárečí*. Prvé náznaky na takto koncepované spracovanie slovenských

* *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus*. Časť prvá — mapy. Časť druhá — Úvod, komentáre, materiály. Bratislava 1968.

¹ Porov. prácu R. Brtáňa *Slováci a Sreznevskij*, Slovenský zborník, Martin 1947, 119 — 162; A. N. Kondrašov, *Slovačkije materialy v archive I. I. Sreznevskogo*, Naučnyje doklady Vyššej školy, Filologičeskije nauki 1959, No 4, 160 n.; Tenže, *Materialy dla Slovaria narečij gornych slovakov, sobrannyje I. I. Sreznevskim*, JČ IX, 1958, 103 n.; I. Kotulič, *Slovenský nárečový materiál v pozostalosti I. I. Sreznevského*, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafaríkianae Prešovensis, Jazykovedný zborník II, 1969, 41 n., a i.

² F. Pastrnek, *Beiträge zur Lautlehre der slovakischen Sprache in Ungarn*, Viedeň 1888; porov. tvrdenie *Atlasu slovenského jazyka I*, Časť druhá — Úvod, str. 17.

³ S. Czambel, *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*, Martin 1906; pravda, tu sa spracoval len materiál (neúplný) z východoslovenských nárečí.

nárečí sa objavujú až v akcii F. Pastrnka (nepriama dotazníková metóda), ale najmä u zakladateľa slovenskej modernej dialektológie na Slovensku V. Vážneho. Až keď v rokoch 1921—1930 začal V. Vážný v Jazykovednom odbore MS konať široko osnovaný sondačný výskum slovenských nárečí dotazníkovou metódou (priamou i nepriamou)⁴ a zapojil do tejto akcie okrem svojich žiakov aj širšiu verejnosť (učiteľov, notárov, farárov ap.), začala sa črtat možnosť atlasového spracovania slovenských nárečí. Vo Vážneho dotazníkoch sa totiž sledovali dost podrobne všetky jazykové roviny slovenských nárečí (hláskoslovie, morfológia, lexika — tá najviac, ba sčasti aj syntax a frazeológia). Pravda, ani tento veľkolepo zamýšľaný plán výskumu slovenských nárečí V. Vážneho neprebíhal bez ťažkostí a problémov a hlavne nebol dovedený do úplného konca sčasti pre nedostatok spoľahlivých explorátorov (materiál sa získaval väčšinou korešpondenčnou metódou a prostredníctvom ľudí, ktorí príslušné nárečie dôsledne neovládali), ďalej pre pomerne riedku a núdzovo volenú sieť bodov (podľa toho, kde boli explorátori ochotní spolupracovať) a v neposlednom rade aj pre pohnuté pomery v 30. a v prvej polovici 40. rokov. To všetko značne sťažovalo a negatívne poznačilo vtedajší výskum slovenských nárečí.

V. Vážný z vlastných výskumov a ročných správ svojich spolupracovníkov a žiakov⁵ vypracoval prvý a pomerne dôkladný syntetický obraz o stave slovenských nárečí⁶, a to aj s technicky skromnými izoglosovými mapkovými prílohami (spolu ich je 55 a 1 mapka historických stolíc) a s textovými ukážkami (41)⁷, ktorý pomerne dlho suploval podrobnejší prehľad a spracovanie slovenských nárečí (prakticky 34 rokov⁸).

Pretože medzičasom monografický výskum a spracovanie nárečí modernou jazykovo-zemepisnou metódou vo svete i u nás⁹ značne pokročilo (i vlastná metóda sa zdokonalila a spresnila), upustilo sa od úmyslu pokračovať a dovŕšiť výskum slovenských nárečí menej spoľahlivou a zdľhavejšou korešpondenčnou metódou a žiaci V. Vážneho E. Pauliny a J. Štolc zostavili r. 1946 nový, špeciálny *Dotazník pre výskum slovenských nárečí* (Atlas slovenského jazyka)¹⁰. Autori *Dotazníka* si postavili za cieľ (po predchádzajúcich negatívnych skúsenostiach z podobnej práce V. Vážneho) zozbierať priamou metódou za spolupráce viacerých slovenských jazykovedcov a najmä poslucháčov slovakistiky

⁴ Výskum podľa vopred pripravených dotazníkov: *Dialektologické dotazníky pre Slovensko* (Skúmanie slovenských nárečí). Zostavuje dr. Václav Vážný, Martin 1921—22. Spolu ich vydal 26.

⁵ Porov. správy o nárečových výskumoch žiakov V. Vážneho v časopise *Carpatica* I A, zv. 2., Praha 1939, ktoré uvádza sám organizátor výskumu článkom *Správy o využití prázdninových stipendií, poskytnutých členům dialektologické komise jazykovedného odboru Učené společnosti Šafaříkovy na studium slovenských nárečí v letech 1936—1938*, tamže, str. 147—151.

⁶ V. Vážný, *Slovenská nářečí*, Československá vlastivěda 3, Jazyk, Praha 1934, 219—310.

⁷ Časť východoslovenských textových ukážok (spolu ich je 10) prevzal V. Vážný z cit. práce S. Czambla tu v pozn. 3 (4 rozprávania).

⁸ V tlači je podrobný syntetický opis slovenských nárečí od J. Štolca v plánovanej sérii vlastivedných príručiek, pravda, okrem menších a populárnejších prehľadov o stave slovenských nárečí, ktoré vyšli a vychádzajú v rozličných orgánoch, najmä vo *Vlastivednom časopise*.

⁹ Pozri zväzky Zborníka MS, Jazykovedného časopisu, krajových alebo miestnych nárečových monografií (publikovaných i uložených v archíve FFUK) a i. Aj tu treba povedať, že modernú jazykovo-zemepisnú metódu na Slovensko preniesol a ako prvý uplatňoval V. Vážný a používali i zdokonaľovali ju jeho spolupracovníci a žiaci.

¹⁰ Vydala býv. SAVU r. 1946 na 100 lístkoch formátu A6. V celom *Dotazníku* bolo zachytených 2355 slov a tvarov, na ktoré explorátori na mieste výskumu zapisovali príslušné nárečové znenia uvedených (predtlačených) slov a tvarov.

a slavistiky na FF UK¹¹ bohatý nárečový materiál zo všetkých po slovensky hovoriacich obcí (vtedy ich bolo 2559¹²), a to predovšetkým hláskoslovný a tvaroslovný a len v malej miere aj lexikálny¹³. Celá akcia výskumu slovenských nárečí pre *Atlas slovenského jazyka* (ďalej *ASJ*) sa vydarila a čo je potešiteľné, trvala prakticky len 5 rokov (1947—1951¹⁴). Po zhromaždení nárečového materiálu podľa *Dotazníka* a v plánovanej šírke, po jeho kontrole a utriedení (1947—1962) sa pristúpilo k definitívnemu vypracovaniu koncepcie *ASJ* a k vyhotoveniu pracovných¹⁵ a čistopisných¹⁶ máp a komentárov. Pravda, koncepcia *ASJ* spočiatku nebola celkom jasná do podrobností, hoci do veľkej miery vyplývala už aj zo samotného osnovania a zostavenia *Dotazníka*, jeho obsahu, počtu vybratých slov i siete bodov a v neposlednej miere ju značne podmieňovali aj predpokladané vysoké finančné náklady na tlač hotových máp, ba aj na rukopisné vyhotovovanie čistopisných máp pre tlačiareň, náročná technika jazykovozemepisného zobrazovania zachytenej situácie príslušných javov ap. Spočiatku sa totiž staval maximalistický plán pokiaľ ide o sieť bodov a plánovalo sa zachytiť jazykovú situáciu príslušnou technikou (symbolovou, izoglosovou, šrafovanou a kombinovanou) vo všetkých slovensky hovoriacich obciach a osadách, z ktorých sa materiál aj získal.¹⁷ Za takéhoto predpokladu by však podkladová čistopisná mapa musela byť hodne veľká (aspoň v mierke 1 : 500 000), pričom symboly (izoglosy ap.) by museli byť veľmi bohato farebne diferencované a aj pomerne malé pre značnú hustotu osídlenia Slovenska v kotlinách, údoliach, poriečiach a na rovinách. Takto zamýšľané zobrazenie podrobnej jazykovej diferenciacie slovenských nárečí by bolo narážalo na neprekonateľné ťažkosti (napr. drobné symboly by sa vnútorne ani vonkajškovo neboli dali ešte ďalej diferencovať, na veľký počet pôvodne plánovaných farieb (okolo 8) pre drobné symboly neboli naše tlačiarne pripravené ap.) a takto koncipovaná mapa (najmä pri zobrazovaní viacerých javov na jednom reprezentatívnom slove) by sa bola stala veľmi ťažko čitateľnou aj pre dialektológa. Okrem toho sa pri kontrole zozbieraného materiálu (tzv. kontrolné sondy¹⁸) zistilo, že nie všetok zozbieraný nárečový materiál (pre uvedené a iné dôvody) je dostatočne spoľahlivý¹⁹ a dodatočná kontrola aj

¹¹ Celý výskum finančne, včítane vydania *Dotazníka* zabezpečila býv. Správa Slovenskej akadémie vied a umení a výskum s pomocníkmi organizovali autori *Dotazníka* a interní pracovníci dialektologického oddelenia býv. Jazykovedného ústavu SAVU.

¹² Veľku sa získalo 2594 vyplnených *Dotazníkov*, pretože kvôli kontrole ako aj pri nárečovo osobitne zaujímavých obciach (javoch) sa vyplnili aj dva *Dotazníky* (rozličnými explóratormi a spravidla v nerovnakom čase). Okrem toho sa neskôr ešte vyplnilo niekoľko *Dotazníkov* (7) na južnej oblasti s maďarským obyvateľstvom, a to u tamojších Slovákov alebo aj Maďarov, ktorí aktívne ovládali slovenské nárečie.

¹³ Sledovali sa hlavne hláskoslovné a morfológické javy, lexikálne len v obmedzenom množstve.

¹⁴ Ojedinele sa však výskum pretiahol až do r. 1962, ale len celkom výnimočne a len v niektorých ťažšie prístupných obciach a osadách.

¹⁵ Pracovná mapa pôvodne bola vyhotovená v mierke 1 : 400 000 (rozmer 100 × 125 cm), neskôr sa zväčšila na mierku 1 : 380 000.

¹⁶ Pre čistopisné mapy, na ktorých sa zakresľovali symboly, izoglosy alebo aj šrafy (najmä pri výrezových mapách), sa zvolila mierka 1 : 1 000 000. (V *Komentári* na str. 34 sa v texte iste nedopatrením uvádza mierka čistopisnej mapy 1 : 750 000).

¹⁷ Najdlhšie sa tohto stanoviska pridŕžieval spoluautor *Dotazníka* prof. J. Štolc.

¹⁸ Robili sa preto, aby sa overila kvalita práce explóratóra, ale aj informátora, ktorého často nesprávne položená otázka zvädzala k nesprávnej informácii. Tým sa zisťovala aj dynamika nárečovej situácie (odpoveď mladých informátorov oproti odpoveďiam starých informátorov ap.).

¹⁹ Stávali sa prípady, že explóratór neúmyselne jav svojho nárečia, ktorý mal najlepšie zafixovaný vo vedomí, „preniesol“ aj na územie, kde sa už všeobecne používal odlišný jazykový jav, čo veľmi sťažovalo presnejšie vymedzenie hranice jednotlivých nárečových javov, hoci sa počítalo a s tým, že niekde hranice niektorých jazykových javov nie sú ostré.

jednotlivých javov pri takej širokej sieti bodov (vtedy 2559) by bola nielen práca sťažovala a zdražovala, ale by bola dokončenie celej akcie a vypracovanie *ASJ* odsunula do ďalekej budúcnosti²⁰, čo s ohľadom na potrebu *ASJ* i na už vynaložené náklady bolo nemysliteľné. Pre tieto príčiny sa na porade Slovenskej dialektologickej komisie pri SAV v marci 1961 (na ktorej sa ako hostia zúčastnili aj členovia Českej dialektologickej komisie) po dlhšej diskusii a výmene názorov dospelo k záveru, aby sa *ASJ* spracoval na menších mapách (terajšia mierka 1 : 1 000 000), s podstatne zredukovanou sieťou bodov (328²¹) a aby sa nárečový materiál zobrazoval prevažne technikou jednofarebných (červených) a podľa potreby ešte aj geometricky vnútorne a vonkajškovo diferencovaných symbolov.²² Toto bolo základné východisko a významný krok pre spracovanie *ASJ*, na ktorom sa ďalej začali riešiť a rozvíjať ďalšie, čiastkové otázky koncepcie *ASJ* (mapovej časti i komentára), najmä to, aby sa na každej jednotlivej mape zobrazil len jeden jazykový jav jazykovozemepisnou metódou^{22a} (teda plošne a symbolmi, resp. izoglosami ap.), kým ostatné jazykovo dôležité javy prezentované na vybratom slove (representante) sa mali komentovať len slovné v osobitnej časti *ASJ* (*Komentáre*), resp. v únosnej miere aj v legende mapy, nie však na samotnej mape. Tento spôsob riešenia bol nakoniec všeobecne prijatý a značne urýchlil práce na *ASJ*, ba ich aj skvalitnil (okrem viacerých neopatrení) a podal dôkaz o slušnej úrovni slovenskej dialektológie.

Atlas slovenského jazyka I okrem pomocných máp (3) a mapy znázorňujúcej celkové dialektologické členenie a celky slovenských nárečí zachytáva na analytických, výrezových a syntetických mapách (299) pomerne značný počet komplexných jazykových javov (29), 15 z vokalizmu a 14 z konsonantizmu, a to na veľkom počte reprezentatívnych slov s príslušným jazykovým javom (vokalické javy sa zachytávajú na viac ako 170 reprezentatívnych slovách a konsonantické javy na vyše 100 vybratých reprezentatívnych slovách), pričom pokiaľ ide o celoslovenskú jazykovozemepisnú situáciu, je pochopiteľné, že na jednotlivých vybratých slovách, tzv. reprezentantoch sa sleduje väčší počet reflexov príslušného (obyčajne z psl. vychádzajúceho) javu (2—7²³), Pritom počet tzv. „prikomentovaných slov“ s odlišným lexikálnym základom.

²⁰ Toto nebezpečenstvo sa zväčšovalo ešte tým viac, že jazykovozemepisná metóda sa stále zdokonaľovala, zlepšovala.

²¹ Neskôr sa ešte počet bodov rozšíril o 7 obcí z maďarského a maďarsko-slovenského nárečového prostredia na juhu našich štátnych hraníc (pozri aj v pozn. 12).

Redukcia siete bodov z 2559 na 328 + 7 sa nerobila nijako mechanicky, ale na základe úzkostlivého prihliadania na to, aby bohatá členitosť slovenských nárečí sa podala maximálne objektívne a dost preukazne.

²² Podobne sa rozhodlo, že aj izoglosy (najmä pri syntetických mapách) a šrafy budú jednofarebné (červené), s výnimkou mapy č. 4, ktorá podáva dialektologické členenie a celky slovenských nárečí, kde sa použili 4 základné farby a niekoľko odt. oňov zvýraznených ešte šrafovaním a ináč.

^{22a} Prijala sa zásada tzv. analytických máp, že totiž na jednej mape (okrem syntetických) sa zobrazí symbolovou metódou reflex istého psl. javu (niekedy jednoducho istých hlások) na jednom základnom a najtypickejšom slove, kým jazykovozemepisná zhoda daného reflexu aj v iných vybratých slovách sa rozhodla uvádzať len v *Komentári* ako dopĺňajúca informácia pre komplexný pohľad na príslušný hláskový reflex (oproti psl. východisku) na väčšom počte slov a na celom slovenskom jazykovom území.

ale s reflexom za ten istý základný jav (spravidla podľa psl. východiska), sledujúci aj ďalšie javy v tom istom slove (základe, predpone, sufixe, kombinácie, kvantite ap.) je spravidla 2—12 i viac.²⁴

Mapy bez diferencovaných slov, t. j. s jediným reflexom na celom území, prakticky neexistujú, pretože to, čo sa jazykovozemepisne na celom slovenskom území nediferencuje (napr. hláskoslovne *oko* ap.), na mape sa nezobrazuje, ináč povedané, jazykovo je to v rámci slovenského jazyka „nezaujímavé“.

Na tzv. výrezových mapách (okolo 12) sa podáva (obyčajne šrafované alebo izoglosou) úzka „mikrodiferenciácia“ ináč zaujímavého a pozoruhodného javu (oblasť gemerská, novohr., tekov., spiš., sev. šar., sot. a i.). Len prekva-puje, prečo sa aj pri niektorých iných syntetických i analytických mapách (napr. mapy XXI, 11; XXIII, 3; XXIV, 2; XXVII, 6; XXIX, str. 303)^{24a} neurobila tiež „výrezová“ mapa, keď príslušný jav (napr. zdvojené *jj*) nepokrýva ani celú západoslovenskú nárečovú oblasť („mikrojav“), podobne skupina *-isc* za *-st* zasahuje len východoslovenskú oblasť, iné syntetické zobrazenia javov zas len stredoslovenskú oblasť ap.

Osobitnú pozornosť si zaslúžia syntetické mapy (okolo 48), ktoré sú síce veľmi užitočné a názorné²⁵, ale vo viacerých prípadoch (vyše 10) sú „syntetické“ skoro iba v tom, že zachytávajú celú oblasť slovenského politického územia (pozri pozn. 26) namiesto komplexnej jazykovej situácie príslušného javu na celom území a na viacerých reprezentantoch. Predsa v prípadoch úzko sústre-

²³ Tu počítame diferenciáciu len základných reflexov príslušného javu, kým ostatné javy na slove sa sledujú v menšej miere iba v legende mapy, no spravidla na osobitných analytických mapách, resp. podrobnejšie aj na slovách s príslušným iným základným javom, ale iba v druhej, komentárovej časti *ASJ I*. Symboly na mapách zobrazujú v zásade len jeden jazykový jav na príslušnom vybratom slove-representante (mapy sú teda v podstate — okrem legendy — „jednojavové“, analytické).

²⁴ Tento vysoký počet reflexov za príslušný základný jazykový jav (obyč. podľa psl. východiska) je daný jednak veľkou diferenciáciou slovenských nárečí, jednak tým, že do *ASJ* sa zaradili aj vybrané body zo súvislej nárečovej oblasti goralskej (5), ktoré sú jazykovo poľské, hoci národné povedomie goralského obyvateľstva na hornej Orave a na sev. Spiši je dnes už zväčša slovenské. Podobne počet reflexov príslušného javu rozmnožujú aj slová-representanty z vybraných bodov súvislej alebo enklávovej oblasti ukrajinskej na východnom Slovensku, menej z maďarskej oblasti na území južného Slovenska (pozri aj pozn. 12, 42).

V „rovnici“ slov-representantov, na ktorých sa príslušný reflex psl. javu sledoval, „goralské“ a „ukrajinské“ reprezentanty sa dávali spravidla až na koniec a obyčajne do hranatých zátvoriek (žiaľ, nie vždy), aby sa zvýraznilo, že ide o slová iného jazyka. Škoda len, že sa nejako podobne nepostupovalo aj pri vypracovaní legendy k analytickým mapám, kde sa slová s „goralskými“ alebo „ukrajinskými“ reflexami spravidla uvádzajú medzi slovami so slovenskými reflexami.

^{24a} Pri citovaní máp *ASJ I; I* uvádzame rímskym číslom sériu máp a arabským číslom mapy (pokiaľ ho má), teda necitujeme mapy podľa stráukovania *ASJ I; I*.

²⁵ Chýba napr. aspoň pokus o syntetickú mapu všetkých alebo aspoň vybraných vsl. reflexov za psl. **r* a **l*, pretože niektoré súvislosti sa pri týchto javoch (bráných súhrne) predsa dosť zreteľne črtajú a mohli by na syntetickej mape mnohé veci naznačiť, osvetliť alebo aj pomôcť doriešiť. Vôbec syntetických máp malo byť viac; z celkového počtu 299 jazykových máp len necelých 17 % tvoria syntetické mapy.

dených súborov izoglos na tzv. syntetických mapách malo sa siahnuť po výreze, čím by sa nesporne bolo ušetrilo miesto, náklady i prehľadnosť.²⁶

Ešte viac však zaráža veľký nepomer syntetických máp v časti vokalickej (okolo 48) a neúmerne malý počet syntetických máp v konsonantickej časti (6!).²⁷ Skoro ku každej kapitole, ktorá zachytáva na mape pri reprezentatívnom slove síce len jeden jav, ale v komentári ho uvádza na viacerých ako dvoch slovách (2—14), by bola účelná aj osobitná syntetická mapa, hoci by tým dielo bolo o niečo narástlo. Miesto na tento účel sa mohlo získať, a to aspoň pre 5—10 syntetických máp aj tým, že by sa niektoré „mikrojavové“ syntetické mapy boli uvádzali len ako výrezové, a nie na celej mape slovenského politického územia (porov. pozn. 26). Okrem toho syntetické mapy majú ešte jeden závažný nedostatok, že sú ťažko čitateľné (najmä keď je na nich veľký súbor izoglos, ktoré sú často technicky málo a veľmi stereotypne diferencované).²⁸ Neekonomicky sa syntetické mapy uvádzajú v textovej časti (v *Komentári*). Takmer po každom záhlavnom texte (titule) k syntetickej mape (napr. „Syntetická mapa reflexu *o, u* za **o*“) sa celkom zbytočne parafrazuje záhlavný text²⁹ takýmto spôsobom: „Na mape sa zobrazuje (znázorňuje, zachytáva, podáva sa prehľad ap.) situácia reflexu (*x*) za (**y*) v slovách (na týchto formách)...“ ap.

²⁶ Vo výše 15 prípadoch sa súbor izoglos na syntetickej mape koncentruje len na oblasť západoslovenskú alebo aj stredoslovenskú (pozri mapy III, 11; III, 17; III, 39; III, 40; III, 44; IV, 8; V, 9; VI, 6; VI, 27; VI, 34; VII, 14; XX, 5; XX, 8; XX, 19), prípadne len stredoslovenskú (mapa VII, 24), východoslovenskú (mapa X, 3; XXIX, str. 303, tu chýba číslo mapy), resp. len úzko severo-oravskú a východoslovenskú (mapa XXI, 2) atď., ale vo všetkých prípadoch sa územne obmedzený súbor izoglos zobrazuje na syntetickej mape celého slovenského politického územia. Bolo by bývalo účelné spojiť viacero čiastkových výrezových syntetických máp na jeden list, ako sa spájajú inde aj jednojavové výrezové mapy (niekde len 1 mapa: XIII, 1; XIII, 4; XXI, 4; inde 2—6: mapy XIV, 1b; XVII, 2, pričom sa k nim nedávajú indexy). Ako bude bádateľ citovať spomedzi viacerých na jednom liste a pod jedným ústredným číslom sústredených výrezových máp, keď bude chcieť uviesť z mapy napr. len podobu *jäma* alebo len *jema*; ako bude citovať reflex *u* za *l* (*buato*), keď ho bude chcieť uviesť len na jednej zo 6 (resp. až 10) oblastí? Aj tu sa malo myslieť na presnosť a ekonomickosť diela i ľahkú orientáciu a citáciu z hľadiska bádateľa.

²⁷ Vôbec mi tu nejde o mechanické porovnanie, tým menej o suchú štatistiku, ale o užitočnosť a potrebnosť syntetických máp pre rozličné odborné práce a vedné odbory pracujúce s vlastivedným a historickým materiálom (kolonizačné prúdy, migrácia, útoky poddaných, unikanie pred živelnými pohromami ap.). Treba myslieť aj na to, že *ASJ* sa vhodne môže využívať aj v slovanskej komparatistike (poľský, ukrajinský, ruský a i. sú už hotové), a to nielen dovtedy, kým sa zrodí *Slovenský lingvistický atlas*, ale aj potom.

²⁸ Napr. izoglosy v rukopisnom *Atlase ukrajinských nárečí V*. Lat tu a v jeho jazykovo-zemepisných štúdiách sú oveľa zreteľnejšie a na prvý pohľad diferencované (najmä blízko prebiehajúce a pretínajúce sa), pričom vo svete a dávnejšie aj u nás sa praktizovala osvedčená zásada, že sa izoglosy (najmä keď tvorili hustý súbor) číslovali na začiatku a na konci — v našom prípade sa to mohlo označiť písmenami malej abecedy, vedľa ktorých sú v legende uvedené aj slová-representanty. Veľmi by to prospelo prehľadnosti priebehu jednotlivých izoglos (najmä preto, že sú pomerne málo diferencované technicky) a uľahčilo by to čitateľnosť syntetickej mapy, ktorá je oproti analytickým symbolovým mapám nepomerne ťažšia.

Ako príklad takejto neekonomickosti a mnohovravnosti pri parafrázovaní záhlavia prevažnej väčšiny syntetických máp v *Komentári* (okrem 3 prípadov: str. 83,³⁰ 119, 123) uvediem niekoľko náhodne vybraných príkladov. Napr. záhlavie znie: „Syntetická mapa reflexu *a* za **o*, **b* po *r*, *l*“³¹; podtext: „Na mape sa zobrazuje situácia reflexu *a* (!) za **o*, **b* po konsonantoch *r*, *l* v slovách: a) *raž*; b) *rasca*, *raška*; c) *lažka*; d) *lan*, *län* (K., 54; III, 25). — „Syntetická mapa reflexu *-o-* v gen. pl. typu *sviečok*“ s podtextom: „Na mape sa znázorňuje situácia reflexu *-o-* za **o*, **b* pri subst. fem. zakončených na *-ka*, a to na týchto slovách: a) *sviečok*; b) *hrušok*; c) *stovok*“ (K., 57; mapa III, 38). — „Syntetická mapa reflexu *-yo-* v gen. pl. typu *hrušyok*“; podtext: „Na mape sa znázorňuje situácia reflexu *-yo-* za **o*, **b* pri subst. fem. zakončených na *-ka*, a to v slovách: a) *hrušyok*; b) *stovyok*; c) *záhradyok*“ (K., 57; mapa III, 39). — „Syntetická mapa reflexu *-á-* v gen. pl. fem. typu *stovák*. Na mape sa zachytáva situácia reflexu *-á-* za **o*, **b* v slovách a) *hrušák*; b) *stovák*“³² (K., 57; III, 40). Ešte veľavravnejší je komentár k syntetickej mape VII, 8 (K., 79): „Syntetická mapa reflexu *a* za **e*, **ě* po *c*, *č*. Zobrazuje sa reflex *a* za **e*, **ě* po konsonantoch *c*, *č*. Reflex *a* výrazne charakterizuje vsl. nárečovú oblasť. V strsl. a zsl. nárečiach je v zobrazených slovách všeobecne *e*“. Uvádzajú sa reprezentanty: „a) *cali*, *calkom*; b) *cažic*; c) *capí*; d) *catka*; e) *večar*; f) *učara*; g) *čarni*; h) *čakat*; i) *kričať*“. Takýto rozvlácný komentár je úplne zbytočný³³, pretože zo syntetickej mapy (VII, 8) i z jej legendy, ktorá

³⁰ V Úvode k druhej časti *ASJ I — Komentáre* — sa totiž nikde ani nespomína, že by sa okrem záhlavia (titulu) mapy mal uvádzať ešte aj podtextový „podkomentár“ (ako je to pri väčšine syntetických máp). Za záhlavím mapy mali nasledovať už len kurzívou vysádzané podoby slov, na ktorých sa príslušný jav sleduje (pozri *Komentár*, 38b). To isté sa v rovnakej miere týka nielen analytických, ale aj syntetických máp, o ktorých sa v *Komentári* nehovorí, že by okrem názvu (titulu) syntetickej mapy (pozri *Komentár*, 36) sa mal ešte príslušný názov mapy parafrázovať. Tu je rozpor medzi teóriou (Úvod, časť *Mapy*, str. 36, časť *Komentáre*, str. 38b) a praxou najmä pri syntetických mapách (v časti *Komentáre* 50—130).

³¹ Tu je dostačujúce záhlavie „Syntetická mapa reflexu *o* za **e*“ a pod ním sa uvádza pod indexami 6 reprezentantov (v komentárovej časti sú niektoré dvojmo): a) *čelá*, *fčela* b) *čelo*; c) *šepkat*; d) *cepi*; e) *tetka*, *tetka*; f) *teplí*, *teplí* (pozri mapu VIII, 3).

V druhom ekonomicky riešenom prípade sa uvádza len záhlavie „Syntetická mapa *-j* za *-d* na konci slova“ s reprezentantmi: a) *kej* (odkazy neuvádzam); b) *buji*; c) *soj* (tu je len odkaz na *ASJ II*); (pozri mapu XX, 5).

V treťom úsporne riešenom prípade sa po záhlaví „Syntetická mapa *c*, *z*, *č*, *ž* za *č*, *ď* pred **e*, **b*, **i*, **ě* **e*“, uvádza 7 reprezentantov: a) *zesac* (odkazy neuvádzam); b) *desáč*, *deseč* (*-sá-!*); c) *civo*; d) *čivo*; e) *na svece*; f) *izece*; g) *ca*, *ce* (pozri mapu XX, 16).

³² V záhlaví syntetickej mapy i v jej podtexte zrejme nedopatrením vypadol aj reflex *ä*, ktorý sa uvádza na mape III, 25, ba aj pri vypočítavaní na príslušnej strane (54) *Komentára* (*län*).

³³ Tu sa pozabudlo pridať „zakončených na *-ka*“. Tieto a ďalšie príklady ukazujú, že sa tu vopred vypracoval istý neekonomický stereotyp podtextu ku komentárom syntetických máp a okrem niekoľkých výnimiek (pozri v pozn. 30) sa mechanicky a niekedy aj chybné sledoval (o tom ďalej). To všetko svedčí o tom, že pri textovej časti *ASJ I* (K., 50 n.), a to nielen pokiaľ ide o syntetické mapy, ale aj komentáre k analytickým mapám, chýba koordinácia medzi textovou časťou *ASJ I* (Časť druhá) a mapovou časťou *ASJ I* (Časť prvá — mapy), ba že celému dielu chýba ruka hlavného redaktora, ktorý nominatívi ani neexistuje (pozri tiráž v časti *ASJ I*; 1, str. [2] a [305]; 2, str. [2] a [200]).

³³ Podobného charakteru je celkom jazykovozemepisne koncipovaný podtext k „Syntetickej mape foriem *vetor*, *hvezda*“ (*Komentár*, 87; mapa X, 6), ktorý je rozťahnutý na 10 riadkov a je tak zemepisne podrobne štylizovaný, že nielen nazretie do syntetickej mapy je potom strácaním času, ale aj samotné zaradenie takto podrobne komentovanej syntetickej mapy do *ASJ I*; 1 je dosť problematické. Pritom k niektorým analytickým mapám a priradeným reprezentantom chýba akýkoľvek vysvetľujúci komentár (pozri *Komentáre*, 52, 54, 71, 78, 86, 92 a i.)

je ešte podrobnejšia, ako tu uvádzané reprezentanty, jednoznačne vyplýva, že na vsľ. oblasti prevažuje reflex *a* (a to aj u Sotákov!) a na ostatnej nárečovej oblasti (strsl., zsl.) zas reflex *e*, hoci aj tam v niektorých prípadoch sa vyskytuje *a* (*čakať; kričať*; gem. *šiarni*). Načo potom toto ešte parafrázovať, a to pravidelne aj v podtexte záhlavia k syntetickej mape. V niektorých prípadoch sa zas v podtexte záhlavia k syntetickej mape vyskytujú dokonca aj nesprávne informácie pre používateľa, napr. „Syntetická mapa reflexu *o* za **e* v prevzatých slovách“ (K., 84; k mape VIII, 6) má zväčša chybný podtext, v ktorom sa k syntetickej mape udáva toto: „Podáva prehľad situácie reflexu *o* za **e* v slovách: a) *svokor*; b) *žobrák*; c) *smotana*; d) *zmok*; e) *cmor* — (*cmur*)“³⁴. Ale ved slová *svokor*, *smotana*, *zmok* sú domáceho pôvodu a nie prevzaté.³⁴ Viacero nedomyslených vecí obsahuje podtext k „Syntetickej mape reflexov *e*, *že*, *i*, *i* atď. za **e*, **ě* v dlhej pozícii“ (K., 90, mapa XI, 7)³⁵, kde sa hovorí: „Na mape sa zobrazujú hlavné oblasti jednotlivých reflexov za **e*, **ě* v dlhej pozícii, a to reflexov: *že*, *žé*, *e*, *é*, *e*, *é*, *i*, *í*, *ža*, *žá* v týchto slovách:“; vypočítava sa tu 16 skupín slov-representantov (v každej spravidla viac ako jeden, často až 8). Medzi týmito reflexami sa však nielen v legende mapy, ale aj v *Komentári* (90) vyskytuje aj viac slov s reflexami, ktoré sa v podtexte záhlavia syntetickej mapy neuvádzajú, napr. *že* (*miešať*), *a* (*čarni*), *u* (*šudmy*), *o* (*ňos!*), *o* (*ňos*), pričom v prvých piatich prípadoch (a-d) sa reflexy *že* : *i* stavajú proti sebe (je tu teda ďalší pohľad nielen na reflexy, ale aj na ich vzájomné vzťahy), napr. *miešať*, *bíjeli* : *mišac*, *bili*, *triska* : *mliko* : (!) *zifka*³⁶; *že* : *e* (*siedmi*, *trieska* : *sezmi*, *treska*); *že* : *e* (*ňiesol*, *mličko* : *ňesol*, *mleko*); *že* : *e* (*čierni* : *černi*, *čarni*³⁷); *že* : *i* (*ziefka* : *zifka*, *zefka*³⁸). Tieto „reflexové rovnice“ sú síce historicky i z dnešného hľadiska zaujímavé, ale menej orientovaného bádateľa môžu skôr pomýliť a zviest ako mu pomôcť, a to aj preto, že sa v legende príslušnej syntetickej mapy (aj inde) operuje nelingvistickými (zemepisnými) termínmi (vých. hranica, západná hranica, jz. hranica ap.). Napr. na syntetickej mape XI, 7 sa v legende pod písmenom *d*) podáva o adjektíve „čierny“ takáto informácia: „vých. hranica formy *čierni*; západná hranica foriem *černi*, *čarni*“³⁹. Z nej sa však nezavätný čitateľ nedozvie, kadiaľ prebieha izoglosa vsľ. tvarov *černi* proti *čarni*³⁹, pričom navyše samotný titul tejto mapy hovorí, že sa tu sledujú *e*-ové (*e*, *é*, *že*, *žé*) a *i*-ové striednice (*i*, *í*) za psl. **e*, **ě* v dlhej pozícii (v psl. v slove „čierny“ bolo slabičné *r*, nie *e*-ový vokál!).

V legendách syntetických máp sa často používajú málo inštruktívne informácie, napr. často sa opisuje izoglosa v legende slovne asi takto: „ohraničuje územie s formami...“ ap., ale záujemca neznalý vecí často ani z *Komentára*

³⁴ O tom, že tu nemôže ísť o náhodnú chybu, svedčí hneď nasledujúca poznámka k syntetickej mape VIII, 6 v *Komentári* (84): „Porovnaj reflex *o* za **e*, **ě* v slovách od pôvodu slovanských“, mapa VIII, 2.

³⁵ Tým sa nechcem dotýkať odôvodnenosti a potrebnosti sledovať reflexy za jednotlivé psl. javy (ako sa to zväčša robí v *ASJ I*) osobitne podľa toho, či stoja (dnes) alebo stáli (v psl.) v dlhej alebo krátkej pozícii. Je to požiadavka v jazykovede plus opodstatnená a bežná.

³⁶ Nevedno, prečo sa stavia proti sebe (dvojbodkami) striednica *-i-* v posledných 3 slovách (*mišac*, *bili*, *triska* proti *mliko* a toto ešte proti *zifka*). Ved všetky sú reflexom za psl. **ě*.

³⁷ Na trojnásobný vzťah *ie* : *e* : *a* sa tu asi pozabudlo. Alebo prečo sa to tam dalo, keď tam nikdy nestálo v psl. ani **e*, ani **ě*, ale *r*.

³⁸ Tu sa zas zabudlo na historicky trojnásobný vzťah *ie* : *e* : *i* (spr.: *ziefka* : *zefka* : *zifka*), pričom podoba *zifka* sa už v protiklade uvádza hneď na začiatku pod písmenom *a*).

³⁹ Chýba tu totiž akýkoľvek odkaz, že príslušný údaj o rozhraničení vsľ. reflexu *-e-* proti *-a-* v slove „čierny“ nájde používateľ napr. na syntetickej mape VII, 8 (*Komentár*, 80), resp. na mape XI, 5; ale to si vyžaduje dosť namáhavé hľadanie.

sa nedozvie presne, na ktorej strane dost stereotypných izoglos sa vyskytuje napr. reflex *ie* (*miešať*) a na ktorej reflex *i* (*mišať*) ap.⁴⁰ V niektorých prípadoch je síce text legendy k syntetickým mapám inštruktívnejší a jednoznačnejší („uzaviera, uzatvára územie s formami...“ ap.), ale predsa by len bolo bývalo užitočnejšie, keby sa na lineárne izoglosy (plné alebo členené) boli pridávali

bieli (-ie)^{10a}

aj prídavné kolmé čiarky ap. (napr. taktó ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ⊥ ; ojedinele sa *bieli* (-i)

tento typ izoglos použil, napr. na mapách XIX, 1; XX, 19; XXII, 11) a v legende by sa oproti ich vonkajším stranám uvádzal príslušný reprezentant (alebo len reflex), aby bolo vždy zreteľné, na ktorej strane izoglosy sa ktorý jav (reflex) vyskytuje, ak to už nechceme dopĺňať nápisovou metódou.⁴¹

Vo viacerých prípadoch sa text v legende k izoglose syntetickej mapy štylizuje v *ASJ I* v podobe „uzaviera, uzatvára, ohraničuje územie s formou, tvarom...“ ap. V skutočnosti tu izoglosa nič jednoznačne neuzatvára (pravda, týka sa to menšiny prípadov), napr. izoglosa *c*) na mape III, 27 a aj niektoré iné izoglosy nie sú zreteľne uzavreté ani jedným smerom.⁴² Napr. pri spomínanej izoglose *c*) na mape III, 27 sa hovorí, že určuje „vých. a záp. hranicu formy *orel*“, pričom však práve táto izoglosa prebieha trocha na sever, trocha na juh, na západ. východ ap., teda prakticky klukatí sa na všetky svetové strany. Bez spomínanej „dvojrozmerovej“ izoglosy (porov. vyššie) alebo bez pomocnej nápisovej metódy ťažko sa v tom môže orientovať bádateľ, ktorý len začína, alebo v tejto oblasti nemá nijaké skúsenosti (napr. študent a i.).⁴³

Inde sa zas hovorí pri krajnom západe (Záhorie a i.) o „východnej hranici“; pozri legendu k syntetickej mape III, 11; VI, 6; VI, 12 (záp. časť); VI, 29 (*b*); pri krajnom severe (Kysuce, sev. Orava, sev. Spiš) o „južnej hranici“ (pozri mapu XIV, 1a, izoglosa *a*); alebo pri krajnom východe o „južnej hranici“

⁴⁰ Porov. aj citovanú mapu (XI, 7), izoglosu *a*), kde by bolo príliehavejšie a správnejšie pri tejto izoglose pre východné a stredné Slovensko hovoriť o sv a jz hranici, na záp. Slovensku zas o sz (oproti morav. *mišať*) a jv hranici oproti ostatnému severozáp. Slovensku (*miešať*) ako povedať, že príslušná izoglosa *a*) niečo ohraničuje. Bolo treba voľiť jasné a jednoznačné formulácie k legendám syntetických máp, aby nevznikala dezinformácia. Pozri aj mapy VII, 14 (záp. časť izoglosy *a*), vých. časť na mape III, 37; VII, 22 — izoglosy *d*, *e* ap. Používateľ nejednoznačných údajov zo syntetických máp bude si ich musieť pracne hľadať, overovať a objasňovať na jednotlivých analytických mapách, čo značne sťaží rýchlú a presnú orientáciu v danej problematike.

^{40a} Z technických dôvodov polotučné neslab. ž označujeme graférou *i*.

⁴¹ Tak nápisová, ako aj „dvojrozmerná“ izoglosová metóda sa vo svete bežne používajú a majú svojich prívržencov, a nie bez príčiny. Najmä pri syntetických mapách by to bolo účelné (pozri v pozn. 28, 40).

⁴² Porov. mapu X, 6, izoglosu *c*, ktorá je štylizovaná taktó: „záp. (vých.) (!) hranica formy *viter*, *hvizda*“.

⁴³ Porov. mapu IX, 6, izoglosu *c*.

(pozri tamže, izoglosa *b*). Pre mňa znie „kuriózne“ konštatovanie, že napr. na Záhorí i severnejšie má nejaký jav svoju „východnú hranicu“.44 Môžu ju mať azda preto, že na západ od slovensko-moravskej politickej hranice existuje ten istý alebo veľmi podobný jazykový jav. „Východná“ jazyková hranica na krajnom západe sa teda za daného stavu vo väčšine prípadov počíta vlastne mechanicky od politickej slovensko-moravskej hranice smerom na východ.

Po týchto všeobecnejších úvahách nad *Atlasom slovenského jazyka I* všimneme si podrobnejšie niektoré javy z druhej, tzv. komentárovej časti (str. 45–136) i spôsob spracovania a priliehavosť legiend k jednotlivým typom máp, najmä analytických (o štylizácii textu k tzv. syntetickým mapám sme už hovorili), a k technike voľby a spracovania ich symbolov v prvej, tzv. mapovej časti.

Úvod *Atlasu slovenského jazyka I; 2* nemienim podrobnejšie rozoberať, len by som uviedol, že na podkladovej čistopisnej mape (*ASJ I; 1*, str. 2, 3, 5–303) sa oblasť „goralských“ a „ukrajinských“ nárečí mala označiť iným farebným odtieňom ako vlastné územie slovenského jazyka (farebne jemne odlišeným „šumerungom“), pretože terajší jednotne farebný „šumerung“ umelo a neprávom rozširuje oblasť slovenského jazyka.⁴⁵

Ešte drobná poznámka k časti „Pohľad na fonematický inventár...“ (*ASJ I; 2*, str. 38 n.), kde sa podáva foneticko-fonologická charakteristika slovenských nárečí a zásady fonetického prepisu nárečového materiálu. V odseku, kde sa pre väčšinu strsl., ale najmä zsl. a vsl. nárečí uvádza schéma (trojuholníková) krátkych vokálov, sa mal uviesť (aspoň v poznámke pod čiarou) aj zúžený (zatvorenejší) *e*-ový (*e*) a *o*-vý (*o*) vokál, a to aspoň v zátvorke.⁴⁶ V odseku o dlhých vokáloch v stredoslovenských nárečiach (*ASJ I; 2*, str. 39) sa malo zdôrazniť, že na prostrednom stupni sa vyskytujú len dvoj-

⁴⁴ O skutočnej „východnej hranici“ pri sledovaní jazykových javov v tomto prípade, najmä keď príslušné izoglosy idú cez slovenské obce priamo popod malokarpatské horstvá (a nepresahujú z Moravy), by vlastne ani veľa nebolo správne hovoriť. Tieto tzv. „východné hranice“ jazykových javov sú v podstate výsledkom presahu jazykových javov z Moravy (alebo aj opačne) a sú výsledkom dlhodobých a intenzívnych stykov slovenského a moravského obyvateľstva na politickom rozhraní slovensko-moravskom, prípadne aj obojstrannej migrácie a kolonizácie.

⁴⁵ Hoci dnešné „goralské“ a „ukrajinské“ nárečia sa vyvíjajú štruktúrne viac alebo menej smerom k susedným oravským a spišským nárečiam slovenským („goralské“), resp. smerom k šarišským, zemplínskym a užským slovenským nárečiam („ukrajinské“), pričom ani vplyv slovenského spisovného jazyka na „goralské“ a „ukrajinské“ nárečia na východnom Slovensku nie je zanedbateľný, nemožno ich v nijakom prípade pokladať za organickú súčasť slovenského jazyka, ale za prechodné nárečové oblasti k iným slovenským jazykom (poľskému, ukrajinskému).

⁴⁶ Zúžené *e*, *é* a *o*, *ó* sa v časti fonetický prepis (*ASJ I; 2*, str. 43) uvádzajú, ba tu sa uvádzajú aj niektoré ďalšie hlásky (*á; a; á; ú; ō; o...*), ale chýba tu graféma *w*, ktorá sa v *Komentári* (*ASJ I; 2*, str. 54) používa (*žwca* ako rovnocenný reflex pri slove „lyžica“), pričom sa v textovej (komentárovej) časti vôbec neuvádza, kde sa podoba *žwca* zachytila. V ukážke fonetického prepisu *ASJ I; 2*, str. 43 sa uvádzajú aj grafémy *ü, ö*, ktoré sa v našej (slovenskej) dialektológii zriedka používajú, ale chýba tu spomínaná a použitá digraféma *w*, resp. aj grafémy pre silne zúžené *e* a *o* (*e, o*).

hlásky (*ie, uo*), pričom pri dlhých hláskach na nízkom stupni bolo treba upozorniť na asymetriu (jednoduchá dĺžka proti dvojhláske: *á — ia*). Pri uvádzaní východoslovenských skupín *ia, ie, io, iu*⁴⁷, ktoré sa fonologicky hodnotia dnes ako spojenia foném *i + a, e, o, u; u + o*⁴⁸ by sa bolo žiadalo podrobnejšie vysvetlenie (skupiny *i + o, u* majú historicky i vecne nesporne iný pôvod — analógia? — než skupiny *i + a, e; u + o*, hoci aj tu je nesporne mnoho „nepravých dvojhlasok“, ktoré vznikli vyrovnávaním -analógiou- alebo inými cestami).

V časti o konsonantickom systéme (*Komentáre*, 40) v schéme konsonantov v nárečiach strsl. typu iste nedopatrením vypadla fonéma *f* (v piatom rade). Nevedno prečo sa v plnom rozsahu neuviedol aj západoslovenský konsonantický systém (ale sa len komentoval oproti strsl. systému). Pre cudzinca by to bolo poučné a jednoduchšie. Pri schéme východoslov. „dzekajúcich“ nárečí (prečo tento dodatok, veď „nedzekajúcich“ je celkom málo, ak sa nemyslí aj na „ukrajinské“ nárečia) chýba v prvom riadku k fonéme *v* variant *u* (*Huorka, stuoj* ap.) a k fonéme *j* variant (*i*), keď sa už v „dvojhlaskových“ spojeniach *i + e, i + a* (porov. vyššie) uvádza. V tej podobe, ako sa táto kapitola v *ASJ I; 2* (str. 38—42) traktuje, ide prevažne o fonetickú, nie o fonologickú charakteristiku v dnešnom chápaní a na dnešnej úrovni.

K časti *Komentáre* (Vokalizmus I—XV; Konsonantizmus XVI—XXIX) okrem už uvedených pripomienok k zbytočnému parafrázovaniu záhlavia (titulu) syntetických máp mám aj niekoľko poznámok o technickej stránke.

⁴⁷ Pri týchto „dvojhlasokach“ zaráža, že sa technicky rovnako označujú východoslovenské „dvojhlasoky“, ktoré nie sú nositeľmi kvantity a podľa výkladov prof. J. Štolca nevznikli „difongizáciou“ strsl. typu (takýto stav badať aj v niektorých stredoslovenských nárečiach, ba sčasti aj v spisovnom jazyku, kde sa po dvojhlasokach *ia, ie* neskracuje jednoduchá dĺžka v nasledujúcej slabike), ako stredoslovenské dvojhlasoky *ia, ie* tam, kde sú nositeľom slabičnej dĺžky, ba takto sa označujú aj západoslovenské (napr. záhorské) spojenia *i + e, i + a* (*mjesic; Komentáre*, 66); *mja* (akuz. sg. k „ja“), *zarábjať*, atď. a tak isto aj „goralské“ a „ukrajinské“ spojenia *i + e, i + a, i + o*; goral. *giate, staviom, arbiet* (!), *ovjes, mjeso* (K., 47, 51-52, 66); *pieňšć, piast* (mapa VI, 2; K., 67).

⁴⁸ Pre staršie obdobie (12.—16. stor.) to sotva obstoja, pretože sú isté doklady, že tieto spojenia boli nositeľmi slabičnej dĺžky (vznikali obyčajne z jednoduchých dlhých samohlások *é, á, ó* a len neskôr sa pri strate kvantity prehodnotili na bifonematické spojenia *i + e, i + a, u + o*, pričom po istých spoluhláskach niekde *i*-ový prvok zanikol (*pracel, zefka, teska, šes, koň*), po iných spoluhláskach a na iných oblastiach sa zachoval dosiaľ (*priacel, ziefka, lieska, Huorka* ap.), ba analógiou sa „dvojhlasoky“ ešte väčšmi rozšírili. Usudzujeme tak podľa typov *stuj, šexuc* (nechod); v jz Šariši ako petrefakt ešte dodnes u starých ľudí počet podoby *stuj, šexuoc* ap.. Pravda, tieto vsl. historické alebo „sekundárne dvojhlasoky“ sa už nehodnotia ako nositeľa slabičnej dĺžky, pretože tam dĺžka ako fonologický príznač úplne zanikla (ale asi až po 16. storočí). Z týchto rozdielov v platnosti a hodnotení „dvojhlasok“ *ie, ia (uo)* v slovenských nárečiach, ako aj v niektorých prípadoch v „goralských“ a „ukrajinských“ nárečiach na vých. Slovensku by vyplývalo, že niektoré nestredoslovenské spojenia by bolo správnejšie označovať ako *j + e, j + a (v + o)*, najmä z hľadiska fonologického, ako sa to chce ukázať a doplniť v spomínanej časti. „Pohľad na fonematický inventár...“ (najmä prípady ako záhorské *pienu, na stromje* ap.). Fonetické znaky *i, u* predstavujú totiž len varianty foném *j, v*; v schéme konsonantického systému (*Komentáre*, 40) sa zabudlo aj na varianty spoluhlásky *n (ŋ, N)* — spomínajú sa len ďalej v texte, hoci varianty *i, u* (k *j, v*) sa v schéme uvádzajú.

Týka sa to napr. typografickej nevýraznosti príslušného reflexu v uvádzaných základných i „prikomentovaných“ slovách-representantoch, na ktorých sa na analytických (i syntetických) mapách sleduje príslušný reflex javu podľa psl. východiska alebo len z dnešného hľadiska.⁴⁹ Ďalej ide o ekonomickosť a poradie uvádzania reflexov v slovách-representantoch, o typografickú diferenciaciu znakov (zátvoriek) všeobecne i pre uvádzanie vedľajších variantov jednotlivých slov-representantov, o výstižnosť a presnosť záhlavia jednotlivých kapitol *Komentára* i mapovej časti, o jednotlivé „ukrajinské“ a „goralské“ reprezentanty vo vzťahu k slovenským reprezentantom a o rozličné ďalšie nedostatky v komentárovej i mapovej časti.⁵⁰

Všetky sledované reflexy na slovách-representantoch sa mali vysádzať polotučne, a to v časti komentárovej i mapovej, čo by veľmi uľahčilo orientáciu používateľovi, hľadanie príslušného javu, a v neposlednej miere by bolo aj typograficky zvýraznilo „jednojavový“ charakter *ASJ* (na každom slove sa sleduje jeden základný reflex). Aby som technicky znázornil navrhované typografické zvýraznenie sledovaných reflexov na jednotlivých slovách-representantoch, uvediem niekoľko príkladov: *jama*, *priateľ*, *dážď*, *keď*, *ražeň*, *lakel*, *mäso*, *viac*, *prasa*, *miazga*, *dievka*, *ľudia*, *kek*, *dĺh*, *hnev*, *tetka*, *zima*, *streda*, *kto*, *otec*, *ešte*, *päť* atď.⁵¹

Väčšina slov-representantov, na ktorých sa sleduje príslušný hlavný reflex, sa uvádza spravidla v plnej podobe (zriedka sa skracujú, aj to len sekundárne reflexy), často vo veľmi voľnom až ľubovoľnom poradí, a to nielen u jednotlivých autorov, ale najmä v *ASJ I* ako celku. Myslím, že by sa nemali uvádzať slová-representanty vždy v plnej, ale v skrátenej podobe (až na hlavný sledovaný reflex a prvý výskyt príslušného slova), pravda, predovšetkým pri slovách, na ktorých sa nediferencuje veľa jazykových javov, pričom za najvhodnejšie poradie pre uvádzanie slov-representantov by som považoval postup od podoby najbližšej spisovnému zneniu k podobám vzdialenejším, ale podľa istej súhry (vo väčšine prípadov sa autori v *ASJ I* o to pokúšali) a istého kľúča.⁵² Pravda, tento spôsob veľmi prizerá na dnešný spisovný jazyk a mohli by sme ho nazvať slovakisticko-slavistickým. Z hľadiska čisto

⁴⁹ Je mi záhadou, podľa čoho sa postupovalo pri uvádzaní poradia reprezentantov s rozličnými reflexami ap., pričom toto poradie reprezentantov skoro spravidla nie je v súlade s poradím reprezentantov uvádzaných v legende jednotlivých máp.

⁵⁰ Sledovanie jednotlivých konkrétnych reflexov vo väčšom počte reprezentantov v *Komentári* („rovnica“) i v legende viac unavuje ako vlastné lingvistické hodnotenie javu, pričom cudzincovi (slavistovi) to pôjde ešte ťažšie.

⁵¹ Týkalo by sa to predovšetkým reflexov na zmapovaných i prikomentovaných slovách, nielen tzv. heslových slov, teda reflexov typu *bočka* : *bačka*; : *bečka*; *max* : *max* : : *mez* : *maz*; *mlieko* : *mličko* : *mľeko* : *mleko* : *mleko* : *mleko* : *mleko* : *mliko* : *mliko* : *mličko* : *molo-ko*; *blato* : *buato* atď. V zásade sa odlišné reflexy uvádzajú po dvojbodke, varianty po čiarku, ale často sa to nedodržiava, ba dokonca sa aj zamieňa.

⁵² Pri reflexoch za pôvodne dlhé psl. alebo neskoršie zdĺžené samohlásky treba uvádzať najprv dlhé reflexy a po nich krátke, resp. skrátené, pravda nie mechanicky, ale podľa

dialektologického (jazykovozemepisného) by sa mali reflexy na jednotlivých slovách-representantoch uvádzať podľa zásady jazykovozempisnej rozšírenosti — od najrozšírenejších reflexov až po úplne okrajové a zriedkavé. Pritom tento spôsob by bol z hľadiska toho počtu bodov, s ktorými sa v *ASJI* pracuje, najobjektívnejší. Rozhodne sa však treba pridržiavať jednotnej zásady v celom diele a nevnašať ani do poradia reprezentantov ľubovôľu, ba až chaos, ako sa to z niektorých prípadov črtá. Ako príkl. uvedieme náležité usporiadanie podľa zásady blízkosti k hláskosloviu dnešného spisovného jazyka, napr. *miešať* (-eť, -c, -č) : *miešať* (-t) : *miašač* (-áč, -eč, -t, -et) : *měšať* : *měšať* : *míšať* (-t) : *mišac* : *mešať* (-c) : *mešac* : [*miesac*] : [*miišaty* : *myšaty*] (K., 88, mapa XI, 1); *obed* : *obed* : *obid* : *obied* : *obiid* : [*obiad*] : < *poledně*, *polo-*, *pola-* (-a) >⁵³ (K., 86, mapa X, 1); *sedem* (šez-) : *sezem* (š-) : *šiz-* : *šiezem* (tamže, mapa X, 2); *šneh* (š-) : *šneh* [-g] : *šnih* : *šnah* : *šňah* : *šnieh*⁵⁴ (K., 80, mapa VII, 9); *tehiel* (ce-) : *tehiél* (ce-) : *tehuol* : *tehél* (ce-) : *tehál* (ce-) : *tehal* (ce-) : *tehel* (ce-) : *tehal* : *tehol* : { *tehlou* (ce-, -ov) : *cehlox* (-of) : *tehlí* }⁵⁵ (K., 62, mapa IV, 6); *rásoca* : *ra-* : *rä-* : *ro-* : < *soxa* > (K., 65, mapa V, 7); *prasa* (pre-) : *prasä* (prä-) : *praše* (-še, prese) : *prasia* : [*proše*] : [*puća*] (K., 75, mapa VI, 25); *plüca* (plüvá) : *plüca* (-ä; plüca, -e) : *pluca* (K., 96, mapa XIII, 1) atď⁵⁶.

Záverom týchto úvah uvedieme ešte niekoľko zreteľných disproporcií medzi nárečovým materiálom spracovaným v mapovej a atlasovej časti.

Napr. originálna „rovnička“ reprezentantov v *Komentári* na str. 84: *ďieuka*, *ďiévka*,⁵⁷ *ziéfka*, *deyka*, *zeyka*, *ziyka*, *déyka*, *divka*, *ziška*, *ziyka*, *žiauka*, *žauka* :

príbuznosti hlások, napr. *á : ia : a : q ; é : je : e : e ; í : i ; ó : yo : o : o : o* atď. V pôvodne (psl.) krátkych pozíciách sa majú uvádzať najprv dnešné krátke reflexy a až po nich dlhé.

V *Komentári* na str. 80 chýba vo viacerých prípadoch naznačenie protikladnosti reflexov dvojbodkami : uvádza sa napr. *šneh*, *šnieh*, *šneh*, *šneh* (!) — často sa totiž ten istý alebo príbuzný reprezentant uvádza aj dvakrát : *xrbét* 2 × (51), *děžd* 2 × (53), *raška* 2 ×, *ležica* 2 × (54), *stránek* 2 × (55), *blazen* 2 ×, *striěberní* 2 ×, *rebërko* 2 × (všetko 61), skratka *sve-* pri „*svoker*“ i zvláštny reprezentant *svoker* (60) atď. Inde sa zas doložený reprezentant (aj na mape) v „rovniči“ komentára jednoducho vypustil (*grajcár*, 48; chýbajú vsl. podoby *jedlow*; *jadrox* (*Komentár*, 62), *međomňik* (ako variant, 78), *žliab*; (!) *žlob*) : [*žolob*] a iné lexikálne ekvivalenty (81), *bekat* (tamže), *plax* (-ha) (82), *škamrat* (83), *zéfka* (84); na str. 89 sa však uvádza) atď. atď.

⁵³ Lomenými zátvorkami < . . . > naznačujeme, že príslušné heslové slová na istom území majú iný lexikálny tvar.

Goraiské a ukrajinské slová-representanty by sa mali uvádzať vždy až na konci „rovniče“ reprezentantov v hranatých zátvorkách, čo sa nie vždy dodržiava. Napr. v „rovniči“ slov-representantov *obed* chýba v *Komentári* (86) gor. podoba [*obiad*] atď.

⁵⁴ V *Komentári* (80) pri tejto „rovniči“ reprezentantov chýba medzi prvými dvoma dvojbodkami, 2 × je uvedený reprezentant *šneh* (táto podoba je len čiarkou oddelená od samostatného reflexu -i- v slove *šnih* a podobne len čiarkou sú oddelené od seba samostatné a odlišné reflexy -a- a -ä- (za *č) v slovách *šnah*, *šňah*).

⁵⁵ Svorkovou zátvorkou { . . . } naznačujeme, že v uvedených tvaroch sa príslušný hláskoslovný reflex nevyskytuje a že ho supluje iný, morfológický tvar.

⁵⁶ Podobu a poradie príslušných reprezentantov v *Komentári* pozri na str. 88 (*miešať*), 86 (*obed*, *sedem*), 80 (*sneh*), 62 (*tehál*), 65 (*rásoca*), 75 (*prasa*), 96 (*plüca*).

⁵⁷ Podoba *ďiévka* nie je vlastne v „rovniči“ *Komentára* (84), ale iba v legende mapy JX, 1, preto ju tu dopĺňujeme. Poradie reprezentantov uvádzame už podľa našej zásady — porov. vyššie v poznámke 52.

: *ďiouka* : *ďouka*⁵⁸ má oproti legende mapy IX, 1 o 2 reprezentanty menej (v orig. podobe „rovnice“ v *Komentári* chýbajú 2 reprezentanty: *ďievka* a *ďuka*, pričom v *Komentári* sa väčšina slov píše s neslabičným *u* (*zeuka*, *ziuka*, *žiavka*), kým v legende mapy prevažne s labiodentálnym *v*: *zovka*, *zovka* (-*u*-) (!), *ďievka* (v *Komentári* chýba reflex dlhé -*ie*-!), *ďevka*, *ďevka*, *živka* (v *Komentári* ako *zifka* a *ziuka*), *žiavka* (podoba *žauka* z *Komentára* tu chýba), *ďovka*, ale *ďiouka*, *ďievka*.⁵⁹

Podobne značný rozdiel medzi počtom i poradím reprezentantov v *Komentári* (str. 85) je aj pri slove „išiel“ (tu je 8 reprezentantov aj s variantmi), v legende mapy (IX, 2) je 10 reprezentantov, a to bez variantov. Reprezentanty v *Komentári* sú uvedené takto: *išiel* (-*u*), (!) *išel* (-*v*) (!), *išel* : *išiou* : *išou*, *išol*; ja by som to upravil takto: *išiel* (-*u*) : *išiel* : *išial* : *išiou* : *išiol* : *išo* (-*l*, -*u*) : *išél* (-*u*) : *išel* (-*u*) : *išol* (-*u*). V legende citovanej mapy sú uvedené reprezentanty takto a v tomto poradí: *išel* (-*u*) : *išél* (-*u*) : *išiel* (-*u*) : *išiel* : *išol* (-*u*) : *išól* (-*u*) : *išiou* : *išiol* : *išo* : *išial*.⁶⁰

Tak isto aj nasledujúci sled a počet reprezentantov pri slove „lievč“ v *Komentári* (str. 85) by sa mal ekonomickejšie upraviť a zosúladiť aj s poradím v texte legendy mapy (IX, 3). V *Komentári* uvádzané reprezentanty (12) — pozri tam ich poradie — by sa tiež mali upraviť ekonomickejšie a zosúladiť s textom legendy mapy (kde je 13 reprezentantov aj s variantmi), a to asi takto: *lieuč* (-*a*) : *liauč* (-*a*) : *liouč* (-*a*) : *lieš* : *leuč* (-*a*) : *lauč* (-*a*, -*šňa*) : *louč* (-*a*) : *loš* : *loč* (-*žč*, -*š*) : *leš* : *luč* : (*lušňa* : [*lušňa*]).⁶¹

Rovnako by sa žiadalo ekonomickejšie a prehľadnejšie upraviť „rovnicu“ reprezentantov v *Komentári* (str. 87) pri slove „vietor“ (pozri tamojšie usporiadanie a sčasti aj dublované tvary), a to asi takto: *vietor* (-*er*, -*tr*)⁶² : *vétor* : *vétor* : *vetor* (-*er*)⁶³ : *vetor*⁶⁴ : *viter* : [*viiter* : *viatr*] : <*vizor*>⁶⁵. Prehľadnejšie a ekonomickejšie by vyzeralo aj usporiadanie reprezentantov pri slove „hviezda“ (*Komentár*, 87), keby sa bol zvolil asi takýto postup: *hviezda* : -*ie*- : -*é*- : -*é*- : -*í*- : -*í*- : [*gviazda*, *gviozda*]⁶⁶. V podstate všetky reprezentanty, v ktorých sa obmieňa

⁵⁸ V orig. *Komentára* je medzi poslednými dvoma reprezentantmi iba čiarka, akoby išlo len o „variant“ reflexy -*iou*- a -*ou*-. (Aj tu sa reflexy mali sádzať polotučné.)

⁵⁹ V *Komentári* na str. 84 gor. *zefka* chýba, ale na str. 89 je uvedená v podobe [žefka] (pozri ďalej o „cudzích“ reprezentantoch, ktoré v „rovniciach“ *Komentára* chýbajú).

⁶⁰ Podľa trojakých symbolov (koliesko, štvorec, trojuholník) sa ukazuje, že autori pokladali reflexy *e*-ové a *o*-ové pravdepodobne len za varianty, pretože používajú podobné symboly, len ich vnútorne diferencujú (kolieska a štvorec).

⁶¹ Usporiadanie poradia reprezentantov, ako aj spôsob skraccovania vedľajších hlásokých javov podávame v snahe po väčšej prehľadnosti a ekonomickejši.

⁶² Podoba *vietr* (záhorská) je zachytená v legende mapy X, 4, ale chýba v *Komentári* (87).

⁶³ V *Komentári* je neúčelne uvedený variant k podobe *vetor* (-*er*), pretože tento skrátenejší variant sa hneď ďalej v plnom rozsahu uvádza (*vetor*, 87), a to dokonca po dvojbodke ako osobitný reprezentant.

⁶⁴ Aj táto podoba chýba v *Komentári* a uvádza sa len v legende mapy X, 4, a to z Kysúc.

⁶⁵ V *Komentári* sa neuvádza, iba v legende mapy (sot. oblasť).

len jeden reflex, by sa mali uvádzať skráteno, prípadne len s vypreparovaním príslušných reflexov, napr. aj pri slove „hňiezdo“ (*Komentár*, 88): *hňiezdo*: -ié- : -é- : -é- : -e- : -e- : -i-⁶⁷ : -i- : -ia- : [gňiazdo]. Pritom poradie väčšiny uvádzaných reprezentantov v *Komentári* (napr. str. 59, 86, 87, 88 ap.) je často celkom nejasné. Zdá sa, že sa autori usilovali od spisovných reflexov „centrálnych“ postupovať k zvláštnejším, ale táto zásada sa uplatňovala skôr náhodne ako pravidelne. Myslím, že by to bola zásada aj všeobecne najpriateľnejšia (ale v legendách máp sa spisovné reflexy spravidla neuvádzajú na prvom mieste — nevedno prečo). Dalo by sa ešte uvažovať aj o mechanickom abecednom usporiadaní podľa reflexov v reprezentantoch, ale táto zásada je najmenej prijateľná, pretože je mechanická, nelingvistická. Za najodôvodnenejšiu by som považoval takú zásadu uvádzania reflexov v reprezentantoch, a to v komentárovej časti i v legende, ktorá by vychádzala z rozšírenosti príslušných reflexov (od najrozšírenejších, po najzriedkavejšie), pričom reflexy „goralských“ a „ukrajinských“ reprezentantov by sa mali dôsledne uvádzať na konci — a to aj vtedy, keď sa zhodujú s niektorým domácim reflexom. Zároveň by sa vždy malo zvyrazňovať ich čisto porovnávacie pojetie do *ASJ* pravidelným uvádzaním v hranatých zátvorkách.⁶⁸ Žiaľ, túto zásadu bolo treba domyslieť hneď na začiatku prác a prísne ju dodržiavať (najviac zodpovedá dialektologickým záujmom). Nebolo by dochádzalo často ku kurióznym situáciám v uvádzaní reflexov reprezentantov, čo ruší o to viac, že sa to veľmi často nezhoduje s poradím reflexov reprezentantov uvádzaných v legendách máp.⁶⁹ Jednotné zásady pre uvádzanie „rovníc“ slov-representantov v *Komen-*

⁶⁶ V *Komentári* sa uvádza, pravdepodobne ukr. *hnyda*, gor. *gvjazda*, ale v legende mapy X, 5 je uvedená aj pre ukr. oblasť vsl. podoba *hoizda* a pre gor. *hvizda* (!).

⁶⁷ V *Komentári* je dvakrát, a to vedľa seba po dvojbodke uvedená podoba *hňiezdo*.

⁶⁸ Do hranatých zátvoriek sa často dávajú aj domáce (nie cudzie) reprezentanty (*Komentár*, 78). Slová ako *zmiac*, *zmiľ*, *zmiň*... (v legende mapy správne s poč. *z- : žmiac*, *žmiľ*)... sú väčšinou domáce slová, kým ukr. a gor. nárečia poznajú skôr podoby blízke strsl. „zmok“ [*zmoka*, *cmox*] ap., ktoré sú zas uvedené len ako hláskové varianty pri domácom slove „zmok“ v okrúhlych zátvorkách. V niektorých prípadoch sa cudzí pôvod reprezentanta typograficky (hranatou zátvorkou) nevyznačuje vôbec (*Komentár*, 52) : gor. *bemben*, *ovišes*, ukr. *ost* (= ocot), gor. *dysc*, *dyšč*, (?) a ukr. *dožž* (*K.*, 53), ukr. *žyca*, gor. *lyška* (tamže, 54), gor. *konac* (*K.*, 57), *lōd* (v leg. mapy len *lōd*) (*K.*, 81), hoci hneď vedľajší ukr. [lid] je už vyznačený ako nedomáci v hranatých zátvorkách; *rošc* (*K.*, 64), *mjozga*, ukr. *mňazga*, *mizga* (!) (ukr. pozná tu *-g-*?) (*K.*, 78), alebo sa na mape jednoducho ako cudzí reprezentant neoznačuje (iste preto, že ide o výrezovú mapu), hoci v *Komentári* (71) sa uvádza v hranatých zátvorkách [jeNzik, -yk] a navyše v *Komentári* nie je ani zmienka o zemepisnom rozšírení tohto gor. tvaru (mal potom vypadnúť aj z „rovnice“ reprezentantov).

Ukr. reflex [myšaty] sa mechanicky uvádza po slovenských reprezentantoch s reflexom -i- (aj -ii-, -ie-) a ešte pred domácim (gemerským) reprezentantom *mišašc*. Porov. v pozn. 62, 64, 66,

⁶⁹ V „rovnici“ slova-representanta *miazga* (*Komentár*, 78) sa uvádza napr. 14 reflexov, ale v legende k tejto mape (VII, 2) je ich až 20, čo sa iste stalo tým, že slová s dlhým reflexom (*miázga*, *mjázga* ap.) sa v *Komentári* neprávom pokladajú za jeden reprezentant (reflex -iá- sa uvádza len v zátvorke), ale na mape sa aj reprezentanty s kvantitatívne

tároč i v legendách máp bolo treba vypracovať hneď na začiatku prác a nemuselo dochádzať k tolkým a skoro pravidelným nezrovnalostiam, a to nielen v samotných *Komentároch*, ale aj v porovnaní s textami mapových legend. Pretože pri terajšom stave usporiadania reflexov v reprezentantoch (poradie) možno nájsť problémy skoro pri každej „rovnici“, ani pri jednej nie je uplatnená jednotná zásada a prísne sa nedodržiava, niekedy pôsobí až dojmom skoro úplnej náhodnosti, pričom mnohé reprezentanty domáce: *biaz* (K., 51); *vonka* (variant k *von*, K., 52); *medomník* (variant k *medovník*, K., 78); *sédmi* (K., 89); *nesel*, *ňes* (druhý ako variant k tvaru *ňesol*, tamže, 89) atď. jednoducho vypadli. Z neznámych príčin z „rovnice“ reprezentantov v *Komentároch* vypadli aj niektoré „goralské“ a „ukrajinské“ konfrontačné reprezentanty (spomínaný gor. [obiad], K., 86; gor. [žefka (!)] — je uvedené na strane 89 *Komentára*, ale chýba na strane 84; gor. podoba [mondry] k *mudrc* K., 103; ukr. tvar [moloko] K., 89 atď.). Týka sa to aj odlišných lexikálnych reprezentantov (slov s iným základom), ktoré keď sa pri výskume získali, mali sa ako potrebná informácia (aj negatívne zistenie reflexu je pozitívum) na konci rovnice vždy aj uviesť; podľa môjho návrhu v lomených, nie okrúhlych zátvorkách: ide o slová ako <vžac> k *zobrať* (K., 59), <békat> k *bláčať* (K., 81), <valou, jasle, hrant> k *žlab* (K., 81), <škamrat> k *šomrat* (K., 83), <viror> k *vietor* (K., 87), <šyja> ku *krk* (K., 101) atď.

Ak ide o nejaký hláskoslovný jav, ktorý sa na príslušných reprezentantoch nevyskytuje, ale je substituovaný morfológickým reflexom, mal sa tento nehláskoslovný jav aj zreteľne typograficky (zátvorkou)⁷⁰ označiť.

Aj na ekonomickejšie uvádzanie slov-representantov v *Komentári* (hlavne pri jednoduchších prípadoch) uvedieme ešte niekoľko príkladov: *slapček*: -ok (-šok, -šok) : -ak : -ik; *cesnak* (če-) : -ok (če-, še-, še-, co-, ča-) : -ek (če-) : -ik; *stránok*: -ek : -ék : [-ek] (K., 55).

Niektoré názvy kapitol nie sú celkom presne volené, napr. kapitola I. „Reflexy za ‘a (K., 45 — chýba znak mäkkosti predchádzajúcej spoluhlásky); VII. „Reflexy typu a, ä, ia za *e, *ě“ (K., 78).⁷¹ Podobne aj názov kapitoly VIII. „Reflex o za *e“ (K., 83) nevystihuje plne skutočnosť, lebo sa tu sleduje aj celý rad iných reflexov (e, a, u — šemrat, čelo, teplí: ó, ie, ia, ä, e, i — svókor,

odlišnými reflexami (-ia- proti -iä-; -ie- proti -iě-; -i- proti -i-; -a- proti -ä-ap.) právom pokladajú za samostatné a osobitné jednotky, a teda aj reprezentanty. Aj takého typu nezhody sú medzi „rovnicami“ reprezentantov v *Komentári* a legende mapy.

⁷⁰ Porov. v pozn. 53.

⁷¹ Pritom VII. kapitola mapovej časti (!) má takmer dôsledne názov: „Reflex a za *e, *ě“ (pozri mapy VII, 1–31), a to nielen pri mapách analytických, ale aj syntetických. Iba v jednom prípade (pri syntetickej mape) sa obmieňa názov takto: „Reflex ä za *e, *ě“, resp. sa v niektorých prípadoch na mapách v nadpise bližšie určuje pozícia reflexu a, resp. ä: „po labiálnych konsonantoch“ (mapa VII, 5), „... po e, ě“ (mapa VII, 8), „... po n, ň“ (mapa VII, 11), „... po j“ (mapa VII, 14), „... po l“ (mapa VII, 22) alebo len v jednotlivých slovách.

svieker, sviakor, sväkor, sveker, sviker). Bolo treba reflexy hlásky *e usilovať sa vymedziť pozične alebo lexikálne (v slovnom komentári uviesť, aké reflexy dáva hláska *e). Podobne nie je celkom správny názov kapitoly IX. „Reflexy *ïou, ou* za *ieu, eu*“ (K., 84). Veď počet reflexov za tieto skupiny (!) je oveľa pestrejší, napr. *iau, au* : *z(i)auka; iöu : piöu; uo* : *kostuol* ap. Ba väčšina názvov jednotlivých kapitol nevystihuje skutočný stav a je velavravná, napr. kapitola X. „Reflexy *e, ie, i* za *e, *ě v krátkej pozícii“ (K., 86).⁷² V rozl. slovách sú aj reflexy *e, ii, é, é, i, ia* (*obed, obiid... , hvězda, hvízda... , větor, viatr... atď.*).⁷³ Podobne v kapitole XI. úplne by bol stačil názov „Reflexy za *e, *ě v dlhej pozícii“ (K., 87), pretože ich vypočítanie sa tu neukončilo ani skratkou *atď.* Zaujímavé je, že väčšina názvov kapitol (I, II, III, IV, V, VI, XII, XIII, XIV, XV a všetky ďalšie) sú štylizované všeobecnejšie, a preto sú aj výstižnejšie a správnejšie.

Osobitne problematické sú slovanské spisovné znenia slov uvádzané hneď za „rovnicou“ domácich slov-representantov, ku ktorým majú podávať informáciu o hláskových rozdieloch slovanských ekvivalentov (slov) k domácim reprezentantom. Toto úsilie podať informácie aj o inoslovanských reflexoch v príslušných slovách je hodné uznania, ale má veľmi malú vedeckú hodnotu, a to jednoducho preto, že nie vo všetkých prípadoch sa podarilo pozberať slová zo všetkých slovanských jazykov (je to vec skôr úsilia a dostupných slovníkov), ďalej, že rovnakými znakmi (dĺžňom) sa označujú také odlišné slovanské jazykové javy ako je kvantita (čeština), prízvuk (a to odlišný vo východoslovanských a južnoslovanských jazykoch),⁷⁴ pričom najviac ruší to, že tento prízvuk sa často kladie na nesprávne miesto, ba často sa jednoducho neoznačuje. Tým si *ASJ I* medzi slavistami ozaj nezíska najlepšie sympatie, pretože každý národ je veľmi citlivý na správne citovanie materiálu svojho jazyka. Posúdenie tejto časti *Komentára* ponechávame povolanejším (slavistom).

Na jednu vec by som chcel ešte upozorniť, a tou je prepis slov z azbuky do latinky, kde sú často celkom elementárne chyby.⁷⁵ Napr. k slovenskému *rebierko* (K., 61) sa ruský ekvivalent mal prepísať ako *riobryško*,⁷⁶ k slovenské-

⁷² Vo vysvetlivkách k tejto kapitole sa pre vsl. nárečia robí taký záver, akoby sa tu vyskytovali len tvary s reflexom *-i-* proti reflexu *-e-*. Veď výskyt reflexu *ie* v *jz* a *sz* Sáriši i v *jv* Spiši, hoci nie celkom pravidelný a nie vo všetkých prípadoch, je predsa dosť častý (*obied, šíezem, žiem, sušied* atď.), čo sa uvádza aj v „rovniciach“ *Komentára* i v mapovej časti a v legendách.

⁷³ Pritom by sa získal iste zaujímavý obraz, keby sa tieto reflexy vyskytujúce sa vo viacerých a rozličných slovách premietli na podrobnú syntetickú mapu.

⁷⁴ Pritom je známe, že srbochorvátčina má dĺžku aj v neprízvučnej slabike.

⁷⁵ Všetky vydania *Pravidiel slovenského pravopisu* uvádzajú základné poučky o prepise z azbuky (ruštiny a ukr.) do latinky. Preto tým viac prekvapuje značný počet chýb a nedopatrení oproti platnej norme pre prepis z azbuky do latinky.

⁷⁶ V *Komentári* (str. 61) je to prepísané ako *rebuško* (!) — v jednom prepise slova sa stretli až tri chyby (spr. *riobryško*).

mu *strieborní* (K., 61) sa ukr. slovo malo prepísať ako *sríbrnyj* (nie „sríbnij“), ruské ako *serébrjanyj*. K slovenskému heslovému slovu *hľadať* nie je ekvivalentné ruské slovo *gljadět* (= hľadiet, pozerat sa), ani ukrajinské *hľadityj* (= dtto), ba ani bieloruské *hľadžeć*.⁷⁷ Na veľký významový posun sa pozabudlo aj pri priradení ruského slova *xrebet* (= chrbtica) k slovenskému *chrbát* (K., 51), ktoré v ruštine len v prenesenom význame môže označovať „chrbát“. Podobne ukrajinské ekvivalenty k slovenskému *lan* (K., 54) nemožno prepisovať ako „ljon“, „ljonu“ (!), ale jednoducho ako *lon*, *lonu*. Nevedno, prečo sa ekvivalent k slovenskému *koniec* v podobe *konéc* (K., 57) uvádza len ako bieloruský (skr. br.), a nie aj ako ruský ekvivalent.

Nakoniec ešte niekoľko drobných vecných pripomienok, ktoré ani zďaleka nevyčerpávajú väčšie-menšie chyby a nedopatrenia *ASJ I; I, 2*.

Slovo *grajciar* (K., 48) nepatrí do kapitoly I („Reflexy za ‘a‘“), ale do kapitoly VII, časť *G* (K., 82), kde sa sledujú reflexy v prevzatých slovách. Veď už samotná poznámka pod jeho „rovnicou“ (K., 48) „Z nem. Kreuzer, č. krejcar, p. grajcar“ ho tam sama zaraďuje. Mimochodom z „rovnice“ slov-reprezentantov slova *grajciar* vypadla podoba *grajcär* (pozri mapu I, 9) zo sotáckej oblasti. V legende mapy II, 1 chýba vsl. podoba *prijacel* (K., 49); je tam len podoba *prijatel*, ktorá zas chýba v rovnici reprezentantov *Komentára* (ale je tu ukr. [prijatelj]). Slovo *kôročka* (K., 57) sa uvádza medzi slovami so striednicami za **o* (-o-, -e-, -u-), ale v kapitole IV sa uvádza znovu, a to dokonca ako príklad na „vkladný vokál“ (K., 60): „na konci korenej morfémy“ (spolu so slovom *striebornýj*). Nevedno, prečo sa ako heslové volilo slovo *zapriaħat*, keď všetky doklady sú len bez predpony *za-*, ktorú poznám viac iba v dokonavej podobe v slovese *zapriaħnuť*.

Za zbytočné pokladám mechanické a doslovné odtláčenie *Dotazníka pre výskum slovenských nárečí* (Atlas slovenského jazyka, str. 137—144) i indexu slov a tvarov k *Dotazníku*.⁷⁸ Abecedný index kartograficky spracovaných slov (187—193) mal byť umiestnený hneď za vlastnou komentárovou časťou (od str. 137), pretože je pre orientáciu v *Komentári* (*ASJ I; 2*) časťou najdôležitejšou. Priestor získaný ekonomickejším narábaním so slovným sprievodom a úspornejším uvádzaním aspoň menej komplikovaných hesiel (aj komplikované sa dajú uviesť jednoduchšie) sa mohol výhodnejšie využiť na rozšírenie základnej literatúry ku každej kapitole (I—XXIX), pričom nie sú mi vôbec jasné kritériá, podľa ktorých sa „základná“ literatúra pre tieto kapitoly vyberala. Poznám mnoho dialektologických materiálových

⁷⁷ V *Komentári* (str. 70) je toto ruské slovo prepísané ako „gljadět“ (!), ukrajinské ako „hljadýty“ (!) a bieloruské ako „hľadžeć“(!).

⁷⁸ *Dotazník* obsahuje aj tvary morfológické a lexikálne, pričom ani všetky javy hláskoslovné sa v *ASJ I* nevyužili (bol by úplne postačil aj index slov, z ktorých sa v I. zväzku *ASJ* využili hláskoslovné javy).

štúdií i publikovaných častí slovníčkov, ktoré by boli mohli veľmi poslúžiť bádateľom, najmä zahraničným, orientovať sa v základnej slovenskej dialektologickej literatúre a v nie poslednom rade umožniť aj skonfrontovať, v akom súlade je materiál individuálne spracovaných štúdií s kolektívne zozbieraným materiálom pre *ASJ I*. Ba pri starších materiálových štúdiách sa mohol získať aj cenný materiál, ktorý by umožnil bádateľovi viac vniknúť do dynamiky slovenských nárečí za ostatných 50 rokov. Pritom musím konštatovať, že v *ASJ I; 1, 2* sa nevyužil dostatočne ani generačne diferencovaný materiál pre plastickejšie postihnutie dynamiky slovenských nárečí, ktorý sa zozbieral a je v *Dotazníku* zachytený. Prípadov, že sa v *Komentári* konštatuje, že žijú popri sebe dva tvary (reflexy), je veľmi málo, pričom v mapovej časti sa to vôbec neodrazilo. Ani na jednej mape som nenašiel vedľa seba dva rozličné symboly pri jednom bode, čo by nesporne signalizovalo dynamický pohyb v slovenských nárečiach. Celkove na mňa *ASJ I; 1, 2* pôsobí po materiálovej stránke ako dielo dosť statické, hoci o jeho vysokej hodnote a význame pre ďalší výskum slovenského jazyka a najmä nárečí som nikdy nepochyboval a nepochybujem.

Drobnučkú poznámku mám ešte k výberu symbolov pre jednotlivé mapy. Niekde sa (nešťastnou náhodou?) stretli vedľa seba tak slabo rozlíšiteľné symboly (pozri napr. mapu XVIII. 3, 4: prázdne štvoruholníčky a obdĺžničky líšiace sa hádam len v stotínach milimetra), že bádateľ bude mať čo robiť, aby vedel z mapy potrebné údaje týkajúce sa týchto symbolov presne vyčítať.⁷⁹

Podobne ani legenda k mnohým mapám nie je dosť ekonomicky a jasne riešená. Kombinácia vertikálneho a horizontálneho umiestňovania symbolov v legende rozhodne nebola domyslená. *ASJ I; 1* podáva v prvom rade informáciu o fonetických reflexoch, preto každý zistený odlišný reflex má pre *ASJ I* i pre bádateľa rovnakú hodnotu. Z tohto hľadiska sa symboly mali umiestňovať len vertikálne, pravda, v istej hierarchii (ako som sa ju usiloval vyššie načrtnúť) a nový vertikálny stĺpec sa mal začínať až vtedy, keby sa bol vyčerpala predchádzajúci až do konca. Táto kombinácia horizontálneho a vertikálneho rozmiestovania symbolov v legende (i keď je tam istý zámer) veľmi sťažuje orientáciu bádateľovi — používateľovi. Iste iba nedopatrením sa stalo, že napr. symbol v legende je priestorovo ináč umiestnený ako na vlastnej mape⁸⁰. Tak ako som už uviedol v poznámkach k reflexom javov v komentárovej

⁷⁹ Bolo treba voliť diferencovanejšie symboly, a to i za cenu, že by sa zásada obmedzeného inventára symbolov (koliesko, štvorček, trojuholník — rozlične situovaný) a ich vymedzenosť pre isté reflexy bola na rozličných mapách (v *ASJ I* ako celku) narušila.

⁸⁰ Aj také prípady sa tu vyskytujú, napr. na mape IX, 3 má symbol reprezentanta *lušňa* v legende podobu plného (červeného) romboídu a na vlastnej mape zas podobu plného štvorčeka.

časti, že mali byť vytláčené polotučne, dvojnásobne sa to týka reflexu v slove-representante v legende, ktorý tiež mal byť vytláčený polotučne. Červená tlač reprezentantov a symbolov ešte viac sťažuje rýchlu orientáciu týkajúcu sa jednotlivých reflexov, pričom aj v samotnej tlači reprezentantov v legende je priveľa chýb (mäkčene, bodky, najmä pod grafémou), ktoré v dialektológii, zakladajúcej si a budujúcej na presnosti a precízności materiálu sa dvojnásobne nepriaznivo pociťujú.

V *Atlase slovenského jazyka I* dostala slovakistika vedecké a nesporne aj národnoreprezentatívne dielo a tiež slavistika získala veľmi významnú a základnú príručku pre sledovanie jazykovozemepisnej diferenciacie slovenských hláskoslovných javov (vokálnych a konsonantických). Škoda, že pomerne značné množstvo chýb a drobných nedopatrení v oboch častiach *ASJ* (v mapej i komentárovej) bude sťažovať používateľovi prácu a v niektorých prípadoch môže vyvolať aj istú nedôveru voči presnosti a spoľahlivosti tohto hodnotného, dlho pripravovaného i netrpezlivo očakávaného diela. Najmä skoro pravidelný nesúlad medzi poradím i počtom reprezentantov v komentárovej časti a v legendách máp ukazuje, že dielu sa nevenovala žiadúca pozornosť a že slabá koordinácia spôsobu spracovania slov-representantov v komentárovej časti a v legendách nesvedčí o patričnej precízności a spoľahlivosti, ktorú každé vedecké dielo, najmä takéto základné, nesporne musí mať. Treba si len želať, aby ďalšie pripravované zväzky *Atlasu slovenského jazyka* (II — *Tvaroslovie*, III — *Tvorenie slov*, IV — *Lexika*, V — *Syntax*) sa vyvarovali chýb a nedostatkov I. zväzku a aby podali dobré svedectvo o precízności a spoľahlivosti práce slovenskej jazykovedy, teda aj dialektológie pracujúcej jazykovozemepisnou metódou, pretože tu dokumentárnosť, presnosť a spoľahlivosť materiálu musí mať platnosť zákona.

SPRÁVY A POSUDKY

KONFERENCIA O AKTUÁLNYCH PROBLÉMOCH LEXIKOLÓGIE V MINSKU

Bieloruská univerzita v Minsku v spolupráci so sovietskym a bieloruským Ministerstvom vysokých a stredných škôl usporiadala v dňoch 17. — 20. júna 1970 v Minsku vše-zväzovú konferenciu o aktuálnych problémoch lexikológie. Na konferencii sa zúčastnili početní jazykovedci z celého Sovietskeho zväzu a s referátmi vystúpili pozvaní hostia z Bulharska (2), Poľska (1), NDR (2) a Československa (1). Organizácii i účasťou sa toto stretnutie jazykovedcov staršej, strednej i mladšej generácie podobalo medzinárodným kongresom. Organizátorom kongresu sa podarilo vydať tlačou tézy referátov a koreferátov *Aktualnyje problemy leksikologii* (Tezisy dokladov i soobščeniij Vsesojuznoj naučnoj konferencii, 17—20 ijuňa 1970, Minsk 1970, 229 str.). Tento zborník poskytuje dobrý prehľad o pripravených príspevkoch na lexikologickú konferenciu a jeho hodnota sa zvyšuje tým, že obsahuje aj referáty, ktoré na konferencii neodznili.

Referáty týkajúce sa základných otázok boli prednesené na jednom zo štyroch plenárnych zasadaní. O čiastkových otázkach sa rokovalo na základe koreferátov a príspevkov v siedmich sekiách. Organizačný výbor sa usiloval zaradiť na program jednotlivých sekcií tematiku z podobných okruhov. Rokovania v sekciách prebiehali paralelne, takže jeden účastník mohol sledovať len časť programu.

Minsk, mesto známych elektrónkových počítačov, poznačilo lexikologickú konferenciu jednou osobitnou črtou. Skupina bieloruských jazykovedcov spolu s matematikmi a inžiniermi vo výpočtovom stredisku Ústavu cudzích jazykov vypracúva program pre elektrónkové počítače. Zameriavajú sa na programovanie automatického jazykovedného rozboru a strojového prekladu zo svetových jazykov. Počítač už môže vytriediť z textu napr. dané lexikálno-sémantické kategórie a prekladá slovné spojenia. Nepôjde o tzv. stroj - gigant, ktorého kapacita pamäti sa porovnáva (pri niektorých podstatných rozdieloch) s ľudskou pamäťou, ale aj tak spolupráca jazykovedcov a matematikov prináša cenné podnety. Veľký kolektív bádateľov z Minska predložil plénu konferencie výsledky svojho konfrontačného štúdia sémantickej stavby slova pri zostavovaní dvojjazyčného slovníka pre strojový preklad (A. D. Borisevič, V. A. Bukovič, V. A. Vertel', R. G. Piotrovskij, S. V. Jastrebova a i.). Menšie pracovné kolektívy (zväčša z Minska) riešili takéto otázky: automatické vydelenie lexikálne jednoznačných slovných tvarov („slovoforiem“) na základe spájateľnosti lingvistických jednotiek (L. Je. Maškina, O. A. Nechaj), metóda automatického vydelenia sémanticky a gramaticky spojených jednotiek v texte (M. V. Danejko, M. E. Okulič, V. M. Petrovskaja, J. G. Prijmov, V. A. Sorkina), otázka lexikálnej spájateľnosti slov pri zostavovaní slovníkov frazeologických spojení pre strojový preklad (A. D. Borisevič, Z. M. Kameneva, V. S. Kri-sevič), spájateľnosť slovných tvarov a rozlíšenie lexikálno-gramatickej nejednoznačnosti pri automatickom preklade (V. A. Vertel') a i. Možno preto si autori mnohých prednesených i neprednesených príspevkov postavili za cieľ osvetľovať slovnú zásobu

alebo jej väčšie či menšie zložky z tých hľadísk, ktoré prinášajú poznatky pre automatickú analýzu a strojový preklad.

Na plenárnych zasadaniach a v sekciiach venovala sa veľká pozornosť otázke spájateľnosti slov v súčasnom jazyku i v jeho starších obdobiach (napr. A. I. Zurauskij, *Slovo a sklad*, A. N. Savčenko, *Lexikálna spájateľnosť a otázka znakovosti jazyka*, M. T. Tagiev, *Lexikálny význam a spájateľnosť slova*, I. S. Uluchanov, *Zmena lexikálnej spájateľnosti ako príčina sémantických zmien*, B. A. Plotnikov, *Štatistická analýza spájateľnosti jednej lexikálnej grupy*, N. V. Čeremisina, *O osobitnostiach lexikálnej spájateľnosti v umeleckej reči a mnohé iné*). Popri syntagmatických spojeniach k centrálnym témam konferencie patrila aj problematika paradigmatických vzťahov (napr. F. A. Krasnov, *O syntagmatickej a paradigmatickej analýze slovných zásoby*, V. S. Vaščenko, *Synonymá, antonymá, homonymá a paronymá ako systémové kategórie v lexikálnej stavbe jazyka a i.*) a problematika významovej stavby slova a zmeny lexikálneho významu (napr. G. P. Ščedrovickij, *Sémantická štruktúra slova a cesty jej analýzy*, L. V. Sacharaj, *Dea stupne abstrakcie a významová štruktúra*, A. Gudavičius, *Využitie metódy komponentnej analýzy pri výskume významovej stavby slova*, V. Blanár, *O vnútorne podmienených významových zmenách*, M. M. Kopylenko, *O štruktúrno-typologickom výskume sémantiky a i.*). Je zaujímavé, že do tohto okruhu sa zaradila aj sémantika vlastných mien, pričom tu išlo o apelatívnu, a nie špecificky onomastickú sémantiku (napr. J. A. Karpenko, *O sémantike vlastných mien*, M. V. Biryła, *Cesty antroponymizácie apelatívnej slovných zásoby*, N. P. Butenko, *K otázke významu vlastných mien a i.*). V osobitnej sekcii sa rokovalo o otázkach z oblasti tvorenia slov (napr. A. D. Zverev, *Lexikálny a slovtvorný význam*, L. I. Širina, *Slovtvorné hviezda ako lexikálno-sémantické grupy*, R. M. Gejger, *O tvorení sémantického štruktúry mien osôb na -tel atď.*).

Ďalej sa osvetľovali všeobecnejšie otázky slovných zásoby a jej štruktúrovania (napr. A. E. Suprun, *Slovná zásoba a pravdepodobnostný ráz jazyka*, T. N. Suša, *K otázke systematickosti slovných zásoby*, A. P. Klimenko, *Niektoré otázky psycholingvistickej výskumu sémantiky*), rozličné stránky nárečovej lexiky (K. M. Paňucič, *K charakteristike slovných zásoby nárečí*, S. Mladenov, *Niektoré problémy bulharskej nárečovej lexikológie a i.*) a problematika lexikálnej interferencie (napr. L. P. Jefremov, *Exotická slovná zásoba a otázka jej kalkovania*, M. J. Bragina, *O príčinách lexikálneho preberania*, G. Spitzbardt, *Slová prevzaté zo sanskrtu do indonézčiny*, A. M. Bulyka, *Významová adaptácia prevzatých slov v starobieloruskom jazyku*, V. M. Mokijenko, *O špecifike lexikálnej interferencie príbuzných jazykov a i.*).

Zo súčasného i historického hľadiska sa osvetľovali lexikálno-sémantické polia a rozličné vrstvy slovných zásoby (napr. L. G. Michedova, *O kritériách vydelenia jedného tematického radu*, N. A. Gončarova, *Faktívny význam latinského slovesa „facere“*, U. J. Jedlinska, *Slovesá „byti“ a „mati“ s posesívnym významom v pamiatkach staroukrajinského jazyka 14. – 15. storočia*, I. I. Taranenko, *Pomenovania kvetov v dielach A. Gončara a i.*). Dôkladne sa analyzovala problematika frazeológie a ustálených spojení na ruskom i inom materiáli (napr. N. A. Šechtman, *Lingvistický opis sémantických príznakov frazeologizmov*, I. A. Kiselev, *O niektorých typoch frazeologizmov*, V. D. Belovskaja, *Ku štúdiu modelov s ustálenými lexikálnymi komponentmi*, J. M. Kamarovskij – Je. S. Meteiskaja, *K určeniu bieloruskej frazeológie v súčasnej bieloruštine a i.*). — V sekcii venovanej terminológii sa uvažovalo o pojme „termín“, o vlastnostiach terminologickej sústavy, o spôsoboch tvorenia termínov i o starších profesionálnych terminológiách (napr. N. B. Kuz'mina, *O typológii pojmu „termín“*, A. I. Poltorackij, *Vedecká terminológia a lexikálna stavba*, S. A. Aslaňan, *Kalkovanie ako jeden zo základných spôsobov tvorenia termínov v arménčine*, V. N. Novopokrovskaja, *Z dejín príbuzenskej termi-*

nológia a i.). — Na konferencii sa neobišli ani otázky lexikografické. Najväčšiu pozornosť sústredila problematika valentnosti a frekvencie (M. P. Muravicka — V. I. Perebejnos, *O slovníku valentnosti v ukrajinčine*, N. S. Mozejko — G. P. Romančikova, *K problematike bieloruského frekvenčného slovníka*, N. I. Sukalenko, *Lexikálna spájateľnosť ako predmet lexikológie a lexikografie a i.*).

Z uvedeného prehľadu vidno, že tematický okruh lexikologickej konferencie v Minsku zahŕňoval podstatné otázky disciplíny. Pri výmene názorov sa stretli predstavitelia niekoľkých metodologických aspektov. Bola to mimoriadne zaujímavá konfrontácia názorov a pracovných výsledkov dosiahnutých v rozličných jazykovedných strediskách Sovietskeho zväzu. Nešlo tu o všestranné osvetlenie určených problémov. Preto sa v diskusii vyskytli hlasy, že je málo zhodných východísk. Jednako však prevládali nasledujúce metodologické postoje k slovnej zásobe: Slovná zásoba predstavuje štruktúrovanú celosť. Najužšia spätosť lexikálnych jednotiek sa prejavuje v lexikálno-sémantických poliach. Podstatné vzťahy v týchto elementárnych jednotkách lexikálnej stavby postihneme vtedy, ak zistíme v prvom rade paradigmatické (langové) a syntagmatické (parolové) vzťahy lexikálnych prvkov. Syntagmatické vzťahy slova predstavujú najvhodnejší materiál pre automatické spracúvanie jazykových dát. Pri určení významovej stavby lexikálnej jednotky ide o odhalenie jej sémantických dištingtívnych príznakov a ich hierarchie. Akékoľvek programovanie lexikálno-sémantických javov predpokladá postihnúť mechanizmus významových posunov. Možno len súhlasiť s mienkou G. P. Šedrovického, že predpokladom úspešného riešenia základných problémov lexikológie v kolektívnej spolupráci ostáva vybudovať zhodné východiskové pojmy. Autor sa o to vo svojom podnetnom referáte aj pokúsil.

Celkove lexikologická konferencia v Minsku ukázala, že sovietski jazykovedci pracujú v tejto oblasti jazykovedného výskumu so sústredeným úsilím, vyrovnávajú sa s najnovšími výsledkami svetovej lexikológie a nechýbajú im bádatelia, ktorí z marxistického hľadiska rozvíjajú teoretickú problematiku.

V. Blunír

O. KAJANOVÁ-SCHULZOVÁ, *ÚVOD DO FONETIKY SLOVENČINY*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1970, 127 strán.

Práca toho druhu, ako je *Úvod do fonetiky slovenčiny*, bola na Slovensku a pre slovenčinu veľmi potrebná. Autorka *Úvodu* správne odhadla rozsah najaktuálnejšej fonetickej látky a dobre videla potrebu študujúcich, osobitne poslucháčov niektorých odborných a vysokých škôl. V tomto ohľade by bol *Úvod* vhodnou príručkou nielen obsahom, ale aj rozsahom a spôsobom podania. Číta sa ľahko, je prístupný aj bez predchádzajúcej prípravy. Mohol by teda vhodne uviesť do fonetiky.

Úvod do fonetiky slovenčiny má sedem kapitol a zhrňa veľkú časť klasickej problematiky fonetiky. Po úvode o podstate a vývine fonetiky nasleduje informácia o fyziológii rečových orgánov. Spracovaná je primerane stručne a relatívne spoľahlivo. Komplikovanejší je stav podávaných vedomostí v kapitole nadpisanej *Hlásky*. Je komplikovanejší z hľadiska teórie (konceptie) všeobecnej fonetiky i fonetiky slovenčiny, a celkom osobitne z hľadiska prípravných fonetických poznatkov najmä o fyzikálnej podstate fenoménu reči. Vydarenejšia je časť štvrtej kapitoly *Zoskupovanie hlások do väčších celkov*. V oblasti suprasegmentálnej fonetiky je opäť viacej nejasností a nepresností. Kapitola o metódach fonetického výskumu je vypracovaná podľa staršej československej literatúry (B. Hála), čo súčasne znamená, že málo rešpektuje dnešný stav fonetiky (českej

i svetovej). Zrozumiteľne, ale veľmi neproblémovo je vypracovaná posledná kapitola o význame fonetiky a jej využití v praxi. Záver knižky tvorí užitočný slovník fonetických termínov opierajúci sa o obsah a formulácie predchádzajúceho textu.

Obsah, rozsah a formálne spracovanie látky sú teda primerané a pre všetkých, ktorí sa zo študijných dôvodov musia zaoberať touto problematikou, priamo atraktívne. Práve táto okolnosť nás núti upozorniť na nepresnosti a nedostatky tohto úvodu.

Napísať knižku tohto druhu nie je totiž ľahké a nie ani nezodpovedné. Zodpovednosť vyplýva z okruhu konzumentov, zo skutočnosti, že sa majú podať poznatky z doteraz (u nás) málo známej oblasti, ba dokonca poznatky disciplíny, ktorá sa neraz videla v postavení chudobného príbuzného. Napísať takúto knižku nie je ani ľahké, lebo by mala (a musí) byť postavená na pevných odborných základoch. Vedné poznatky tejto (neraz sa hovorí hraničnej) disciplíny sa musia podať jednoducho a zrozumiteľne širšiemu okruhu konzumentov bez toho, že by sa upustilo od vedeckej jednoznačnosti a presnosti.

Uvedomujeme si, že sa chybám pri práci nemožno vyhnúť. No netreba dokazovať, že sa chyby musia obmedzovať na najmenšiu možnú mieru či už internou kontrolou, či zachovávaním a plnením istých vonkajších predpokladov. Na to sa vybudovali aj isté postupy — treba ich len brať vážne a plniť, čo sa splniť má. Je tiež známe, že v pravom čase vykonaná práca je dvojnásobne cenná. Ale aj práca vykonaná v pravom čase musí byť čas a možnosťami primeraná.

Úvod do fonetiky slovenčiny od Olgy Kajanej-Sehulzovej podľa nášho úsudku nespĺňa v primeranej miere tieto požiadavky.

* * *

Za základnú a v istom zmysle charakteristickú črtu Úvodu považujeme nedostatok koncepcie (teórie) fonetiky a nejasnosti vo východiskovej jazykovej teórii. To nevyhnutne zapríčinilo nedorozumenia aj v chápaní a vo výklade mnohých fonetických faktov.

Ukazuje sa to už na určení predmetu fonetiky: K predmetu fonetiky nepatrí „okolnosť“, že „každý fonačný proces je telesná činnosť“, takže „patrí ... do oblasti fyziologických disciplín“, že „výsledok fonačného procesu je fyzikálno-akustický jav a patrí do sféry fyzikálnych disciplín“ atd. (5). Dnes je neudržateľne úzka definícia základných úloh fonetiky (ako sa tu uvádza) podľa Panconcelliho-Calziu. Podľa nej je totiž úlohou fonetiky zisťovať, rozoberať, triediť a vysvetľovať fonačné procesy normálneho organizmu. Autorka sama správne poníma fonačnú ako tvorenie hlasu (15), takže k nej nepatrí ani artikuláčny ani akustický stupeň rečového signálu. Rovnako nie je zvykom považovať za vedľajšie úlohy fonetiky „na základe výsledkov fonačného procesu ... podať obraz jazyka, skúmať a riešiť akustické a psycholingvistické problémy“ (5).

Ťažko prijať aj také ohraničenie fonetiky a fonológie, ako vychádza z textu príručky. Iste nie je vylúčená koncepcia, v ktorej prebiehajú viac-menej zreteľné hranice medzi predmetom a metódami fonetiky a fonológie, no práve v tejto koncepcii sa musí jednoznačne definovať rozdiel medzi fonetickým a fonologickým prístupom k fenoménu reči. K takejto koncepcii smeruje postulát obsiahnutý v závere časti A) prvej kapitoly (6—7). Inde sa však píše: „Fonológia je veda, ktorá skúma zvuky (!) ľudskej reči preto, aby sa zistilo, ktoré ich vlastnosti sa využívajú a ako sa využívajú na dorozumievanie v nejakom jazyku“ (6). Považujeme za samozrejmé a nevyhnutné, že sa fonetika neuspokojuje so stanovením objektívnych fyzikálnych alebo fyziologických faktov dotýkajúcich sa akýmkoľvek spôsobom komunikácie ľudskou rečou bez ohľadu na ich miesto, úlohu a funkciu v procese komunikácie a bez ohľadu na ich vzťah k jazyku (t. j. k štruktúre jazykových prostriedkov). Túto úlohu by mohli splniť iné vedné disciplíny (napr. akustika,

fyziológia — naznačuje to nakoniec aj autorka *Úvodu* na str. 5), takže by fonetika bola vlastne zbytočná. Nevidíme však možnosť adekvátne foneticky analyzovať signál reči, ak sa nepostupuje funkčne. To, pravdaže, neznamená, že by sme fonológii upierali právo uplatňovať funkčný pohľad na jazykové fakty. Fonológia to však robí zo svojho hľadiska a s fonologickým aparátom.

Konfúzne sa definuje aj hláska a fonéma. „Hláska, ktorá svojimi vlastnosťami alebo aspoň jednou z nich má schopnosť rozlišovať význam slov, sa volá fonéma“ (6). Oba termíny možno síce priradiť k spoločnému (azda nadradenému) pojmu, ale nemožno to urobiť bez definovania ich vzťahov. Nemožno bez odôvodnenia ignorovať kvalitatívny rozdiel medzi rečovým signálom a jazykovým systémom a z neho vyplývajúce dôsledky pre vedecký aparát a vedeckú metodológiu. Z textu *Úvodu* nevyplýva, že by sa výklady týkali takého stupňa abstrakcie, na ktorom by rozlišovanie týchto kvalít bolo neaktuálne (alebo nemožné).

Zdá sa, že sa rozdiel medzi hláskou a fonémou (a vlastne aj medzi fonetikou a fonológiou) v príručke vidí na rovine funkcie, pričom povaha predmetu je tá istá. Vyplýva to z citovaných definícií fonológie a fonémy i z ostatného výkladu tejto kapitoly. Potom však vyznieva záver kapitoly svojrázne: „Ešte stále sa však nájdu jazykovedci, ktorí pokladajú hlásku a fonému za jedno a to isté videné z iného aspektu. Fonetikom je však jasný rozdiel medzi týmito dvoma jednotkami. (Videl ho dokonca už aj zakladateľ modernej fonetiky Rousselot.) Úloha fonetiky sa nekončí opisom hlások, fonetika je vedecká disciplína, ktorá má oveľa širšiu pôsobnosť“ (6—7).

Za koncepčné (teoretické) nedorozumenie považujeme aj protirečivé chápanie fonetiky a ortoepie: „Pri fonetickej realizácii slova je dôležitejšia jeho celková zvuková podoba ako presná podoba každej hlásky tvoriacej slovo.“ K tomu v poznámke: „Presná podoba hlásky sa zas vyžaduje v ortoepii“ (31). Na takomto postoji by nebolo možné vybudovať nijakú prakticky účinnú a sociálne prijateľnú ortoepiu. Ortoepia, ktorá by bola v rozpore s fonetickými zákonitostami príslušného jazyka, by síce mohla byť teóriou, ale nie teóriou pre prax. Ani slovenská ortoepická kodifikácia sa nepripravuje (nakoľko je nám známe) podľa takejto teórie — napriek všetkej neplodnosti slovenskej ortoepickej komisie a napriek tomu, čo čitatelia môžu nájsť v texte príručky na podporu takejto domnienky.

Podobné výhrady máme aj k formuláciám týkajúcim sa všeobecne jazykovej teórie. Špecificky, ale nedefinované sa napr. používa pojem znaku („dorozumievacieho znaku“). Uvádza sa, že dorozumievací proces sa skladá „z produkovania dorozumievacích znakov (... z hovorenia) a z vnímania dorozumievacích znakov (... z počúvania)“ (26), ale aj: „Ľudské zvuky slúžiace na dorozumenie majú teda rozličné znaky, ktoré ich diferencujú“ (30) — tu sa zrejme myslí na isté črty signálu.

Jazyk sa v príručke podľa niektorých formulácií sevrkáva na číru kolektívnu konvenciu. Nechápe sa ako viac alebo menej uzavretý celok, ako štruktúrne zviazaný organizmus: „V priebehu historického vývoja sa rôzne diferencované zvuky uplatňovali odlišne, čo záviselo od zvyklostí kolektívov, ktoré ich na dorozumievanie používali. V takomto prípade namiesto od zvukoch reči sa už môže hovoriť o hláskach“ (30). Najasnejšie je chápanie „zvukov reči“ a hlások. Zvuky reči sa kvalifikujú ako nepodliehajúce psychickej činnosti, kým „hlásky sú prispôbené pre potreby medziludskej komunikácie v konkrétnom ľudskom kolektíve“ (30). Na inom mieste sa priúzkou určuje jazykový systém. Podriaďuje sa vonkajším vplyvom: „Inventár hlások nie je výsledkom náhody. Je to ucelený systém podriadený istým zákonitostiam vyplývajúcim z fyziologicko-anatomických podmienok konkrétneho ľudského kolektívu a zo špecifických artikulačných zvyklostí tohto kolektívu“ (31). Lenže hlásky nepodliehajú len týmto vplyvom. Závisia aj od vnútorných jazykových zákonitostí, ktoré nesúvisia bezprostredne a priamočiaro s fyziolo-

gickými alebo inými vonkajšími predpokladmi produkcie zvukov reči. Napokon fyziologicko-anatomické podmienky nie sú v jednotlivých ľudských spoločnostiach také rozdielne, že by sme práve nimi museli vysvetľovať (a mohli vysvetliť) rôznu podobu zvukových jednotiek a ich sústav v rôznych jazykoch. Nejasný je aj protiklad systému a historického vývinu jazyka (89).

Napriek postulátu, že sa fonetika nemá končiť opisom hlások a aj napriek tomu, že v samej práci sú aj kapitoly o javoch stojacích nad hláskami, segmentálna problematika sa podáva tak, že nevyžaduje ohľad na živý materiál reči, z ktorého sa segmenty „vypreparovali“, neimplikuje procesuálny charakter reči. Z mŕtveho segmentálneho chápania fonetického signálu vychádza akási „skladačková“ fonetika:

Pri artikulácii hlások sa ešte stále rozoznávajú (nielen pre bližšie pedagogické ciele, ktoré by sa prekonávali v procese výstavby poznatkov) tri artikuláčné fázy hlások; artikulácia sa vraj začína v pokojovej (neutrálnej) polohe artikuláčnych orgánov a sem aj smeruje; po artikulácii jednej hlásky v prúde reči nasleduje bezprostredne a bez pauzy hneď ďalšia hláska a pod. Tak sa pri dvojhláskach predpokladajú oddelené akty artikulácie príslušných segmentov: „Po odznení neslabičného *ž* sa okamžite vysloví príslušná slabičná hláska dvojhlásky (*a, e, u*)“ (51). Obidva zvuky — neslabičný i slabičný — sa vyslovia bezprostredne jeden po druhom bez akejkoľvek pauzy (51). No „niekedy počet vyslovovať dvojhlásku ako dve osobitné hlásky oddelené krátkou pauzou“ (!). — Je to typicky nedynamické, neprocesuálne chápanie signálu reči. Z opisu spoluhlások vyplýva, že sa podľa predstáv autorky pri artikulácii plozív prerušuje aj výdychový prúd medzi plúcami a artikuláčnou prekážkou: intenzita spoluhlások sa definuje ako „fáza do príchodu vzduchového prúdu po miesto záveru“ (59). Sluchový dojem afrikát sa pokladá za zložený: „najprv zaznie záverová hláska podobná *t* (pri *c, č*) alebo aj *d* (pri *z, ž*)“ (57) atď. K tomu na inom mieste píše sama autorka: „slovenskí používatelia slovenčiny pociťujú tieto hlásky ako nezložené“ (57). Za nezložené ich považuje aj inde, „hoci priebeh ich artikulácie je zložený z dvoch jednoduchých artikuláčnych fáz“ (66). Autorka ďalej píše, že záverové spoluhlásky vnímame až po zrušení priehrady, afrikáty už v priebehu uvoľnenia priehrady (54). Vylučuje teda signálovú signifikantnosť záverovej fázy artikulácie plozív, no nehovorí, ako sa vnímajú plozivý, ktoré vôbec nemajú fázu explózie, napr. [n]; [m] pred [p] (v slove *lampa*) atď.

Na týchto a iných formuláciách i na celkovom prístupe k fonetickým faktom sa prejavuje literárny vplyv starších príručiek. Miera tejto závislosti je zrejماً aj z vety: „Melódia reči sa foneticky skúma počúvaním alebo meraním na kymografe“ (96). V skutočnosti dnes už málokto fonetik bude konať zdĺhavé a hlavne nepresné merania kymogramov, lebo existuje niekoľko typov melografov (pitchmeter), ba máme aj originálnu slovenskú konštrukciu takéhoto zariadenia (autorom i realizátorom je doc. M. Filip z FF UK). Zo staršej literatúry pochádzajú aj názory o priamočiarej a izolovanej závislosti samohláskových formantov od jednotlivých rezonančných dutín. Píše sa: „Pri artikulácii samohlások sa hláska tvorí v úzkom priestore medzi (zdvihnutým) jazykom a podnebí“ (37). „Hlavnú diferenčnú úlohu pri samohláskach má ústna dutina, lebo tón ústnej dutiny poskytuje samohláske akustický charakter...“ (35). V skutočnosti sú samohlásky výslednice súčinnosti a spoločnej (komplexnej) rezonančnej funkcie všetkých nadhrtanových dutín spojených do jedného rezonančného systému na akustický impulz fonácie, pričom sa pri rôznych samohláskach predpokladá nerovnaká miera závislosti istého formantu od danej rezonančnej dutiny. Len v istom zmysle platí, že jazyk má (pri artikulácii) rozhodujúcu úlohu, lebo v inom zmysle možno tvrdiť, že rozhodujúcim činiteľom napr. pre vznik labializovaných samohlások majú pery (nedostatok labializácie pri [u] pri inak nezmenených artikuláčnych podmienkach

spôsobuje artikuláciu [u], pridanie labializácie k [ɛ] má za dôsledok vznik [y] (atď.). Nezvyklé je aj triedenie formantov na hlavné a vedľajšie. Nemožno tvrdiť, že by ostatné formanty („vedľajšie“, „hrdelné, sekundárne“) boli rušené (hlavným formantom). Mieru nedorozumení v oblasti akustiky reči dokumentuje istým spôsobom zhrňujúci a reprezentatívny odsek kapitoly *Triedenie samohlások podľa auditívno-akustických znakov* (39–40): „Akustické zloženie samohlásky je dané počtom, silou a výškou všetkých rezonancií, ktoré sú v nej obsiahnuté. Rezonancie bývajú štyri, z nich dve sú podstatné, to sú formanty, dve sú vedľajšie, nepodstatné. Formanty, — lebo formujú hlas — sú vlastné tóny rezonančných nadhrtanových dutín. Tón dutiny ústnej je formant hlavný, charakteristický tón hrdelnej dutiny je vedľajší, sprievodný formant. Podružné rezonancie vznikajú obyčajne v miestach artikulačnej priehrady a sú dosť vysoké. Ústny tón je vždy silnejší ako hrdelný.“ A v poznámke k prvej citovanej vete: „Rezonancia je tón hrdelnej dutiny...“

Neočakávaná je aj formulácia: „Dvojnásobná dĺžka trvania (samohlásky e) zvyšuje jeho tón“ (45) a neuspokojivé je vysvetlenie šumovosti spoluhlások a vzťahu spektra hlasivkového tónu k funkcii nadhrtanových dutín. Rovnako neuspokojivé je aj vysvetlenie fonetickej podstaty prízvuku (91–92). V kapitole o prízvuku chýba zmienka o komplexnosti prízvuku (porov. tzv. tónový prízvuk a charakter prízvuku v niektorých slovenských nárečiach). Práve komplexnosť prízvuku spôsobuje jeho „náročnosť pre bádateľa“, ovela menej skutočnosť, že vnímanie sily prízvuku je len „relatívne“ (92).

Osobitnú zmienku si vyžaduje obrazová dokumentácia. Spôsob dokumentácie fonetických javov v tejto príručke považujeme za nevyhovujúci. Všeobecne sa napr. na oscilogramoch, ktoré tvoria jej podstatnú zložku, dokumentuje iba istá časť trvania hlások a chýba zaradenie opisovaných a dokumentovaných hlások do širšieho signálového kontextu. Takáto dokumentácia nemôže podať správnu predstavu o artikulačnej a akustickej diferencovanosti a spojitosti signálu ani o kontrastívnom spôsobe jeho fungovania. A čo je horšie, reprodukováním výsekov oscilogramov príslušných hlások sa nedokumentujú hlásky, ale len niektoré segmenty hlások: pri okluzívach *b*, *d* chýba napr. explózia, pri *č* chýba fáza záveru. Preto sú aj znelostné páry spoluhlások neporovnateľné — nereprodukovujú adekvátne časti hlások (porov. oscilogramy *p-b*, *t-d*, *c-dz*). Spoluhláska *r* sa dokonca dokumentuje z oscilografického záznamu medzi dvoma apikálnymi kmitmi, ako by sa za vlastnú a jedinú charakteristiku mal považovať sám vokalickej segment v susedstve prítlmenia, keď sa uskutočňuje lingvo-alveolárna úžina alebo priehrada.

Aj oscilogramy dvojhlások sú dokumentačne takmer bezcenné, lebo reprodukovujú iba časť dvojhlások a chýba im to, čo je pre dvojhlásky typické: plynulá zmena akustického spektra v čase. Vôbec — oscilogramy uvedené bez predchádzajúceho vysvetlenia a v tejto podobe môžu mať nejaký význam pre odborníka, vonkoncom nie pre laika.

Niektoré oscilogramy sú reprodukované obrátene (porov. obr. 27). Na obr. 15 je zase obrátene označená decibelová stupnica.

Nesprávna je aj dokumentácia pernej činnosti pri výslovnosti samohlások: perný otvor je tu pri *i* väčší ako pri *é*; obr. 81 nedokumentuje výslovnosť *o* (pozri vsunutý jazyk medzi pery).

Nezvyklé a nezrozumiteľné je grafické znázorňovanie pohybov jazyka, čelustového uhla, ústnej dutiny (!) a pier pri artikulácii samohlások jedinou krivkou, pričom sa nerešpektuje závislosť týchto pohybov od hláskového okolia.

Konečne musíme upozorniť na viaceré nejasnosti a protirečenia, na nesprávne formulácie a drobné chyby. Súvisia — ako sme už povedali — jednak s koncepčnými nejasnosťami a jednak sú aj svedectvom povrchovosti fonetického pohľadu na preberané fakty.

Napríklad pomocou spektier nemožno „zviditeľniť“ jazyk — azda iba zvukový signál reči, nositeľa istej časti informácie. Myšlienka (predstava) sa neprenáša do motorického centra reči a odtiaľ ďalej až k výkonným orgánom reči. Ani nepočujeme to, „o čom sme rozmýšľali“ (14). Myšlienka sa vôbec nedá nájsť v dostredivých ani odstredivých nervových dráhach ani v akustickom signáli reči. Myšlienka (t. j. vlastný obsah, pre ktorý sa uskutočňuje komunikácia) stojí na samom začiatku komunikačného reťazca, ktorý spája psychickú činnosť hovoriaceho a počúvajúceho, a na jeho konci sa k nemu pridáva. Mechanizmus tohto „spojenia“, „pridania“ je dodnes nepreskúmaný.

V príručke sa nesprávne hovorí o neúplnom závere afrikát (24); inde sa spomína úplný záver (66, 67). Výslovnosť uvulárneho *r* namiesto apikálneho nemožno považovať za veľmi malú zmenu (31). Sluch sa neodpútava od grafických predstáv (33), lebo spojenie sluchu s grafickými predstavami nie je priame. Nie je pravda, že „v slovenčine možno hovoriť o účasti pier pri artikulácii iba z toho aspektu, že raz sú otvorené viac, inokedy menej, raz majú šírku pokojovej polohy, inokedy sú rozťahnitejšie“ (38). Slovenské samohlásky *o*, *u* sú totiž labializované a činnosť pier je v slovenčine dôležitá aj pri artikulácii niektorých spoluhlások. Nesprávne je poradie samohlások *é*, *e*, *ó*, *o* z hľadiska veľkosti čelustového uhla. (Správne poradie je na str. 41.) Nevhodné je použitie znaku \emptyset na mieste neprítomnosti vokálu, lebo tento znak má vo fonetickej transkripcii presne definovanú vokalikú hodnotu (42). Neodôvodnené zostáva zaradenie slovenského *a* k zadným samohláskam. Vlastný artikuláčny opis *a* tomuto protirečí: „(jazyk) je bez náznaku posunu dopredu alebo dozadu“ (47). V odkaze na J. Stanislava (47) chýba ďalšia špecifikácia *a*, bez ktorej je tento odsek nezrozumiteľný. Pri opise nejazyčných spoluhlások sa opakuje známa chyba, že je jazyk „v neutrálnom postavení“. Pri nosových spoluhláskach sa predpokladá „nahromadenie vzduchového prúdu“ v ústnej dutine. Jeho väčšia časť má potom pri zrušení orálnej oklúzie vyraziť z ústnej dutiny. V skutočnosti je pri nosových spoluhláskach otvorený podnebnohltanový prechod, takže sa tlak vzduchového stĺpca v ústnej dutine nezvyší ako pri ostatných záverových spoluhláskach. Za „artikuláčny moment“ (?) hlásky *t* nemožno považovať iba explóziu (63).

Artikuláčne opisy slovenských hlások sú vôbec nepresné, no to je dané oneskorením tejto príručky za skutočným stavom fonetického výskumu slovenčiny. (Nehovoríme o nich.)

Nepresnosti tohto druhu sú aj v iných kapitolách. Napr.: „V susedstve slabičnej hlásky stojí jedna alebo dve hlásky s relatívne nižším stupňom zvučnosti“ (75). — V susedstve slabičnej hlásky môže v slovenčine stáť aj viac spoluhlások (napr. v slove *strom*). Podobne: „Medzi taktami sú prestávky len relatívne, reč je počas trvania pauzy stlmená, nie je celkom prerušená“ (77). Neprízvučnosť však nemožno považovať za stlmenie reči a medzi taktami sa nemusia realizovať prestávky. Znelé párové spoluhlásky na konci slova nemusia vždy stratiť znelosť. Modifikácia *strážca* — *strášca* je znelostná asimilácia (83). Nesprávny je prepis a interpretácia asimilácie v prípadoch, ktoré autorka zapisuje ako *venče*, *končiť*, *konfety*, *klenba* (83), lebo [n] sa v slovenčine vyskytuje len pred *k*, *g*. Zmenu si vyžaduje formulácia, podľa ktorej je pri zdvojených spoluhláskach záver „dôraznejšie vyslovený“, lebo záver sa sám o sebe vôbec nedá vysloviť. Treba ešte len zistiť, ako sa foneticky realizujú skupiny samohlások (85), či skupina dvoch samohlások v slovách *Eugen*, *neuróza*, *pneumatika*, *Austrália* je dvojhlasica a či sa ešte hodnotí (a foneticky realizuje?) heterosylabicky (85). Nesprávny je prepis verša ľudovej piesne *Ja som Slovák, ty Slovenka* — má totiž dvojslabičnú stopu, je to trochej (92). Chyby sú aj v iných prepisoch. Otázkou vedľajšieho prízvuku v slovenčine nemožno ešte jednoznačne formulovať. Niektoré záznamy melódie slovenských viet sú subjektívne a nesprávne (napr. záznamy opytovacích viet s monotónne stúpajúcou melódiou na str. 97).

Postoj k experimentu, zhodnotenie fonetickej metodiky a metodológie je neuspokojivé a anachronické — „neexperimentálne“. Nemožno tvrdiť, že „fonetik spočiatku s prístrojmi aj sám pracoval“ (101). Fonetik — ak je fonetik — aj dnes výdatne sám pracuje s najrôznejšími technickými pomôckami a zariadeniami, pravdaže, rovnako spolupracuje aj s odborníkmi iných disciplín a s technikmi. Literárna práca vo fonetike je tiež užitočná, ale uživiť sa môže len na pôvodnom výskume — ako každá iná vedecká práca.

Bolo by možné uvádzať ďalšie chyby a diskutovať aj o iných formuláciách a detailoch (napr. o ortoepii, o terminológii, o klasifikácii hlások, o zariadení, ktoré autorka nazýva analyzátor a i.). Mnohé z nich by boli samy osebe zanedbateľné, keby ich bolo menej, keby netvorili istý komplex a neodrážali iné, základné, a už vonkoncom nie náhodné nedostatky. Naliehavosť takejto knižky by mohla niečo ospravedlniť. Vidíme ju a oceňujeme zrejme úsilie autorky vyhovieť nielen potrebe, ale aj formálnym kritériám, no pre samu aktuálnosť a preukázanú zručnosť pri zostave materiálu nemôžeme prehliadnúť rovnako zrejmu (autorskú, vydavateľskú a inú) unáhlenosť.

A. Král

JAZYKOVEDNÝ ZBORNÍK (Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafari-
kanae Prešovensis), Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1968, 187 strán.

Filozofická fakulta P. J. Šafárika v Prešove vydala k VI. slavistickému kongresu zborník jazykovedných štúdií, do ktorého prispeli interní prednášatelia aj externí spolupracovníci fakulty. Tematika 17 príspevkov, ktoré zborník obsahuje, súvisí viac alebo menej s tými okruhmi problémov, ktoré boli na programe VI. slavistického zjazdu.

V prvom príspevku *K podobám prívätnovej opozície* (5–17) zaoberá sa Július Rybák vymedzením pojmu prívätnovej opozície v oblasti bilaterálnych jazykových jednotiek. Na základe konfrontácie a kritického rozboru doteraz vyslovených názorov o problémoch súvisiacich s týmto pojmom, ale najmä svojou vlastnou logikou úvahou Rybák dospieva k záveru, že za prívätnvu opozíciu možno považovať „len opozíciu typu A — nič o A (chýbanie signalizácie A)“ (14). „Jednou z realizácií tejto opozície na úrovni reči je vzťah A — non A “ (ib.). Neutralizáciu Rybák pokladá za „jav vlastný výlučne syntagmatickej roviny“ a stotožňuje ju s možnosťou „zámenny príznakového člena nepríznačným“ (15). Rybákova dômyselná argumentácia má podľa našej mienky slabé miesto v tom, že sa významový vzťah (A — non A) kladie do roviny reči (môže byť vôbec nejaký vzťah medzi jazykovými jednotkami len vecou realizácie na roviny reči?). A opozícia typu „ A — nič o A “ obsahuje vnútorné protirečenie: prvý člen možno chápať aj na roviny významu (význam A) aj na roviny formy (vyjadrenie významu A), kým druhý člen (nič o A) možno chápať len na roviny formy.

Ludovít Novák v príspevku *K fonologickej štruktúre vokalizmov slovanských spisovných jazykov* (19–31) obhajuje svoju pri každej príležitosti opakovanú tézu o inherentnosti „abstraktnej osnovy začiatok — stred — koniec“ v každej lineárnej štruktúre, pričom lineárnosť postuluje, odvolávajúc sa na de Saussura, aj pre jazykovú štruktúru (21–22). Lenže „corps phonique de la langue“ u de Saussura nemožno stotožňovať s pojmom jazykovej štruktúry, resp. jazykového systému (ako systému znakových hodnôt), ktorý nemožno chápať ako lineárny útvar. To isté platí o čiastkových systémoch, ako je napríklad vokalický systém. Usporiadanie samohlások do lineárneho radu $u o a e i$ (podľa výšky tónu) alebo opačne vôbec nenaznačuje systémové vzťahy medzi jednotlivými samohláskami. Ťažko pochopiť, čo autor rozumie „axiomatickou“ formuláciou „Koniec

je znakom začiatku“ (23). Nejasný je zmysel verbalistickej formulácie, že „a svojim polokoncovým aspektom anticipuje signalizačne plný koniec celého radu, totiž *t*“ a „naopak *ä* so svojim vedľajším aspektom polozačiatočným je spätným signálnym znakom pre plný začiatok celého radu, totiž pre *u*“ (27). Podobné nejasné formulácie sú u Nováka časté. Namiesto argumentácie sa s obľubou odvoláva na authority. Autorove duchaplné odbočenia od témy do oblasti muzikológie a iných vedných oblastí pochopenie jeho výkladov iba sťažujú. K vlastnej téme (graduálne protiklady) sa dostáva vlastne len vo forme okrajových poznámok.

Michal Varchola v príspevku *Na okraj typologickej koncepcie C. E. Bazella* (35–42) uvažuje o vedeckom prínose typologickej koncepcie anglického lingvistu Bazella a o možnostiach jej využitia v oblasti derivácie a motivácie slov (Bazell aplikoval svoju teóriu pri morfeatickej a syntaktickej analýze).

Ján Sabol sa pokúsil o formálne vymedzenie deklinačného typu (aj vo forme algoritmov) v spisovnej slovenčine z hľadiska aplikácie matematických metód a teórie informácie na paradigmatický systém jazyka (*Formálne vymedzenie skloňovacieho typu*, str. 43–52). Popri kategórii rodu (pri maskulínach aj kategórii životnosti/neživotnosti), ktorá tvorí „základné deliace kritérium pri vymedzovaní skloňovacieho typu v horizontálnej rovine“ (44), autor zavádza pojem „determinujúcej submorfémy“ (ib.).¹ Je to „zvukovo dištinktivná“ relačná morféma s nulovou entropiou (44–45). Sabolova aplikácia v podstate správnych teoretických východísk na slovenský deklinačný systém obsahuje však aj sporné body. Za chybný pokladáme napr. predpoklad neutralizácie fonologickeho protikladu „ostrosť – tuposť“ v dvojici samohlások *o – e* v slovenčine a „rekonštrukciu“ *VRECO* (46). Neodôvodnené sú aj niektoré iné „rekonštrukcie“, ako napr. lok. sg. *OREXE*, dat. pl. *BANĀM, HRĀZĀM* a i. (V akom zmysle sa tu používa sloveso „rekonštruovať“?) Nemožno súhlasiť s tým, že sa variácie koncoviek v rámci toho istého vzoru odsúvajú z roviny systému do roviny realizácie (napr. pre dat. pl. typu *ulica* sa postuluje na rovine systému len koncovka *-ĀM*, ktorá pre tento typ nie je vôbec charakteristická, a reálne koncovky *-iam, -am* sa pokladajú za „realizáciu“ tejto „rekonštruovanej“ koncovky *-ĀM*. Dokonca aj niektoré „determinujúce submorfémy“ (základný pojem autorovej klasifikácie) Sabol hľadá až na rovine realizácie (napr. pri koncovkách *-o, -e* v nom./ak. sg. neutr.). Výsledok príspevku je skromný: konštatujú sa známe skloňovacie typy (vypadol iba typ *gazdiná*, a to neprávom, hoci je neproduktívny). Prínosom by bolo napr. odôvodnenie väčšej či menšej interferencie medzi jednotlivými deklinačnými typmi.

Medzi teoreticky hlboko fundované štúdie patrí príspevok Zdenka F. Oliveriusa *K problematike morfeatickej analýzy súčasného ruského jazyka* (55–69). Autor vo forme téz podáva ucelenú koncepciu a premyslenú sústavu teoretických pojmov potrebných pri morfeatickej analýze jazyka. K niektorým jeho tézám možno vysloviť výhrady alebo otázky. Tvary typu rus. *ňos, vynul, symaj, razujet* možno morfeaticky analyzovať aj ináč ako s predpokladom „nulového elementu“ vnútri slova (§ 1.12). Sotva možno súhlasiť s pojmom „nulového slova“ (ib). Vo vetách typu rus. *Govorju* alebo sloven. *Mäso varime na miernom ohni* môže byť reč o nulovom prvku na syntagmatickej rovine, ale nie na lexikálnej rovine. Je potrebné pri definícii fonémy popri konštitutívnej a di-

¹ Pojem submorfémy autor prevzal z práce J. Horeckého *Morfematická štruktúra slovenčiny* (Bratislava 1964). Oprávnené kritické výhrady k tomuto pojmu vyslovila H. Křížková v recenzii cit. Horeckého knižky (Slovo a slovesnosť XXVII, 1966, 168). Porov. aj kritické pripomienky M. Dokulila (Naše reč 48, 1965, 227).

štinkatívnej funkcii hovoriť aj o kontrastívnej funkcii? Ide tu o Trukov princíp minimálneho kontrastu? Formulácia „Morfema posredstvom svojich allomorfov konstituujú lexému“ nie je jednoznačná. Možno súhlasiť s tézou „Net nikakoj nadobnosti predpola-gať podobnyj fonemnyj sostav allomorfov odnoj morfemy“ (63), ale z toho nevyplýva, že napr. koncovky -Ø, -ov, -ej v tvaroch rus. gen. pl. *soldat, malčikov, tovariščej* (§§ 1.32 a 3.3) sú alomorfy jednej morfémy. Tu by sme dali prednosť výkladu s pojmom synonymie morfém. Za alomorfy by sa mohli pokladať koncovky -ov a -ev (*malčikov, gerojev*). V supletívnych tvaroch *idu, idoš, pojdu, pojdoš, pridu, pridoš, šol, šla, prišedši* (ib.) by sme segmenty *id, id, jd, jd, d, d* pokladali za alomorfy inej morfémy ako segmenty *šo, š, šed*. Nepokladali by sme za jednu morfému {t,} tri variácie infinitívnej prípony -tv (*delat, -ti* (*idti*)) a -čv (*peč*) (§ 3.41).

Ján Horecký v príspevku *O komplexnom symbole v generatívnej gramatike* (71—75) uvažuje o nevhodnosti symbolu *Aux*, ktorý sa dosiaľ používa v generatívnom opise jazyka, a o potrebe nahradiť ho nejakými komplexnými symbolmi, napr. *R* (relácia), *K* (kongruencia), ktoré by zahŕňovali „také gramatické kategórie, ktoré sa menia, resp. môžu meniť pri prechode z hĺbkovej štruktúry k povrchovej štruktúre“ (75).

Problémom paradigmatickej klasifikácie substantív v ukrajinčine (77—80) sa zaoberá Josif Šelepec. Všíma si päť kritérií: 1. totožnosť, resp. rozdielnosť koncoviek, 2. podobu základu, 3. pohyblivé samohlásky, 4. prízvučnosť, resp. neprízvučnosť a 5. produktivnosť, resp. neproduktivnosť foriem.

V príspevku *K voprosu o kategorii zaloga v sovremennom russkom literaturnom jazyke* (81—86) Oldřich Leška uvažuje o vzájomnom vzťahu funkčno-sémantickej a morfolo-gickej stránky kategórie aktíva — pasíva v ruštine. Dospieva k záveru, že pasívum v súčasnej ruštine je prevažne funkčno-sémantickou kategóriou, v ktorej integrujú morfolo-gicky rôznorodé prvky jazykovej štruktúry (86).

Cenným prínosom pre poznanie vývinu slovtvorných typov v rámci onomaziologickej kategórie spredmetnenia deja, resp. výsledku deja v štúrovskom období spisovnej slovenčiny je teoreticky dobre fundovaná a materiálne presvedčivo dokumentovaná štúdia Juraja Furdíka *O tvorení názvov deja a výsledku deja v štúrovskom období* (89—105). Autor konštatuje, že tvorenie a využívanie slovesných podstatných mien malo v štúrovskom období úplnú prevahu nad inými slovtvornými typmi (104). Bezsuffixálny slovtvorný typ maskulín, v dnešnej spisovnej slovenčine veľmi produktívny, v štúrovskom období „sa ešte len začal oživovať“ (ib.). V novšom jazyku čiastočne ustúpili feminína s príponou -ba (zanikli dejové mená ako *vedba, činba, nesba*). Furdík podrobne rozoberá vývin aj iných slovtvorných typov. Nezvyčajný je jeho termín „slovtvorná synonymita“ (miesto synonymita slovtvorných prostriedkov, resp. slovtvorných typov).

Sériu syntaktických príspevkov začína štúdia Františka Miku *K menným jednočlen-ným vetám* (107—117), v ktorej autor uvažuje o niektorých teoretických problémoch jednočlenných nominálnych viet, najmä z hľadiska generatívnej gramatiky.

Francúzsky jazykovedec Jacques Veyrenc v príspevku *Variantes syntagmatiques en serbo-croate* (121—126) sa zaoberá syntagmatickými variantmi, podmienenými kontextom. Autor pokladá ich častý výskyt za charakteristický pre srbochorvátsky gramatický systém (na rozdiel napr. od ruštiny).

Nina Ščipanskaja v príspevku *O sintaksičeskom sodержanii termina „izjasnenije“ i o složnyh predloženijach „izjasnitelnyh“* (129—139) ukazuje rozborom československých a sovietskych jazykovedných prác na potrebu presnejšie vymedziť obsah termínov „izjasnenije, izjasnitelnyj“, používaných pri výklade tzv. obsahových (rus. *izjasnitel-*

ných) vedľajších viet, a upozorňuje na možnosť dvojakého (širšieho a užšieho) chápania týchto termínov.

V príspevku *O prehovorovej modifikácii určovacích vzťahov* (141–147) Jozef Mlacek dopĺňa doterajšiu literatúru o príznakovom pripájaní niektorými jennými zisteniami, najmä o dôraze, slovoslede, pauze a vetnej melódii.

Miloslav Dlouhý a Milan Balcar v spoločnom príspevku *K problematike frazových štruktúr* (149–161) rozvíjajú doterajšie výskumy o vetných typoch (vetných vzorcoch). V snahe o vyčerpávajúcu registráciu všetkých vetných typov nepoužívajú transformačnú metódu, ktorá vychádza z tzv. jadrových vetných typov, ale registrujú dovedna 38 vetných typov. V závere štúdie poukazujú na možnosti využitia vetných typov v metodike vyučovania cudzích jazykov.

Príspevok Jozefa Ružičku *Základná sémantická črta sloviac* (163–169) ukazuje, aké sú zhody a rozdiely medzi Štúrovou klasifikáciou sémantických typov sloviac a dnešným chápaním intencie slovesného deja.

Nestor československých lexikografov L. V. Kopeckij sa zamýšľala nad možnosťami novej orientácie lexikografickej práce na základe súčasných teoretických výskumov (*Zametki po očerendnym voprosam leksikografii i leksikologii*, 171–176). Vyslovuje požiadavku generatívneho prístupu v lexikografii, pri ktorom by sa lexikálny systém vysvetľoval a nie iba opisoval.

Tematicky bohatý zborník uzatvára paleoslovenistický príspevok Pavla Šimu *Lexikálna analýza štyroch rukopisných tetier* (177–186), v ktorom autor charakterizuje z lexikálnej stránky štyri staroslovienske rukopisné pamiatky z východného Slovenska.

Náš prehľad ukazuje, že pracovníci a spolupracovníci FF UPJŠ venovali VI. slavistickému zjazdu z tematickej i metodologickej stránky reprezentatívny Jazykovedný zborník. Škoda, že práve jeho reprezentatívnu hodnotu znižujú povrchne urobené korektúry, po ktorých vo viacerých príspevkoch ostalo veľa neprijemných tlačových a sčasti aj jazykových chýb. Uvedieme aspoň niektoré (číslo udávajú strany): „a sice“ m. *a to* (37), „akonáhle“ m. *ten čo* (37), „ku druhej“ m. *k druhej* (37), „plán zvukový“ m. *zvukový plán* (37), „obecný“ m. *všeobecný* (38, 40, 41 a i.), „typami“ m. *typmi* (28), „posúny“ m. *posuny* (40), „Križková“ m. *Křížková* (69), „formálny štruktúra textů m. *formální... (69)*, „predchádzajúce“ m. *prechádzajúce* (75), „rozbor“ m. *rozpor* (101), „neodvedených“ m. *neodvodených* (ib.), „interné“ m. *inertné* (ib.), „my“ m. *má* (102), „nekolko“ m. *niekoľko* (103), „syntaktický kategórii“ m. *syntaktických* (117) a mn. i. Ešte trápnejšie sú tlačové (a pravda, aj jazykové) chyby v cudzojazyčných resumé, ako napr.: „Sätze“ m. *Sätze* (119), „das“ m. *dass* (119), „notivus“ m. *notions* (114), „Stichvörter“ m. *Stichwörter* (176), „Bedürfnissen“ m. *Bedürfnissen* (ib.) a i.

Š. Peciar

IGOR NĚMEC, *VÝVOJOVÉ POSTUPY ČESKÉ SLOVNÍ ZÁSObY*,
Praha 1968, 192 strán.

I. Němec podal vo svojej priekopníckej monografii syntézu dlhoročného štúdia vývinu českej slovnéj zásoby na pozadí celkového vývinu češtiny. Pri príprave, koncipovaní a redigovaní dôležitého diela českej jazykovedy, *Staročeského slovníka* (je vedúcim autorského kolektívu), mal možnosť oboznámiť sa s bohatým materiálom, ktorý tu spracoval v duchu dobrých tradícií pražskej lingvistickej školy, ale aj s významným

vlastným bádateľským prínosom. Osvetľovaním zásad českého lexikálneho vývinu sa I. Němec dostal aj k riešeniu niektorých základných otázok lexikológie. Konfrontáciu úplnej novočeskej slovnej zásoby s rozsiahlym staročeským materiálom najmä zo 14. až 15. storočia postavil na premyslené teoretické východiská.

Svoju koncepciu slovnej zásoby ako čiastkového systému jazyka formuloval v úvodnej kapitole *Jednotky slovnej zásoby a ich vývin*. Lexikálne zmeny študuje I. Němec v skupinách jednotiek, na ktorých sa zakladá jazykový systém. Vývinovým postupom rozumie zmeny rovnakého typu, ktoré zisťujeme pri jednotkách obdobného systémového zaradenia. Podrobne sa vyrovnáva s pojmom slova a lexikálneho významu. Osvetlenie týchto pojmov má základnú dôležitosť nielen pre lexikológiu, ale aj pre lexikografickú prax. Autor právom zdôrazňuje, že klasifikačne podstatnejšiu zložku lexikálnej jednotky netvorí stránka označujúca, ale označovaná, t. j. lexikálny význam. Preto venuje osobitnú pozornosť otázke, ktoré činitele konštituuju lexikálny význam. Odlišuje tieto významotvorné činitele: vecný činiteľ (t. j. označovaná skutočnosť), psychický činiteľ (spracovanie označovanej skutočnosti vo vedomí používateľov jazyka), jazykové činitele (jazykové stváranie psychického spracovania mimojazykovej skutočnosti): forma lexémy, jej vzťah k iným jednotkám jazykového systému (paradigmatická súvzťažnosť) a jej spájateľnosť v kontexte (valencia, syntagmatická súvzťažnosť) a expresívne-štylistický činiteľ. Tieto významotvorné činitele sa uplatňujú pri vytváraní jednotlivých významov v rozličnej miere, napr. pojmová zložka je dominantná pri nemotivovaných (značkových) substantívach, pri motivovaných slovách majú väčšiu úlohu jazykové významotvorné činitele. Pre formalizáciu lexikálnej analýzy poskytuje najväčšie možnosti štúdium valenčných vzťahov v kontexte. Aj pre lexikografickú prax sú dôležité kritériá na rozlíšenie jednoslovnej a viacslovnej lexémy. Logické jadro Němecovej koncepcie lexikálnych vývinových postupov tvorí myšlienka, že činitele, ktoré konštituuju význam slova, nie sú konštantné veličiny, ich zmeny majú podiel na zmenách lexikálneho významu, a preto môžeme klasifikovať lexikálne zmeny a z nich abstrahované vývinové postupy podľa uvedených významotvorných činiteľov. Po zoskupení navzájom blízkych činiteľov ukazujú sa tri typy vývinových postupov: vývinové postupy utvárané činiteľmi jazykovými (I), psychickými (II) a sociálnymi, t. j. kultúrno-historickými (III). I keď má na jednom vývinovom postupe podiel niekoľko činiteľov, z pracovných dôvodov ich autor preberá v rámci pôsobenia dominantného činiteľa.

I. Němec teda neobmedzuje svoj rozbor napr. na štruktúrne významy, ale vychádza z komplexného pohľadu na lexikálnu jednotku. Odhaľovaním významotvorných činiteľov lexikálnej jednotky v synchrónnom a diachrónnom aspekte sa vlastne zisťujú jej mikroštruktúrne vzťahy (autor tento termín nepoužíva) a tieto podstatné vzťahy lexikálnej jednotky nám umožňujú postihnúť jej platnosť (hodnotu) v danej slovnej zásobe. Zameraním pozornosti na začlenenie lexikálnej jednotky do interne a externe jazykových a mimojazykových vzťahov je Němecova koncepcia blízka poňatiu, ktoré v Československu rozvíjajú napr. J. Filipec a V. Blanár. (V *TLP 3* som urobil pokus zachytiť graficky zmeny relevantných lexikálnych vzťahov slova vo vývine slovnej zásoby.) Ešte poznámku k lexikálnemu významu z hľadiska vyšších jednotiek ako sú lexikálne prvky. V pomerne uzavretých triedach lexikálnych prvkov s istou vnútornou organizáciou (mikrosystémy alebo lexikálno-sémantické polia) sú dištingtívne relevantné len niektoré sémantické prvky slova. Organizujúcim činiteľom je konfigurácia sémantických dištingtívnych príznakov. Významové posuny, či sú podmienené zmenami pomenovanej skutočnosti alebo vývinom jazykového systému, sa tu javia ako posuny relevantných príznakov. Nový lexikálny prvok sa začleňuje vzhľadom na konfiguráciu poľa. Zdá sa, že odha-

lenie systémového začlenenia lexikálnej jednotky (k čomu I. Němec recenzovanou monografiou významne prispel) umožní sústavnejší výskum na tejto úrovni.

Pri systematickom spracúvaní spomenutých troch typov vývojových postupov v českej slovnej zásobe najprehlbnejšie charakterizoval I. Němec vývojové postupy, pre ktoré vytvárajú podmienky jazykové činitele. Súvislosti medzi zmenami v mimolexikálnych zložkách jazyka a zmenami v slovnej zásobe sleduje na pozadí vzájomného pôsobenia všeobecných a špecifických zákonitostí jazykového vývinu. Všeobecné zákonitosti jazykového vývinu vidí v upevňovaní systémovosti a v odstraňovaní vnútro systémových rozporov, špecifické zákonitosti v budovaní systémových opozícií príznačných pre češtinu. Vo svojich výkladoch I. Němec vychádza zo zmien gramatického a fonologického systému starej češtiny a ukazuje, ako sa dôsledky týchto zmien prejavovali na rozvoji českej slovnej zásoby. Zistil napr. základný rozdiel v lexikálnych dôsledkoch vývinu gramatických kategórií mena a slovesa a syntaktického vývinu. Staré systémové kategórie mena a slovesa, ktoré boli zatlačené novými kategóriami, zanechali v slovnej zásobe len ojedinelé prežitky, ale staré syntaktické kategórie zanechali v slovnej zásobe celé typy slov (napr. adverbiá *sedě, počínajíc* zo starých participiálnych konštrukcií). Dôsledkami hláskoslovných zmien sa rozvíjal protiklad medzi lexémami slovotvorne nemotivovanými a motivovanými; kmeňoslovne izolovanými lexémami (t. j. nemotivovanými) sa vyjadrovali posunuté významy. V súvislosti s kmeňoslovným vývinom I. Němec ukázal dôležitosť najmä tzv. spätných vývinových postupov (deprefixácia: *obaliti* → *baliti*, desufixácia: *rakvičě* → *rakev*).

Vedľa kmeňotvorného systému existuje aj lexikálno-sémantický systém, ktorý vytvárajú asociatívne vzťahy v oblasti významovej (napr. stč. *liška* „zvieratá“: *liška* „liščia kožušina“). Pri dotváraní alebo zanikani lexikálno-sémantických korelácií, čo sú najvlastnejšie vývinové postupy tohto systému, má hlavný podiel pôsobenie antonymného vzťahu. Do tohto okruhu patria intelektuálne i expresívne asociatívne spojenia. Lexikálne vývinové postupy intelektualizačné sú obyčajne spojené s formálnou diferenciáciou (napr. *plouti* o lodi: *plovati* o človeku). Medzi týmito psychickými činiteľmi lexikálneho vývinu má dôležité miesto vývin myslenia.

Základným predpokladom pre vznik nových lexikálnych jednotiek nie sú len „prázdne miesta“ lexikálneho systému, ale často aj mimojazyková skutočnosť. Vznik a zánik skutočností, zmena v znalosti alebo zmena v hodnotení skutočností vytvárajú podmienky pre vznik, zánik i formálne zmeny lexikálnych jednotiek. Na III. kapitole vidno, ako sa v tejto oblasti ťažko nachádza primeraný spôsob spracovania rozsiahleho materiálu, i keď sú teoretické východiská vyjasnené. Napr. autor v úvodnej kapitole (2.31 a 2.32) ukázal, v čom spočíva zdomáčuňovanie cudzích slov zo stránky významovej a formálnej. Keď charakterizoval vývinové postupy spôsobené kultúrno-historickými činiteľmi (v III. kap.), v súvislosti s preberaním cudzích slov do českej slovnej zásoby iba naznačuje, ktoré okruhy nových skutočností pomenúvajú slová cudzích jazykov. Pri prevzatíach z maďarčiny, turečiny a osmančiny a zo slovenčiny nevyužíva dostatočne novšiu maďarskú a slovenskú odbornú literatúru. Nevšima si, akým spôsobom a vzhľadom na aké jazykové podmienky sa adaptuje významová stavba cudzieho slova už pri jeho preberaní. Keď je reč o rozširovaní slovnej zásoby preberaním cudzích slov a kalkovaním, treba odlišovať niekoľko prípadov: 1) novým pomenovaním sa vyjadruje nový pojem, 2) novým pomenovaním sa vyjadruje už známy pojem, ktorý sa nevyjadroval samostatnou lexémou, 3) novým pomenovaním sa vyjadruje známy pojem, ktorý mal v jazyku osobitné slovné vyjadrenie. Tieto podmienky v mnohom určujú rozličné spôsoby adaptácie preberaných lexikálnych prvkov. Zo zložitejšej významovej stavby slova sa preberajú isté významové prvky ako relevantné vzhľadom na konfiguráciu sémantických dištinktív-

nych príznakov mikrosystému (lexikálno-sémantického poľa), do ktorého sa v novom jazykovom prostredí lexikálna jednotka začlenila. Aj pri historicko-genetickom pohľade na preberanie cudzích slov si musíme postaviť otázku, ktorý bol posledný sprostredkujúci jazyk. I. Nemec pripomína sprostredkujúcu úlohu nemčiny pri preberaní slov iného pôvodu, ale neberie do úvahy preberanie maďarských, osmansko-tureckých a i. slov cez filter slovenčiny. Napr. pri slovách ako *baganče*, *bunda* možno hovoriť o prevzatíach z maďarčiny, pri slove *čutora* o prevzatí z srbochorvátčiny, pri slove *háby* o prevzatí z osmančiny iba vtedy, ak bola maďarčina, srbochorvátčina, osmančina posledným sprostredkujúcim jazykom. Vo viacerých prípadoch ide však o geneticky maďarské, osmansko-turecké, rumunské a pod. slová prevzaté cez slovenčinu. (Pozri napr. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, 2. vyd. Praha 1968, 41: *baganče*; *Slovník spisovného jazyka českého I*, 271: *čutora*.)

Autor dospel k dôležitým zisteniam týkajúcim sa systémovosti v oblasti slovnej zásoby. Lexikálny systém treba chápať na nižšej úrovni systémovosti ako napr. fonologický systém. Lexikálny systém je vybudovaný na lexikálno-sémantických vzťahoch medzi jeho jednotkami. Jadro tohto systému je morfematizované do kmeňoslovného systému; pevnejšie, centrálnejšie postavenie majú skupiny jednotiek s rozličnou korennou, ale spoločnou nekorennou morfémou (kmeňoslovné kategórie). Relatívne pevné sú aj spojenia v slovných čeladiach. Slabšie spojenia vytvárajú čisto významové asociácie (tu sú najdôležitejšie synonymné a antonymné vzťahy). Vývinové postupy, ktoré sú obmedzené na zmeny lexikálneho významu, majú širšie uplatnenie, ale sú menej výrazné ako postupy, ktoré menia tvarovú stránku lexikálnych jednotiek (str. 167). — Pravda, významové zmeny budeme môcť presnejšie opísať a klasifikovať, keď sa v celej šírke odhalí mechanizmus významovej zmeny a keď sa z tohto hľadiska preskúma široký a rôznorodý lexikálny materiál. (O tom podrobnejšie v mojej štúdií *O vnútorne obuslovených semantičeských zmeneniach*, *Voprosy jazykoznanija* 1971, č. 1. 3—13.)

Němcova práca predstavuje významný prínos do pokladnice slovanskej historickej lexikológie i lexikografie.

V. Blandár

A. M. BABKIN, *RUSSKAJA FRAZELOGIJA, JEJO RAZVITIJE I ISTOČNIKI*, Leningrad 1970, 262 strán.

Frazeológia patrí medzi tie jazykovedné disciplíny, ktorým venuje ruská a vôbec sovietska lingvistika skutočne veľkú pozornosť. Výsledkom takéhoto sústredného záujmu je okrem zborníkov frazeologických štúdií a frazeologických slovníkov aj množstvo monografií z oblasti frazeológie. Poslednou z nich je Babkinova práca *Russkaja frazeologija, jejo razvitije i istočniki*. Ak ju chceme hneď na začiatku týchto poznámok celkovo a všeobecne charakterizovať, môžeme povedať, že je v istom zmysle prelomová v porovnaní s množstvom doterajších prác, a to preto, že pokiaľ predchádzajúce diela jednak rozoberali frazeológiu (zvyčajne spolu s lexikou) určitého umeleckého diela či umeleckých diel, jednak riešili celkom základné otázky frazeológie (vymedzenie frazeologickej jednotky, vzťah frazeológie k iným jazykovedným disciplinám a pod.), Babkinova práca ide v mnohom ďalej. Jej cieľom je ukázať spôsoby rozvíjania a obohacovania frazeológie v ruštine. Okrem úvodu obsahuje kniha tri kapitoly.

Už v úvode práce vyslovuje autor tézu, že frazeologická jednotka má najbližšie spočívajúce medzi jazykových jednotiek k slovu. Hovorí o genetickej a funkčne štylistickej príbuz-

nosti frazeologického zvratu a slova (3). Preto je celkom prirodzené, že prvá a z teoretického hľadiska najzávažnejšia časť knihy má názov *Frazeologizmy i slovo* (8—105). Pozastavíme sa aspoň pri niektorých dôležitejších javoch z tejto oblasti.

V prvom rade autor sleduje vzťah medzi frazeologickou jednotkou a slovom. Ako je známe, niekedy sa tento vzťah (najmä v prácach lexikograficky orientovaných) značne preceňoval. Za frazeologickú jednotku sa pokladalo iba také spojenie, ktoré malo ekvivalent v jednom slove. Aj Babkin upozorňuje, že frazeologická jednotka je sémanticky i gramaticky blízka slovu, ale zároveň odmieta ich stotožňovanie (10). Zdôrazňuje, že frazeologizmus sa funkčne približuje iba istým druhom a skupinám slov. Píše: „Frazeologičeskaja jedinica ekspressivno-emocionalno okrašivajet tot smysl, nositelem ktorogo ona javljajetsja, upodobljajas' tem leksemam, kotoryje ne tolko nazyvajut lico, predmet, process ili javlenije, skolko živopisujut ili „obyzvajut“ ich, t. je. charakterizujut i obnaruživajut otnošenije govoriaščego k objektu reči.“ (10) Z toho vyplýva, že podstatu rozdielov medzi slovom a frazeologickou jednotkou zisťuje vlastne už v znakovej rovine, v tom, že kým slovo predovšetkým denotuje, pre frazeologickú jednotku je typická najmä konotácia. Pravda, treba dodať, že terminologické slovné spojenia autor nezaraďuje do frazeológie. Z autorových zistení rozdielov a zhôd medzi frazeologickou jednotkou a slovom vychodí poučenie, že vzťah medzi týmito dvoma osobitnými jednotkami nemožno preceňovať a robiť z neho jediné kritérium pri určovaní frazeologickej jednotky. Sám autor rozoberá v práci aj také frazeologické jednotky, ktoré sú rovnocenné so syntagmou, ba i s vetou.

Problém vzťahu medzi frazeologickou jednotkou a slovom sa v práci objavuje aj v iných súvislostiach. Ide menovite o to, či si komponenty frazeologickej jednotky zachovávajú platnosť, povahu slova aj po vstupe do ustáleného výrazu. V tejto súvislosti autor hovorí: „Slova-komponenty, obrazujuščije frazeologičeskiju jedinicu, javljajutsja slovami ‚v sňatom vide‘, t. je. oni ne obladajut temi leksičeskimi svojstvami, kotoryje prisušči im samim po sebe, pri svobodnom upotreblenii.“ (102) Nazdávame sa, že je naozaj primeranejšie hovoriť o komponentoch frazeologickej jednotky ako o potenciálnych, zastretých slovách, než úplne popierať ich súvislosť so slovom, ako sa to niekedy naznačuje (naposledy výraznejšie najmä u V. P. Žukova).

Pri charakterizovaní vývoja frazeológie venuje autor v tejto časti veľa miesta otázke kontaminácie frazeologizmov. Vidí v nej jeden z možných prostriedkov obohacovania frazeológie. Hovorí však, že kontaminácie frazeologizmov sú výrazom pomerne nízkej jazykovej kultúry textu, v ktorom sa objavujú. Celkovo rozlišuje tri typy kontaminácie frazeologických jednotiek: a) spájajú sa časti dvoch rozličných, ale významovo príbuzných spojení (táto posledná podmienka platí aj pre ďalšie dva typy); b) skĺžia sa frazeologizmy začínajúce sa rovnakým slovom; c) jeden komponent frazeologizmu sa nahrádza celou druhou frazeologickou jednotkou. Škoda, že autor bližšie neurčil, v ktorých prípadoch ostáva výsledok takýchto kontaminácií v rámci frazeológie (ide o frazeologický novotvar) a v ktorých ide o individuálnu parafrázu, prekračujúcu hranice frazeológie. Tým by sa iste odstránila čiastočná protirečivosť uvedených predchádzajúcich tvrdení, v ktorých sa na jednej strane vidí v kontaminácii prostriedok obohacovania frazeológie, na druhej strane zasa prvok znižujúci úroveň jazykového textu.

Synonymita frazeologizmov je ďalšou otázkou, ktorú autor podrobnejšie rozoberá. Dôležité je predovšetkým konštatovanie, že synonymné môžu byť jednak frazeologizmy kontextov (21—23). Na rozdiel od viacerých iných autorov nehovorí Babkin o variantoch frazeologickej jednotky, ale aj tieto prípady pokladá za frazeologické synonymá, za ich zvláštny typ (84—85). Domnievam sa, že je to na škodu veci, lebo synonym nostou rozhodne nemožno pokryť oblasť všetkých typov variantov frazeologickej jednotky. O synonymi-

nosti by sa prípadne mohlo hovoriť pri tzv. lexikálnych variantoch frazeologizmu (napr. slovenské *chytit niekoho na lep — dostať niekoho na lep, čertovo plemeno — hadie plemeno* atď.), ale rozhodne nie napr. pri morfológických variantoch (napr. slovenské *za onoho času — za oných čias*) alebo pri iných typoch variantov frazeologizmu. Požiadavka, podľa ktorej frazeologické synonymá nemajú obsahovať spoločné komponenty a vychádzať z rovnakej motivácie, obraznosti, ukázala sa už v prácach predehádzajúcich autorov spoľahlivým kritériom pri rozlišovaní frazeologických synonym a variantov frazeologizmu, a tak sa jej netreba vzdávať.

V prvej i druhej časti práce sa autor zbežne dotýka problému ľudovej frazeológie a jej uplatnenia v spisovnom jazyku. Konštatuje, že pôvodný zvrat z ľudovej frazeológie sa prechodom do spisovného jazyka čiastočne mení. Súvisí to podľa autora s tým, že sa takýto zvrat dostáva do nových rozmanitých spojení a kontextov. Tým sa vraj trochu posúva aj význam frazeologizmu, a to smerom k väčšej abstraktnosti (15).

Nový je v tejto časti práce termín redukovaná forma frazeologizmu. Autor hovorí, že v procese frazeologizácie sa prejavuje tendencia maximálne skracovať výraz, vypúšťať z neho všetko nepodstatné. Výsledkom takéhoto procesu sú práve redukované formy frazeologizmu. V porovnaní s plnými, neredukovanými formami sa podľa neho vyznačujú rozšírením možností pri začleňovaní do kontextu. Redukovaná forma má týchto možností viacej ako neredukovaná. Tento nový termín sa čiastočne dotýka oblasti, ktorú iní autori rozoberajú v súvislosti s tzv. fakultatívnymi členmi frazeologickej jednotky. Obidva javy sa však len čiastočne prekrývajú. Pri redukovanej forme vystupuje viacej do popredia diachronický aspekt, kým pri problematike fakultatívnych členov zasa skôr funkčný zreteľ.

Ďalšie dve časti monografie — *Istočniki frazeologii, Inojazyčnyje vyraženiya* — majú viac povahu materiálnej práce. V prvej z nich sleduje autor rozličné pramene, z ktorých frazeologizáciou vznikajú ustálené spojenia. Rozoberá problematiku citátov, okrídlených slov, frazeologizovanie rozličných ľudových a bežných hovorových spojení. Najviac miesta venuje v tejto časti okrídleným slovám. Konštatuje, že spôsobmi používania sa podobajú prísloviám: nikdy celkom nesplývajú s okolitým textom (109). Posledná časť čiastočne prekračuje hranice frazeológie, lebo sa trochu dotýka aj preberania slov. Pokiaľ ide o cudzojazyčné prevzaté frazeologizmy, autor si podrobne všíma, či sa uplatňujú v pôvodnej písanej podobe, alebo sa prepisujú azbukou. Aj tento zdanlivo okrajový moment podľa Babkinových zistení výrazne vplýva na spôsob uplatnenia prevzatého spojenia. Pri transkripcii do azbuky sa často pôvodná fráza začína postupne meniť na jediné slovo. Ako najvýraznejší prípad takejto tendencie uvádza prevzatie francúzskeho zvratu *comme il faut* na ruské *komilfo* (od neho odvodené *komilfotnyj, komilfotnost*). Podnetné aj pre náš výskum frazeológie sú niektoré jeho poznámky o tzv. medzinárodnom frazeologickom fonde.

Okrem týchto teoretických otázok treba sa aspoň zmieniť aj o druhej strane práce. Babkin ako lexikograf nikde nevynechá príležitosť, aby svoje tézy doložil konkrétnym materiálom. Ba dokonca viaceré jeho formulácie všeobecnejších téz bezprostredne vyplynuli z dokonalého poznania konkrétneho materiálu a jeho spracovania v rozličných slovníkoch. Práca sa takto stáva (ako si to v závere želá autor) aj pomôckou pri koncepcii a spracovaní frazeologického slovníka. Škoda, že kniha vychádza trochu oneskorene po svojom dokončení. Práve tým si možno vysvetliť, že aj sama sovietska frazeológia sa uberá pri riešení niektorých čiastkových problémov inými cestami, ako sa naznačujú v tejto práci.

J. Mlacek

Autor recenzovanej publikácie si vytýčil za cieľ spracovať niektoré otázky štylistiky slovných druhov. Názov knihy nevystihuje celkom presne jej obsah, pretože E. N. Prokopovič zužuje predmet výskumu iba na tie slovesné tvary, ktoré pokladá za štylisticky príznakové. I keď názov knihy nie je celkom výstižný, postup autora vo vybranej oblasti výskumu je oprávnený o to viac, že na pozadí štylisticky príznakových tvarov a ich použitia si autor predsa len všimá aj použitia štylisticky nepríznakové a ich kontexty. Podľa autora štylistickú stránku jazyka treba skúmať všestranne, neobmedzovať ju iba na lexikálnosémantické javy, ale treba venovať pozornosť tiež ostatným rovinám — morfolologickej, syntaktickej a pod. Túto myšlienku potom ďalej rozvádza a dokladá na konkrétnom materiáli z oblasti kategórie času a vidu v ruštine.

Autor vychádza z úzkej spätosti morfolologických kategórií času a vidu, dotýka sa všeobecne otázok kategórie spôsobu, ktorú chápe veľmi široko. Zdá sa, že nepripisuje dôležitosť rozlišovaniu rôznych druhov modálnosti, najmä nie modálnosti morfolologickej a vetnej. Iba tak sa dá vysvetliť, že autor kladie vedľa seba kategóriu času, modálnosti a osoby ako nutné príznaky vety (str. 3). Tieto terminologicky nezladené pojmy majú potom neskôr vplyv na určovanie niektorých slovesných tvarov (napríklad tvary imperatívu v nehortatívnych funkciách sa za imperatív už nepokladajú). Prokopovič vyzdvihuje zásadu, že pri skúmaní štylistických zvláštností a možností využitia slovesných tvarov treba brať do úvahy vzájomný vzťah a závislosť skúmaných tvarov, hlavné sémanticko-syntaktické podmienky, v ktorých sa daná forma realizuje, pričom sa berie ohľad aj na valentné vlastnosti slovesa (str. 5—6). Po výklade o možnosti transponovania časových tvarov autor pristupuje k charakteristike jednotlivých členov gramatickej kategórie času. Minulý čas pokladá za silnú (príznakovú) kategóriu (je to vlastne príznakový člen kategórie), z čoho aj vyplýva skutočnosť, že sa v práci viac pozornosti venuje tvarom minulého času.

E. N. Prokopovič rozdeľuje „slovoformy“ (tento termín nikde nedefinuje) na neutrálne a štylisticky príznakové. Toto rozdelenie aplikuje aj na slovesnú kategóriu času. Za štylisticky neutrálne pokladá *l*-ové tvary dokonavého i nedokonavého vidu. To neznamená, že sa tieto tvary nemôžu využiť v emocionálnom pláne — je to však otázka kontextu, a nie samotného tvaru. Autor sa nazdáva, že tvary štylisticky príznakové obsahujú „modálno-expressívnu nasýtenosť akoby vo svojej štruktúre“ (str. 8—9). K tomu treba poznamenať, že aj také prípady, kde sa istý morfológický tvar využíva na štylisticky a emocionálne príznakové vyjadrenie, sú vo veľkej miere určované kontextom, v ktorom sa daný tvar dá použiť. Najlepšie je to vidieť na nehortatívnom využití imperatívu v ruštine, ktorý sa používa v syntaktickom kontexte pomerne dosť presne určenom a tvorí spolu s ním celé konštrukcie. Potvrdzujú to napokon tiež doklady z materiálu recenzovanej knihy.

Za štylisticky príznakové pokladá autor tvary typu *бач, грэх; прыг, толк*, ďalej prípady nehortatívneho využitia imperatívu typu *она и рассказы об этом, он возьми да и напиши письмо, случись тогда несчастье* a pod., ďalej tvary so suffixom *-ану-* (*крутанул, маханул, толканул*) a napokon iteratívne tvary typu *говаривал, едал*. Tieto štylisticky príznakové gramatické výrazové prostriedky autor skúma v porovnaní so štylisticky neutrálnymi tvarmi a upozorňuje na viacero osobitných črt oboch skupín. Svoje pozorovania a závery Prokopovič dokladá bohatým materiálom z umeleckej literatúry XIX. a XX. storočia, ba niekedy siaha aj po materiálloch z XVIII. storočia.

Tento diachronický pohľad nie je na škodu veci, pretože dovoľuje čitateľovi utvoriť si predstavu o frekventovanosti, produktívnosti a sfére použitia uvedených tvarov v priebehu viacerých etáp vývoja ruského spisovného jazyka. Štylistické využitie týchto tvarov v umeleckej literatúre autor rozoberá veľmi podrobne a dá sa povedať, že práca má skôr širší filologický, než úzko lingvistický charakter. Pravda, miestami je bromadenie dokladového materiálu neúnosné a neúmerne výkladovej časti.

Vlastná analýza štylisticky príznakových tvarov ruského slovesa je presvedčivá. Autor venuje pozornosť nielen samotnému vyceleniu týchto tvarov, ale si všima aj jednotlivé významové odtienky ich použitia v rozličných kontextoch, pričom uvádza tiež paralelné štylisticky nepríznakové tvary v tých istých konštrukciách alebo aj popri sebe v rámci vyššieho syntaktického útvaru (súvetia). Čitateľ nájde v knihe veľa cenných poznatkov najmä z oblasti používania týchto tvarov v kontextoch, kde nie je ich výber vždy presne ustálený. Preto Prokopovičovu prácu môže vhodne využiť aj každý záujemca o ruský jazyk, ktorý sa chce vyznať v jemných významových odtienkoch analyzovaných tvarov.

V práci sa stretávame aj s niektorými nepresnosťami. Tak napr. autor na základe možnosti zameniť jeden tvar druhým usudzuje, že tu ide o syntaktickú synonymiu. Zostavuje rad súvzťažných tvarov, napríklad толкнул — толк — и толкани (возьми да толкани) — и толкни (возьми да толкни) a pod. Tento postup je oprávnený potiaľ, pokiaľ nám pomáha uvedomiť si rozdielne významové odtienky uvedených tvarov, neopravňuje nás však na to, aby sme všetky členy tohto radu pokladali za tvary minulého času dokonavého vidu. Použitie tvaru v kontexte minulého času, resp. v kontexte, ktorý nám nemorfologicky implikuje predstavu minulého času, neznamená, že vždy ide o morfologický tvar minulého času. Keby sme vylúčili morfologické kritériá z určovania tvarov slov, hranica medzi jednotlivými členmi morfologických kategórií, ba i medzi slovnými druhmi, by bola ešte nejasnejšia a akýkoľvek tvar (hlavne transponovaný) by sme mohli rozlične hodnotiť podľa konkrétnych kontextových významov. Preto je dôležité všimnúť si tiež invariantný význam tvarov. Autor sa o to usiluje v súlade s celkovým zámerom práce, aj tu však niekedy používa nejasné formulácie, napr. celkom bez výhrady stotožňuje základný a invariantný význam (str. 12). Inokedy zasa autor používa termíny diachronickej jazykovedy na pomenovanie faktov súčasného stavu jazyka (perfektný a aoristový význam). Podobne sa môžeme niekedy stretnúť s nelingvisticky znejúcimi termínmi, ako napr. „глагольное слово,“ „образования, онимичные с формами повелительного наклонения“ a pod. V práci sú aj iné prípady nejasného formulovania niektorých pojmov a definícií (najmä z oblasti slovesného vidu), tieto však nepokladáme za potrebné uviesť, pretože ide zväčša o sporné otázky. Tieto pripomienky nemajú za cieľ znížovať nesporný prínos recenzovanej publikácie, ktorá obsahuje veľa pozoruhodných postrehov a podnetov pre ďalší výskum v oblasti štylistického využitia tvarov ruského slovesa.

Prínosom Prokopovičovej práce je predovšetkým porovnávací prístup k skúmaným javom. Autor zostavuje vždy celú škálu vzájomne významovo spätých tvarov, pričom ich porovnáva z hľadiska ich štylistického použitia v kontextoch rozličného typu. Tento postup mu umožňuje plasticky zvýrazniť štylistické rozdiely pri používaní jednotlivých morfologických tvarov. Pravda, nejde tu ešte o detailne rozpracovanú štylistiku všetkých slovných druhov, autorovi sa však podarilo naznačiť spôsob, akým by sa takáto práca dala spraviť. K autorovým zásluhám treba prirátat aj skutočnosť, že venuje pozornosť morfologickej štylistike, ktorá nie je ešte natoľko rozpracovaná ako štylistika lexikálna. Napokon Prokopovičova práca je napísaná prehľadne a ľahko sa dá v nej orientovať pri hľadaní konkrétnych prípadov štylisticky príznakového použitia slovesných tvarov.

Záverom treba konštatovať, že Prokopovičova kniha je záslužným činom v oblasti

štylistiky slovných druhov. Je to práca, ktorá má význam nielen pre vedecký výskum štylistických otázok v súčasnej spisovnej ruštine, ale má tiež význam praktický. Môže veľmi dobre poslúžiť tým, ktorí poznávajú ruský jazyk a chcú sa s ním hlbšie a dôvernejšie zoznámiť.

I. Kotluj

EUGENE A. NIDA - CHARLES R. TABER, *THE THEORY AND PRACTICE OF TRANSLATION*, Leiden, E. J. Brill 1969, 220 strán.

Nidova a Taberova kniha logicky nadväzuje na dielo *Toward a Science of Translating*, ktorú vydal Nida r. 1964. Rozvíjajú sa v nej tie isté teórie, ibaže v didakticky odôvodnenom poradí. Nida a Taber sledujú vo svojej najnovšej knihe praktické ciele. Usilujú sa pomôcť prekladateľom zvládnuť základy teórie prekladania, ale i vstúpiť im isté praktické návyky. Autori opisujú problematiku prekladania z lingvistického hľadiska, ale pritom nestrácajú zo zreteľa ani skutočnosť, že prekladanie je čosi viac ako veda. Ilustratívny materiál čerpajú hlavne z biblických prekladov.

Dve prvé kapitoly sú vlastne úvodné a zameriavajú sa na všeobecnejšie otázky, kým v ďalších kapitolách sa postupne rozoberajú základné etapy v procese prekladania, a to analýza, prevod (transfer), reštrukturácia a overovanie. Glosár podáva definície ťažších technických termínov používaných v knihe.

Nezaškodí podrobnejšie sa zastaviť pri prvej kapitole (*A New Concept of Translating*, str. 1—11), pretože v nej vysvetľujú autori vlastné názory na teóriu a prax prekladania. Keď porovnáme prekladateľskú prax v minulosti a dnes, zistíme, že dôraz sa preniesol z formy na reakciu čitateľa. Autori preto odporúčajú prekladateľovi, aby sa usiloval prekladom vyvolať podobnú reakciu akú vyvoláva originál. To znamená, že otázka o správnosti toho-ktorého prekladu má zmysel iba vtedy, ak uvážime, komu bol preklad určený. Je však otázne, či možno povýšiť na základný princíp radu, akú dáva Nida a Taber prekladateľovi, keď od neho žiada, aby predpokladal, že priemerný čitateľ bude mať ťažkosti s porozumením prekladu. Prekladateľ musí brať ohľad aj na frekvenciu využitia gramatických prostriedkov v jazyku, do ktorého prekladá, pretože je známe, že jazyky sa odlišujú pokiaľ ide o možnosti tvorenia slov, slovosled, zložitost viet a súvetia. Rozdiely jestvujú aj v relatívnej váhe modálnych častíc, v úlohe obrazného jazyka, na etnograficko-sémantickej rovine (str. 4). Zate nemožno pochybovať o správnosti požiadavky, že dobrý prekladateľ musí byť schopný a ochotný uskutočniť všetky formálne zmeny potrebné na adekvátnu reprodukcii správy. Často sa tvrdí, že preklad sa vždy pohybuje pod úrovňou stopercentnej komunikácie. Túto stránku prekladania neslobodno však zveličovať, pretože ani komunikácia dvoch ľudí hovoriacich tým istým jazykom nie je nikdy absolútna, a to vzhľadom na to, že tie isté slová sa môžu chápať rozdielne (str. 4).

Prekladanie definujú autori ako reprodukcii najbližšieho prirodzeného ekvivalentu predlohy v jazyku, do ktorého prekladáme (str. 12). Pokiaľ ide o štýl, mechanická reprodukcia nemusí ešte znamenať ekvivalenciu. Prekladateľ vlastne neprestajne kolíše medzi dvoma protikladnými možnosťami a kvalita či presnosť prekladu je v podstate výsledkom dlhého radu kompromisov.

V tretej kapitole (*Grammatical Analysis*, str. 33—35) vysvetľuje Nida a Taber etapy, ktoré podľa ich názoru tvoria proces prekladania. Prvým krokom na ceste k reprodukcii

správy je analýza povrchových štruktúr v origináli. Prekladateľ musí zvážiť jednak významy slov, jednak gramatické vzťahy medzi nimi. Potom pristupuje k prevodu, v priebehu ktorého sa analyzovaný materiál prenáša z jedného jazyka do druhého. Tretiu a poslednú etapu predstavuje reštruktúracia, keď sa analyzovaný a prevedený materiál reštrukturuje do podoby povrchových štruktúr, prijateľných v jazyku, do ktorého sa prekladá. Kľúčové miesto zaujíma druhá etapa, teda prevod. Aj prekladateľovi bez teoretického vzdelania je zrejmé, že analyzovaný materiál sa prevádza z jedného jazyka do druhého v podobe jadrových viet, medzi ktorými existujú rozličné vzťahy vzájomnej závislosti.

Vo štvrtjej kapitole (*Referential Meaning*, str. 56–90) zdôrazňujú autori, na rozdiel od väčšiny sémantických prác, že v skutočnej reči sa vyskytuje pomerne málo dvojznačností. Dalo by sa doložiť, že neúmyselná dvojznačnosť nehrá nijakú úlohu, ak prekladateľ berie do úvahy dostatočne široký kontext. Problémy vyskytujúce sa pri prevode rozoberá šiesta kapitola (*Transfer*, str. 99–119).

Otázkami reštruktúracie, t. j. syntézy prevedených jadrových viet, sa zaoberajú autori v siedmej kapitole (*Restructuring*, str. 120–162).

V ôsmej kapitole (*Testing the Translation*, str. 163–173) vysvetľujú autori postup pri overovaní prekladu a pri jeho hodnotení. Upozorňujú na to, že dobrý preklad by mal byť o čosi dlhší ako originál. Príčina je jednoduchá: vzhľadom na jazykové a kultúrne rozdielnosti v preklade sa neraz musia explicitne rozviesť veci, ktoré v pôvodine bývajú vyjadrené len implicitne (str. 163). Testy na hodnotenie prekladu sa sústreďujú vlastne len na výpočet stupňa zrozumiteľnosti; z nich je najspolahlivejší Clozeov test, založený na prechodových pravdepodobnostiach. Ináč povedané, čím ľahšie dokáže čitateľ doplniť medzery v preloženom texte (jednotlivé vynechané slová, napr. každé piate alebo desiate slovo), tým je preklad lepší. Pravda, tento test ani zďaleka nehodnotí všetky stránky prekladu, ktoré by sa dali a mali hodnotiť, najmä nie štylistickú úroveň prekladu a adekvátnosť vzhľadom na zmysel originálu.

Úžitočnosť recenzovanej príručky ešte zvyšuje pomerne rozsiahla výberová bibliografia (str. 189–197), glosár termínov vzťahujúcich sa na prekladanie (str. 198–210) a index (str. 211–217). Význam Nidovej a Taberovej knihy si ocenia najmä praktickí prekladatelia, pretože toto dielo zaplňuje citelnú medzeru medzi prácami venovanými otázkam strojového prekladu a prácami zameriavajúcimi sa skôr na umelecko-literárne aspekty prekladania.

V. Krupa

CHARLES J. FILLMORE, *THE CASE FOR CASE. UNIVERSALS IN LINGUISTIC THEORY*, (Ed. E. Bach and R. T. Harms), Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1968, 88 pp.

Charles J. Fillmore contributes by his *Case for Case* to the rich literature concerning grammatical category of case.

In his theory Fillmore accepts some basic assumptions from generative grammar such as centrality of syntax or the importance of covert categories. The vital difference introduced by the author of *The Case for Case* is the assumption that the deep structure of the sentence introduces the case relationship of the verb with one or more noun phrases and not as generative grammarians claim that the deep structure is divided into the subject and the predicate which create the basic form of a language. That means both functional

notions (subject, predicate) and categorial notions (nouns, verbs) are present in the deep structure. N. Chomsky in his *Aspects of the Theory of Syntax*, (The M. I. T. Press, 1967) — originally Paul Kiparsky's suggestion—postulates: „Topic-Comment is the basic grammatical relation of surface structure corresponding (roughly) to the fundamental Subject- Predicate relation of deep structure“ (cf. chapt. 2 note 32).

The notion of the subject is also differently treated. Subject is exclusively a surface structure phenomenon, it has no semantically constant value attached to it.

In Fillmore's theory the sentence consists of proposition and modality constituent. Proposition comprises a tenseless set of relationship of the verb and noun phrases; and modality constituent negation, tense, mood, aspect. Verbs of proposition are classified according to cases they take. Fillmore talks about cases such as Agentive, Instrumental, Dative, Factitive, Locative, Objective.

Agentive is the case of an animate instigator of the action; Instrumental of an inanimate force or object casually involved in the action or state; Dative of the animate being affected by the state or action; Factitive of the object or being resulting from the action or state; Locative of the location of the state or action; Objective which is semantically most neutral case, of any noun whose role in the action or state is identified by semantic interpretation of the verb itself.

These deep structure cases create the underlying syntactic-semantic relationship. Deep structure cases should not be confused with surface structure case relations as subject or object. It is only the case form which expresses the surface form of any case relationship in a particular language. Subject and object are not syntactic functions to which semantic rules must be sensitive.

Specific cases require certain lexical features. Nouns required by a particular case must be associated with certain lexical features typical for this or that case. Nouns in Agentive or Dative require features of animateness. The insertion of the verb on the other hand depends on the case environment, e. g. the verb to run has the case frame ($-A$) but to give ($-O+D+A$). Verbs can differ because of a variety of transformational properties. Different verbs can have a different choice of the surface subject or surface object, a different choice of prepositions as they are determined by idiosyncratic properties of the verb and a different choice of sentence complements, complementizers, etc. Even verbs with the same frame feature can have different subject selectional feature, e. g. the case frame of like and please is ($-O+D$), after subject selectional rule we get two sentences like these: *I like it, It pleases me.*

There is a variety of surface realizations of deep structure cases. Surface subject for instance may be realized by moving one of the case elements into the subject position or by copying a particular element into the subject position.

There is a certain hierarchy among cases and according to the presence or absence of certain cases in a case frame, surface subject is chosen. By copying, a purely formal subject of verbs of meteorological conditions can be created. In the sentence *The studio is hot*, Locative is copied into the subject position, whereas in *It is hot in the studio*, pro-form replaces the copy.

According to Fillmore, universals, which are so widely discussed in the last few years, should be sought in the deepest level, in the proposition of sentences.

He suggests a couple of criteria for typological classification of languages but warns us at the same time not to rely totally on these sometimes superficial processes. They are as stated (p. 52):

1) the presence or absence of modifications on the NP's as determined by the deep-case categories;

- 2) the presence or absence of concordial modifications of the verb;
- 3) the nature of anaphoric processes;
- 4) topicalization processes;
- 5) word order possibilities.

Fillmore applies his theory more concretely on inherently relational nouns, on a process called inalienable possession. On last pages the author enumerates some of the problems which at the present moment cannot be solved.

By *The Case for Case*, Charles J. Fillmore presents a stimulating approach to syntax. The application of Fillmore's theory to languages with richer morphology of substantives than English would undoubtedly bring a lot of insights into languages thus analysed. It would be advisable therefore to translate Fillmore's *Case for Case*. In this form then it could be accessible to a wider community of our linguists.

E. Ružičková

H. T. CARVELL — J. SVARTVIK, *COMPUTATIONAL EXPERIMENTS IN GRAMMATICAL CLASSIFICATION*, The Hague, Mouton 1969, 271 strán.

Autori sa zaoberajú v knihe využívaním numerickej taxonómie v lingvistiky, tak vo všeobecnosti ako aj pri aplikácii na otázky anglickej syntaxe. Podrobnejšiu zmienku si zasluhujú teoretické aspekty kvantitatívnej klasifikácie. Kvantitatívna klasifikácia množiny predmetov sa dá uskutočniť len vtedy, ak máme k dispozícii dostatočný počet kritérií, aby sa dali združiť jednotlivé predmety do tried na základe počtu spoločných vlastností či znakov.

Lingvistická klasifikácia by mala podľa Carvella a Svartvika spĺňať tieto požiadavky: 1. Mala by byť vyčerpávajúca. 2. Mala by vychádzať z formálnych jazykových kritérií, aby bola objektívna a empiricky overiteľná. 3. Mala by sa zachovávať rovnováha medzi prediktabilitou a jednoduchosťou (str. 17).

Triedu charakterizuje množina znakov odlišných od takých množín znakov, ktoré sú príznačné pre ostatné triedy toho istého univerza. Napriek tomu sa však často stáva, že nie všetky členy jednej a tej istej triedy majú všetky charakteristické znaky. Inými slovami, v skutočnosti sa jednotlivé triedy navzájom viac či menej prekrývajú; zvláštny prípad predstavuje tzv. reťazová podobnosť.

Výsledná klasifikácia by teda mala byť: 1. jednoduchá, 2. vyčerpávajúca, 3. všeobecná, 4. prediktívna, 5. objektívna, 6. zhodná s intuitívnym členením objektov do tried, 7. rozšíriteľná, 8. podnetná.

V každej klasifikácii sa vyskytnú javy, ktoré sa nedajú uspokojivo riešiť. Patrí sem napríklad výber klasifikačných kritérií a posudzovanie ich závažnosti. V tomto ohľade sa v praxi často musíme opierať o intuíciu. Autori predpokladajú, že tento problém sa likviduje — alebo aspoň zmierni — ak použijeme pri klasifikácii čo najväčší počet kritérií (str. 37).

Kvantitatívna klasifikácia množiny predmetov pozostáva z týchto krokov:

1. výber klasifikačných kritérií,
2. výpočet koeficientov podobnosti pre všetky dvojice predmetov,
3. interpretácia koeficientov podobnosti,
4. zostavovanie podobnostnej matice,
5. interpretácia podobnostnej matice,
6. klasifikácia na základe podobnostnej matice.

Niektoré kroky preberajú autori podrobnejšie ako iné; škoda, že nevenovali viac pozornosti výberu koeficientov podobnosti a posudzovaniu ich výhod a nevýhod.

Mimoriadne zaujímavé postrehy obsahuje časť venovaná interpretácii podobnostnej matice (str. 87–94) a konštruovaniu klasifikácie predmetov na základe matice (str. 94–114). Autori správne varujú, aby sa hodnoty koeficientov podobnosti nebrali doslova a odporúčajú ich hodnotenie na ordinálnej škále (str. 105).

Carvellova a Svartvikova kniha je výbornou pomôckou pre lingvistov špecializujúcich sa na kvantitatívne metódy; treba však ľutovať, že v nej niet zmienky o C. D. Chrétienovi, C. Kluckhohnovi, F. E. Clementsovi, H. E. Driverovi a K. F. Schuesslerovi, ktorí sa vo svojich štúdiách veľmi podrobne zaoberajú zvažovaním výhod a nevýhod jednotlivých koeficientov ako i spôsobmi konštruovania klasifikácie na základe podobnostnej matice.

V. Krupa

THE LINGUISTIC JOURNAL

of the Eudovít Štúr Linguistic Institute of the Slovak Academy of Sciences

Volume XXII, 1971

Published semianually in 104 pp. by the Publishing House
of the Slovak Academy of Sciences.

Address of the Editorial Board:
Bratislava, Nálepková 26, Czechoslovakia

Subscriptions are obtainable from ARTIA, Praha 1, Ve Smečkách 30, P. O.
Box 790.

*

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Института языкознания им. Людовита Штура Словацкой академии наук

Том XXII, 1971

Издается два раза в год на 104 стр.
Издательство Словацкой академии наук
Адрес редакции: Bratislava, Nálepková 26, Чехословакия

Подписки принимает ARTIA, Praha 1, Ve Smečkách 30, P. O. Box 790.

Redakčná rada:

J. Bosák (výkonný redaktor), J. Horecký (hlavný redaktor), I. Kotulič,
Á. Král, V. Krupa, F. Miko, E. Pauliny, Š. Pečiar, J. Ružička, E.
Sekaninová, V. Schwanzer, J. Štöle.